

MUSEUMWERF

VREESWIJK

DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Historische Kring Nieuwegein

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 45 - Nummer 1 - 2023

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Loes Slooten

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

“Tijdwijzer”

Berna van der Linden

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorkant dit keer een erepenning voor menslievend hulpbetoon, zoals koning Willem III die toekende aan speciale personen. In Vreeswijk gaf hij een penning aan de moedige schipper Peter Eikelenstam; zie het artikel verderop in deze Cronyck.

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

En alweer ligt er een Cronyck de Geyn voor u; en alweer betekent dat lekker fijn leesplezier. Interessant leesplezier. Zeker in deze donkere dagen, nu de kerstboom weg is, is dat een lichtpuntje.

Ik verheug me er nu al op. Zonet hoorde ik de brievenbus kleppen, pakte de Cronyck en kroop op de bank: dekentje om mij heen en naast me een warme kop thee (lekker met een flinke schep suiker deze keer) en nu even lekker genieten, want er zijn weer veel diverse onderwerpen van het verhaal over de traditionele Jutphase speculaaspop die weer tot leven is gewekt tot de vertrouwde rubriek 'Nieuwegein op de kaart' tot de nieuwe rubriek 'wie herkent deze foto', waarop we graag uw reactie ontvangen: weet u waar dit is? En leest u vooral ook het artikel; 'Een link met prins Bernhard' en geef u op voor de excursie naar Diepenheim/Warmelo op 15 april. Opgaveformulieren voor excursies, lezingen en andere activiteiten sturen we vanaf nu per mail. Achterin deze Cronyck vindt u dan ook een oproep uw e-mailadres aan de HKN of de Museumwerf door te geven. Wij hopen dat u ons daarmee helpt. De redactie en meerdere auteurs en geïnterviewden hebben deze Cronyck ook dit keer weer met plezier voor u gemaakt, dus we hopen dat u hem met plezier leest! Het maken van de Cronyck is altijd weer een leuke klus, zeker dit keer omdat we veel tips kregen. Altijd leuk en verrassend, spannend zelfs. Dus als u nu ergens aan denkt, hoor ik het GRAAG! Misschien kunnen we daar een mooi artikel over maken, maar dat lukt niet altijd: maar dan zijn we in ieder geval blij met uw vraag. Want er blijft steeds zoveel te verwonderen.

Annie van Rees
(eindredacteur)

Inhoud

Van de redactie	2
Wereldwinkel Nieuwegein 50 jaar <i>Piet Samwel</i>	3
Jacques Lemmink: hulde! <i>Redactie</i>	6
Jutphase speculaaspop: een traditie in ere hersteld <i>Henk Valkenet</i>	8
Huis De Tolgaarder te Vreeswijk (2) <i>Jaap Boersema</i>	10
Nieuwegein op de kaart: goederen van de Duitse Orde <i>Bart Jan Damstra</i>	12
Een verbinding met de familie van Prins Bernhard <i>Loes Slooten-Glimmerveen</i>	17
Peter Eikelenstam (1814 – 1894) <i>Arie van Mameren</i>	20
Oorlog met Holland: de zwaar bevochten aanleg van de sluis in de Nieuwevaart (1) <i>Kaj van Vliet</i>	22
Activiteiten 2023	26
Hoe goed kent u Nieuwegein?	28

Wereldwinkel Nieuwegein 50 jaar

Van actiegroep tot cadeauwinkel

Piet Samwel

In dit artikel wordt teruggekeken op de geschiedenis van de Wereldwinkel Nieuwegein, die in 2021 – net als de gemeente Nieuwegein – 50 jaar bestond. Piet Samwel, die van 1974 tot 2016 bestuurslid en vrijwilliger bij de wereldwinkel was, beschrijft hoe de wereldwinkelbeweging is ontstaan en hoe de organisatie in Nieuwegein met vallen en opstaan voet aan de grond kreeg.

De start van de wereldwinkelbeweging

Het wereldwinkelidee is ontstaan na het mislukken van de tweede UNCTAD-conferentie in 1968. Op deze wereldhandel-conferentie in New Delhi vroegen de derdewereldlanden om een vrijere toegang tot de westerse markt. Ze kregen daar nul op het rekest. De journalist Dick Scherpenzeel was daar verontwaardigd over en riep op tot een tegenbeweging en het openen van “derdewereldwinkels”. Men begon met de verkoop van rietsuiker en handwerkproducten, eerst van huis uit, later vanuit echte winkels.

De eerste wereldwinkel in Nederland opende op 22 augustus 1969 haar deuren in Breukelen en al gauw volgden er meer; in een paar jaar tijd waren er in Nederland 200 wereldwinkels, wat later aangroeide tot 400. In heel Europa waren er rond 2010 ongeveer 3000 wereldwinkels, fairtradeshops e.d.

De ideële doelstelling van de wereldwinkelbeweging is om producenten in de derde wereld een eerlijke kans te geven op de wereldmarkt: eerlijke prijzen, goede arbeidsomstandigheden, rechtstreeks contact met producenten. Dit contact loopt in Nederland via een aantal geselecteerde importeurs, die door de gezamenlijke wereldwinkels zijn goedgekeurd.

Als “puber” gingen de wereldwinkels in de jaren ‘70 actievoerend door het leven. De winkels lagen vol met folders die vertelden hoe de wereld verbeterd kon worden. Het ging om zeer uiteenlopende doelen en acties en mensen die zich hierdoor aangesproken voelden. Deze mensen werden de vrijwilligers en ambassadeurs van de wereldwinkels.

Hoe begon het in Nieuwegein?

In 1971 hebben mensen vanuit bestaande actiegroepen en de kerken een werk-

Wereldwinkel Vreeswijk bij viering 600 jaar Oude Sluis, september 1975, uit archief auteur.

groep Wereldwinkel opgericht; Mans en Ton van Zandbergen behoorden bij de eerste initiatiefnemers. Via de gemeente werd gratis een pand ter beschikking gesteld van waaruit de activiteiten konden plaatsvinden: Verlengde Dorpsstraat 50 in Vreeswijk.

Met een groepje van vijf tot tien mensen was de winkel meestal twee dagen per week open met verkoop van rietsuiker, koffie en thee. Ook werd actief informatie verspreid over landelijke acties op het gebied van ontwikkelingssamenwerking en solidariteitsacties. Landen die in de aandacht stonden waren o.a. Chili, Nicaragua en Zuid Afrika. Ook werden scholen en vrouwengroepen benaderd om daar informatie over ontwikkelingsproblematiek te verspreiden.

In 1974 kwam ik in Nieuwegein wonen en sloot mij al snel als vrijwilliger bij de plaatselijke wereldwinkel aan. Vanuit mijn eerdere studie economie had ik al vroeg speciale belangstelling voor ontwikkelingssamenwerking gekregen.

Wereldwinkel in de jaren ‘80

Het winkeltje in de Dorpsstraat 50 kreeg eind jaren 70 vanuit de gemeente een andere bestemming en moesten we dus opgeven. Een alternatief hadden we niet zo gauw ter beschikking. Veel vrijwilligers van het eerste uur vielen af. Ik heb toen een koffie verkoop aan huis opgezet. Dit betekende dat ik en andere vrijwilligers koffie-abonnees werven, die elke maand een vaste hoeveelheid pakken Max Havelaar koffie wilden kopen. Max Havelaar koffie was toen nog niet via de supermarkt verkrijgbaar. Ik ging 1x per maand deze koffie inkopen in Culemborg en verdeelde dit over de vrijwilligers die de koffie weer bij klanten afleverden. Ik was toen voorzitter, secretaris en penningmeester tegelijk. Ook stonden we tijdelijk met een kraam op de weekmarkt, maar vanwege het vaak koude weer en de kwetsbaarheid van de producten zijn we daar weer mee gestopt. Wel lieten we ons gezicht zien bij diverse activiteiten, waar we een kraam konden krijgen. Vanaf 1987 had de wereldwinkel een klein verkoop-punt in een tweedehandswinkeltje in Fokkesteg.

Logo Wereldwinkel 1980, uit archief auteur

Wereldwinkel naar Herenstraat

Vanaf 1986 gingen een aantal actiegroepen waaronder de wereldwinkel samenwerken in een werkgroep; dit werd later Stichting PAND. Deze stichting kreeg het voor elkaar om op initiatief van de toenmalige PSP-fractie subsidie van de gemeente te krijgen om de huur van een ruimte voor de wereldwinkel en andere groepen te financieren.

Wereldwinkel aan de Herenstraat 12, uit archief auteur

Opening wereldwinkel in Stadhuis, maart 2012; oude foto werd als cadeau door oprichter Ton Zandbergen aan huidige voorzitter Kees Verweij overhandigd. Uit archief auteur

Eind 1991 betrok de wereldwinkel een klein winkelpand in de Herenstraat 12, een voormalige kapperszaak. Na een aantal jaren kwam de eerder verhuurde achterraimte vrij, die bij de winkel werd getrokken. Dat leverde veel meer verkoopruimte op, een magazijn, een eigen w.c. en een praktische achteringang. Het assortiment van kunstnijverheidsartikelen kon zo aanmerkelijk worden uitgebreid. De openingstijden werden gelijk getrokken met andere winkels. Een wervingsactie voor nieuwe vrijwilligers leverde veel aanmeldingen op; met gemiddeld 40 wereldwinkeliers kon het rooster goed worden ingevuld. Ook voor de overige taken zoals inkoop, voorraadbeheer, etalage- en winkelinrichting en administratie waren enthousiaste medewerkers beschikbaar. Daarnaast ging men ook regelmatig de boer op: een verkoopkraam op markten en braderieën en informatie- en verkoopbijeenkomsten bij vrouwenverenigingen en scholen. Na de zomer van elk jaar werd veel energie gestoken in de voorbereiding van kerstpakketten en de verkoop zelf. Hiervoor werden voornamelijk kleinere bedrijven en scholen benaderd.

In de eerste jaren werden de verkopen op dagstaten vermeld en daarna kwam een eenvoudige kassa de administratie ondersteunen. Later deed internet zijn intrede en konden de verkopen snel en accuraat worden ingescand.

Logo Wereldwinkel 2000, uit archief auteur

Publiciteit

Voor vaste klanten werd een maandelijks nieuwsbrief uitgegeven, die later in een digitale versie per email werd verzonden. In de Molenkruier verschenen maandelijks advertenties, waarin acties en aanbiedingen werden aangekondigd. Ook een eigen website en facebookpagina werden ontwikkeld en bijgehouden.

Op zoek naar een centraal gelegen ruimte

De wereldwinkel heeft samen met de Stichting PAND steeds geijverd voor een ruimte voor mondiale activiteiten in het stadscentrum (City Plaza). Toen er vanaf 2008 plannen kwamen voor een nieuw Stadhuis in City Plaza heeft het bestuur van de wereldwinkel er werk van gemaakt om daar een ruimte voor de winkel te krijgen. Na veel overleg en onderhandelingen is dat in 2011 uiteindelijk gelukt en kregen we een winkel in de plint van het nieuwe stadhuis. Er kwam toen een eind aan ruim 20 jaar wereldwinkel op de Herenstraat.

Logo Wereldwinkel 2010, uit archief auteur

Piet Samwel krijgt koninklijke onderscheiding, foto uit archief auteur

Opening nieuwe Wereldwinkel in Stadhuis

In november 2011 ging de nieuwe wereldwinkel in de plint van het nieuwe Stadhuis al open om van de sinterklaas- en kerstdrukke te kunnen profiteren. De officiële opening werd verschoven naar het moment dat ook het Stadhuis officieel open zou gaan. Dat was op zaterdag 24 maart 2012. In de ochtend werd de wereldwinkel officieel geopend door de oprichters van de wereldwinkelwerkgroep in 1971, Mans en Ton van Zandbergen. Ik reed met hen samen het Stadhuis in op een oude Riksja. Na de openingstoespraken en het doorknippen van het lint voor de deur, kon iedereen de nieuwe winkel bewonderen. Aansluitend was er een receptie in de Raadzaal; ik kreeg daar een koninklijke onderscheiding uitgereikt door de burgemeester o.a. omdat ik bijna 40 jaar vrijwilliger bij de wereldwinkel was. Dit was voor mij een heel bijzondere en eervolle ervaring.

Wereldwinkel op het marktplein, foto uit archief auteur

Interieur wereldwinkel Marktplein, foto uit archief auteur

Max Havelaar keurmerk

In 1988 werd de stichting Max Havelaar opgericht. Een keurmerk voor fairtrade artikelen werd door deze stichting ingesteld; de verkoop van koffie en andere fairtrade producten werd nu ook via de supermarkten gestimuleerd, waardoor de totale omzet van fairtrade producten sterk kon groeien. Bij de wereldwinkels had dit tot effect dat het aandeel van koffie en thee in de omzet daalde en dat de aandacht meer kwam te liggen bij kunstnijverheidsartikelen. De wereldwinkels transformeerden langzamerhand van actiecentrum in de 70er jaren tot cadeauwinkel in de 90er jaren en daarna. De wereldwinkels in Nederland werden in dit proces professioneel ondersteund door de Landelijke Vereniging van Wereldwinkels.

En hoe verder met de wereldwinkel?

De opening van de winkel in het Stads-huis trok zowel nieuwe klanten als ook nieuwe vrijwilligers aan. Helaas werden de hoge verwachtingen over een sterk stijgende omzet op den duur niet waargemaakt; er bleek geen natuurlijke doorloop vanuit het winkelcentrum door het atrium van het stadshuis plaats te vinden. Het bestuur ging in overleg met de gemeente om versneld van het huurcontract af te komen zodat een andere meer centrale plek kon worden gezocht.

Logo Wereldwinkel 2020, uit archief auteur

Naar de Markt 26

In de zomer van 2014 kwam er een ruimte leeg op het marktplein van ongeveer 70 vierkante meter, een grootte die passend was en net betaalbaar. We hebben de sprong gewaagd en een huurcontract getekend. Een kale winkel moest weer opnieuw worden ingericht, dus dat leverde veel planning, werk en contacten met diverse leveranciers op. In oktober gingen wij daar open met de drukke decembermaand voor de boeg. Met inzet van de vele vrijwilligers lukte het steeds om het rooster rond te krijgen, ook nu de openingstijden waren gemaximaliseerd (ook op zondagen). De omzet was prima zodat de (hoge) huur en andere kosten gedekt waren. Intussen werd steeds veel aandacht besteed aan scholing van de vrijwilligers, een optimale winkel- en etalage inrichting en een modernisering van de kassa en winkeladministratie.

Wereldwinkel Nieuwegein 50 jaar, corona gooit roet in het eten

In 2021 bestond de wereldwinkel 50 jaar, maar helaas was er geen aanleiding en gelegenheid voor een feestje. Vanaf het voorjaar van 2020 deed corona zijn intrede en leidde tot langdurige periodes van lockdown en winkelsluiting. Ook veel vrijwilligers haakten om gezondheidsredenen af. Bij een sterk achterblijvende omzet kon de blijvend hoge huur niet meer worden opgebracht en moest het bestuur noodgedwongen besluiten de huur op te zeggen. Gelukkig betekent dit niet het einde van Wereldwinkel Nieuwegein. Op bescheiden schaal worden de verkoopactiviteiten van fairtrade producten voortgezet in de conceptstore de Ruilfabriek, op de bovenverdieping centraal in City Plaza.

Fair Trade Gemeente

In 2009 werd vanuit de wereldwinkel het initiatief genomen om de gemeente het predicaat Fair Trade Gemeente te laten behalen. Hiervoor waren landelijk criteria vastgesteld, waaronder een minimum aantal verkooppunten waar fairtrade producten worden verkocht. In 2010 werd het predicaat toegekend en vermeld op de toegangsborden van Nieuwegein.

Jacques Lemmink: hulde!

Redactie

Over Jacques Lemmink is moeilijk informatie te vinden, want als rechtgeaarde historicus is hij juist op de achtergrond actief. Echter: als je wat googlet en in het archief van de Cronyck de Geyn zoekt, kom je zijn naam vaak tegen. Hij heeft een enorme kennis en deelt die ook. En dat doet hij vriendelijk en prettig.

Jacques Lemmink neemt nu na 23 jaar afscheid bij de gemeente Nieuwegein als Senior Adviseur afdeling Support, team Regie & Advies i.h.b. Informatiebeleid, Documentaire Dienstverlening & Archief. Als je hem iets vroeg, 'toverde' hij meteen het goede document tevoorschijn. Daar heb je wat aan! Het ging hem aan het hart toen het Nieuwegeins archief uit de stad verdween en bij het Utrechts Archief werd ondergebracht; maar hij werkte er wel hard aan mee om dit goed te doen. Om ook in de toekomst te zorgen dat het archief op orde blijft heeft Jacques de eerste hotspot-monitor opgeleverd. Hierin staan actuele gebeurtenissen ofwel hotspots benoemd waarover de gemeente een archief zal aanleggen. Jacques liet zich ook regelmatig uit over de zorgen die hij had over het zorgvuldig blijven registreren van wat (zeker later) van historische betekenis zal zijn. In de digitale wereld is veel vergankelijk. In de snelheid van onze samenleving is het vastleggen van (zeker voor later onderzoek) betekenisvolle documenten een onderwerp dat meer aandacht zou moeten krijgen.

In het kader van het 50-jarig bestaan van Nieuwegein waren Jacques en Hidde van der Kluit, toen voorzitter van de Historische Kring Nieuwegein, het snel eens dat het mooi zou zijn om de officiële *Canon van Nieuwegein* aan te passen met veel

nieuwe historische hoogtepunten van onze moderne stad met dat rijke verleden. Maar met die constatering begon het pas. Jacques doet zijn werk grondig en dus moesten er 50 historische hoogtepunten in de nieuwe Canon worden opgenomen. Jacques verzuchtte dan: 'In deze corona-tijd is het niet altijd gemakkelijk om alles gedegen en goed uit te zoeken, veel archieven zijn niet toegankelijk. Het is een hele uitdaging om de 50 lemma's op een rij te krijgen en dat terwijl ik nog zoveel moet doen voordat ik met pensioen ga.' Vervolgens voegt hij er aan toe: 'Maar de vernieuwde Canon van de stad gaat er komen.'

In 2020 schreef Jacques het boek *'De wieg van Wi-Fi (1987) stond in ... Nieuwegein. Hoe zelfs Nieuwegein inspirerend kan zijn!'* Met het boek wilde hij dit bijzondere feit breed onder de aandacht brengen. Een jaar eerder ontving Nieuwegein van de internationale organisatie IEEE een zogeheten Milestone, die bedoeld is voor ontwikkelingen die wereldwijd bepalend zijn geweest voor de techniek. Daarnaast heeft hij zich ingezet voor het boek *'50 jaar Nieuwegein – gepland, ge-laagd, geslaagd'*, dat door de Historische Kring Nieuwegein is uitgegeven. En ook heeft hij altijd veel artikelen geschreven voor de Cronyck de Geyn en als redactie hopen we dat we zo af en toe nog een beroep op hem te mogen doen.

Onlangs heeft hij nog een groot aantal foto's opgezocht voor de komende tentoonstelling IJs op de Lek; de vrijwilligers van HKN waren daar helemaal blij mee. En dat horen we van iedereen: Jacques Lemmink is heel gedreven en zit vol verhalen. Het is altijd prettig om met hem samen te werken. Hij doet veel en is zorgvuldig. Zoals iemand zei 'Dat afscheid, tja dat zal wel, maar Jacques kennende zal hij geen afscheid nemen van zijn inzet voor de geschiedenis van Nieuwegein.' Daar rekenen we op, maar: geniet van je rust en neem vooral ook de tijd om te genieten, bijvoorbeeld met reizen en koken. *Voor nu: bedankt en tot ziens!*

Veel mensen hebben met plezier met Jacques samengewerkt en hieronder volgen van hen enkele quotes.

Frans Backhuijs, burgemeester van Nieuwegein

Scherp kijkend door zijn brillette en accuraat zoals een archivaris moet zijn, is Jacques al jaren lang ons historisch geweten. Bescheiden en vasthoudend heeft hij de Nieuwegeinse de liefde bijgebracht voor onze rijke oude en jonge historie.

Henk Valkenet, voorzitter van de Historische Kring Nieuwegein

We zijn blij met Jacques! Altijd vriendelijk en behulpzaam is hij een warm pleitbezorger voor het belang van het goed behouden en netjes beschrijven van het Nieuwegeinse erfgoed. Dankzij zijn werk is een deel van de historie beschreven en daardoor toegankelijk voor velen.

Jack R. Grondel, directeur van Museumwerf Vreeswijk

Als je aan de Nieuwegeinse historie (Vreeswijk, Jutphaas en 't Gein) denkt, denk je meteen ook aan Jacques. We kennen hem als iemand met een onmetelijk groot hart voor onze historie. Jacques' gedrevenheid is gróót. Gepassioneerd als

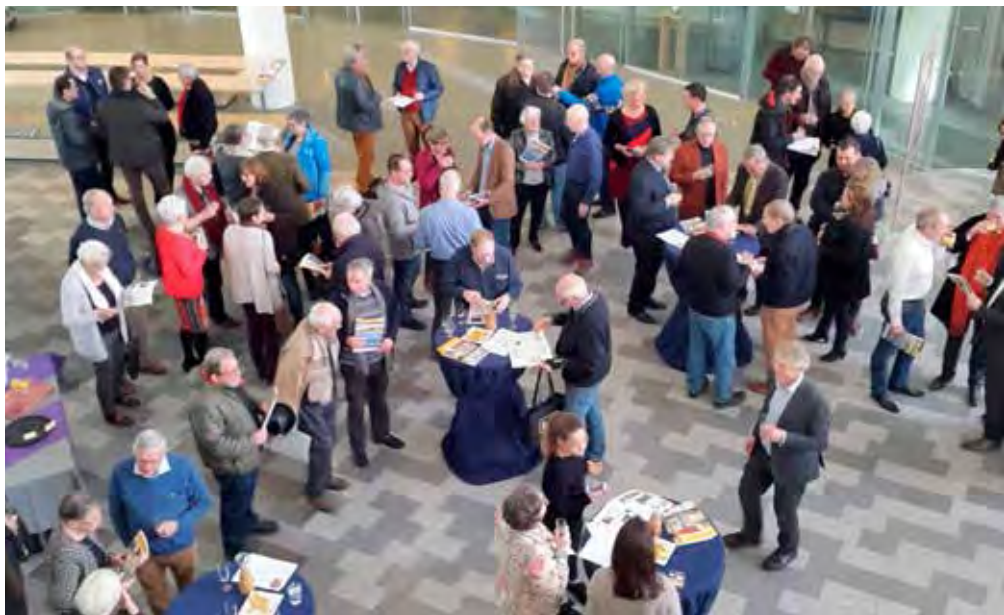
hij is, zit hij vol verhalen en is hij bijna niet te remmen. Hij is te typeren als een never ending story. We hopen dat hij gaat genieten van wat rust, maar dat hij ook de tijd neemt ons nog meer te vertellen.

André v. Schie, oud-directeur van de Museumwerf Vreeswijk

Het leuke aan samenwerken met Jacques Lemmink is natuurlijk zijn ongelofelijke kennis van de geschiedenis van Nieuwegein en zijn grote enthousiasme om dat met anderen te delen. Hij heeft zoveel foto's van Nieuwegein gezien en bestudeerd dat hij aan een klein stukje van een prent of foto genoeg heeft om plaats, tijd, en vaak ook afgebeelde personen te kunnen plaatsen en er drie anekdotes bij te vertellen. Vreeswijk, Jutphaas of alles wat na 1971 Nieuwegein ging heten is hem allemaal even lief en de bijzondere demografische, architectonische en stedenbouwkundige ontwikkelingen van de beide dorpskernen en de stad die zich daarna vormde hebben zijn grote liefde en belangstelling gekregen. Zijn grote toewijding en historisch besef hebben er in belangrijke mate voor gezorgd dat de stadsgeschiedenis in goede handen was en nu ook voor allen die er belangstelling voor hebben toegankelijk is bij het Utrechts Archief. Een levenswerk waar we nog generaties van kunnen profiteren!

Harry ten Hove, oud-voorzitter van de Historische Kring Nieuwegein

Hoewel ik je in mijn periode als voorzitter/vicevoorzitter HKN in diverse bestuurlijke overleggen tussen de erfgoedinstellingen en de gemeente tegenkwam, is me het meest bijgebleven de overdracht, nu ruim tien jaar geleden, van "een aantal objecten - al dan niet van historische waarde -" uit het opgeheven Gemeentearchief. Het bleek een bonte verzameling memorabilia: postzakken, kloostermoppen van voormalig kasteel Weijnestein, vaandels, foto's, kamerschermen, een eikeltjeskan met het wapen van Jutphaas en inscriptie, oorkondes, vier vlaggen van de gemeentes Jutphaas en rechtsopvolger Nieuwegein, een eerste steen, etc. Met dank namens de HKN en vol verwondering (namens mezelf) heb ik dat van je overgenomen, mijn auto er mee volgeladen en ben naar Museum Warsenhoek gereden.

Veel belangstelling bij de opening van de tentoonstelling 100 jaar kiesrecht

Piet Daalhuizen, oud-voorzitter van de Historische Kring Nieuwegein

'Jacques Lemmink was in zijn functie bij het Nieuwegeins Archief een uiterst vriendelijke en behulpzame ambtenaar, die het prettig vond om mensen de weg te wijzen in de archieven en te helpen bij het zoeken naar antwoorden op hun vragen. Ook voor de Historische Kring heeft hij veel betekend bij het zoeken naar de historische zaken met betrekking tot het Nieuwegeinse.

Een fijne kerel, die ook zijn uiterste best heeft gedaan om de archieven van Jutphaas en Vreeswijk een goede "huisvesting" in het Utrechts Archief (HUA) te bieden.

Kaj van Vliet, archivaris bij Het Utrechts Archief (HUA)

'Al vóór de start van de samenwerking tussen de gemeente Nieuwegein en Het Utrechts Archief in 2011 had ik Jacques leren kennen als een gedreven archivaris met een groot hart voor de historie van Nieuwegein. Hij heeft het jammer gevonden dat er in het nieuwe Stadhuis geen ruimte meer was voor een eigen archiefbewaarplaats en heeft er hard aan gewerkt dat er voor de archieven van Nieuwegein een goed alternatief zou komen. In de samenwerking met Nieuwegein is Jacques voor mij steeds een belangrijke schakel geweest en ik hoop dat ze een goede opvolger voor hem gaan vinden. Ook na 2011 heeft hij zich steeds sterk gemaakt voor het belang van de archieven en het

erfgoedbeleid van de gemeente Nieuwegein. En hij was historicus genoeg om vooral buiten werktijd ook zelf met regelmaat wat dieper in de historie van Nieuwegein te duiken, wat een mooie reeks aan artikelen heeft opgeleverd en niet te vergeten een prachtige Canon van Nieuwegein.

Renée Blom, oud-eindredacteur Cronyck de Geyn

Jacques is een hele aardige en prettige man om mee samen te werken. Dat ondervond ik onder andere toen wij samen de speciale uitgave van de Cronyck 100 jaar kiesrecht maakten. Dankzij zijn kennis en inspirerend enthousiasme werd het een Cronyck waar ik en ook de anderen die er aan hebben meegewerkt nog altijd best een beetje trots op zijn. Nieuwegein zal je gaan missen.

Hidde van der Kluit, oud-voorzitter van de Historische Kring Nieuwegein

Een quote voor Jacques lever ik natuurlijk graag. Jacques heb ik leren kennen als een bevlogen en zeer zorgvuldige archivaris. Een mooi mens met een kritische houding wanneer nodig. Zijn grote kennis over de verhalen van onze stad en het gedegen onderzoek dat hij steeds weer doet maken zijn historische bijdragen voor Nieuwegein bijzonder waardevol. Zijn werk heeft bijgedragen aan het nu weer groeiend historisch besef in de nieuwe stad.

Jutphase speculaaspop: een traditie in ere hersteld

Henk Valkenet

Wie kent ze niet: de Deventer koek, de Rademakers Hopjes (de bekende Haagsche Hopjes) en de chocolade Domtorentjes (de groot uitgevallen bonbons uit Utrecht). Het zijn lokale lekkernijen die landelijke bekendheid genieten. En wij hebben de jutphase speculaaspoppen. Landelijk bekend zijn ze zeker niet en ik vermoed dat zelfs de lokale bevolking er geen weet van heeft: maar de Jutphase speculaaspoppen zijn wetenswaardig en lekker. Lees hieronder over de traditie.

Bouw van de Nicolaaskerk aan de Utrechtsestraatweg in Jutphaas

Het verhaal begint met de bouw van de Nicolaaskerk aan de Utrechtsestraatweg in Jutphaas. Bouwpastoor Mgr. G.W. van Heukelum laat deze nieuwe kerk bouwen ter vervanging van de schuilkerk aan de Overeindseweg. In 1875 komt de nieuwe kerk gereed en hij wordt op 11 december van dat jaar ingewijd. Om alle misdienaars, kosters, collectanten en ander helpers te bedanken komt hij met een bijzondere attentie: een grote speculaaspop, vormgegeven in een speciaal gemaakte mal. Afwisselend mogen de katholieke bakkers in Jutphaas de speculaaspoppen bakken. Rond sinterklaas-tijd worden ze aan de vrijwilligers van de parochie uitgedeeld. Het wordt een jaarlijkse traditie die tot 1938 wordt gehandhaafd. Daarna is de mal nog enkele keren uitgeleend en na 1994 zijn er geen speculaaspoppen meer gebakken. In een artikel over – onder meer - dit gebruik schreef Jonna Dommerholt in 1996: “Kunnen we deze traditie niet in ere herstellen (..)”. Dat hebben we nu, anno 2022, gedaan.

De speculaasmal

De loodzware mal is gemaakt van gietijzer, grijs van kleur. Afmetingen: 47 cm lang, 18 cm breed en 2,8 cm dik.

De mal is vermoedelijk gemaakt door de Utrechtse edelsmid Gerard Brom en verbeeldt de Heilige Nicolaas met aan zijn voeten een vleeskuip met kinderen. Volgens de legende logeerden drie arme jongetjes in een herberg waarvan de eigenaar een nogal ongezonde hobby bleek te hebben. Hij vermoordde de kinderen 's nachts met een bijl en gooide hun lijken in een houten vat met pekkel om ze later op te eten. Toevallig was de nacht

daarop Sint Nicolaas in de buurt op zoek naar een slaapplaats en klopte aan bij de herberg. Daar droomde Nicolaas 's nachts over een vat met drie dode kinderen. Hij riep de herbergier en dwong hem te vertellen wat er was gebeurd. De eigenaar toonde de sint berouwvol het houten vat met de drie dode jongetjes. Sint Nicolaas beval de herbergier te bidden om vergif-

fenis en wekte ondertussen de kinderen weer tot leven door een zegenend gebaar en door het vat met de staf aan te raken.

Volgens bakker Adrie Luiten uit Jutphaas is de mal ooit door Alfred Tepe (1840-1920), de architect van de kerk, aan pastoor Van Heukelum geschonken. In het Utrechts Archief heb ik in een overzicht van giften gekeken die de bouwpastoor ontving tijdens de bouw van de kerk. Een mal stond daar echter niet bij...

Onduidelijk is of de sint met of zonder baard moet worden afgebeeld. Op het uithangbord van restaurant “Het Wapen van Odyk” staat de Sint met een ringbaardje, wat overeenkomt met oude iconen waarop hij is afgebeeld. En op onze mal staat hij met baard afgebeeld. In de kuip zitten de drie kinderen. Onderaan de mal is (in spiegelbeeld) de tekst “Sint Nicolaas Jutphaas” te lezen.

Gebakken speculaaspoppen, ook nu weer

De details die op de mal te zien zijn, komen in gebakken speculaas minder tot hun recht. Dat heeft te maken met de samenstelling van het deeg en het bakproces. Maar de grote vormen zijn duidelijk waarneembaar en ... de smaak is er niet minder om.

Overigens: het woord speculaas komt van het Latijnse woord *speculum* dat spiegel betekent. De speculaaspop is tenslotte het spiegelbeeld van de mal waaruit de vorm voorkomt.

In het verleden gunde pastoor Van Heukelum om beurten aan een van de katholieke bakkers de eer om de speculaaspoppen te bakken. Gelukkig hebben we in het huidige Nieuwegein nog een ambachtelijke bakker die eigen speculaas bakt. Bakkers van Bakkerij Sterk

op het Drilleveld in Jutphaas zijn bereid gevonden om de traditie mede in ere te herstellen.

De speculaaspoppen zijn eind november 2022 tijdens de vrijwilligersbijeenkomst van onze vereniging uitgereikt, geheel in stijl van het oude gebruik om alle helpers binnen een organisatie te bedanken.

Bronnen:

<https://ambachtelijkebakkerij.nu/historische-decemberfeitjes/>
<https://sintenpietengilde.nl/kenmerk/vrijervrijster/>
<https://eenwagenvolverhalen.nl/Eten-en-drinken/vrijster-of-het-speculaas-hart.html>

Met een speculaaspop op vrijersvoeten: iemand versieren en gebakken zitten of de benen (moeten) nemen.

In vroeger tijden stond Sint Nicolaas bekend als beschermheilige van het huwelijk. De naam goed-heilig-man is eigenlijk een verbastering van goed-huwelijks-man, een soort huwelijksmakelaar. Rondom zijn naamdag, middenin de winter, werden Sinterklaasmarkten georganiseerd waarop jongens en meisjes die graag wilden trouwen elkaar opzochten. Op deze markten konden zij speculaaspoppen versieren met goudpapier, glazuur, snoepjes of amandelen. Als een jongen een bepaald meisje erg leuk vond, gaf hij haar zijn opgetuigde speculaaspop cadeau. Hier komt de term 'iemand versieren' vandaan. Zo'n speculaaspop werd een vrijer/vrijster genoemd; ze waren er ook in de vorm van een hart. Soms waren ze van taai taai gemaakt.

Na het overhandigen werd het pas echt spannend. Nam het meisje de koek aan van haar potentiële vrijer dan was er al veel gewonnen. Meestal werd de verliefde jongeling enkele dagen later na kerktijd bij het meisje en haar ouders thuis op de koffie uitgenodigd. Kreeg hij bij zijn kopje koffie het hoofd van de koekvrijer terug, dan zat de jongen gebakken en lag een relatie met het meisje van zijn keuze in het verschiet. Kreeg hij echter de benen van de pop, dan moest hij letterlijk en figuurlijk de benen nemen. Het meisje en/of haar familie moesten klaarblijkelijk niets van hem hebben.

Huis De Tolgaarder te Vreeswijk (2)

De bewoners en met name de familie Hardenbol

Jaap Boersema

De Tolgaarder staat op de plek van het voormalige Tolhuis aan de Dorpsstraat. De Dorpsstraat was onderdeel van de hoofdroute van het zuiden (Parijs) naar het noorden (Amsterdam). Daar kwamen heel wat draagkrachtigen in hun koetsen voorbij! Herbergier en Logementhouder H.J. Sparenburg kocht in 1886 het oude tolhuis om het af te breken; hij liet ter plaatse in 1887 deze villa bouwen. Ook meester Hardenbol woonde hier.

Het bekende gebouw aan de Prins Hendriklaan bevatte naast een viertal leslokalen grote eetzalen, die ook als recreatiezalen dienst deden. Op de verdiepingen waren de slaapzalen. Door veranderingen in de onderwijs-wet nam het aantal leerlingen na de oorlog zo toe, dat er naar extra klaslokalen gezocht werd. In 1952 werd een ruime nieuwe lagere school naast het internaatgebouw gerealiseerd.

'Staatsbezoek'! H.M. Koningin Juliana is beschermvrouwe van Prins Hendrikschool en Internaat en bezoekt de school, kort na oplevering van het nieuwe schoolgebouw. Links van haar: meester Hardenbol en rechts de heer Beekhuis, hoofd van de school.

Jubilea

Als er wat te vieren viel op internaat of school en op het dorp Vreeswijk, dan deed iedereen volop mee. In 1975 bestond het internaat 60 jaar en de Oude Sluis 600 jaar. Wat een feest was dat!

In 2015 werd het 100-jarig bestaan gevierd in aanwezigheid van Prinses Margriet.

Meester Hardenbol zorgt dat zijn leerlingen goed gemutst zijn om dat veertig jarig jubileum te vieren.

Huisvesting van het onderwijzersgezin

Het bekende pand aan de Dorpsstraat heeft veel eigenaren c.q. bewoners gekend. Toen meester Hardenbol met zijn gezin naar Vreeswijk kwam, woonde de heer Van Loon er. Voor de huisvesting van de familie Hardenbol werd het huis 'opgesplitst'. Later werd er ook een trap buiten aan het huis gebouwd, zodat de heer Van Loon er geen last van had als de kinderen naar boven renden.

In 1993 hebben de laatste bewoners, de familie Peeters, het pand gerestaureerd en er weer één compleet woonhuis van gemaakt. De deur in de zijgevel werd dichtgemetseld.

Bij 'Vreeswijk in kaarslicht' stond er met waxinelichtjes steevast: AMNESTY INTERNATIONAL in de tuin.

Toen het huis onlangs op Facebook werd getoond, kwamen er veel reacties van mensen die er herinneringen aan hadden. Ik noem er een paar:

"Het is 1935. Onderaan de trap mijn zussen Gina en Nees." (zoon Gerard Hardenbol)

"Weleens boven gespeeld met Gerard Hardenbol. Hij had een prachtige elektrische

trein zelfs met binnen verlichting. Ook een paar keer binnen geweest bij Van Loon beneden- ome Toon Daalhuizen verzorgde daar de centrale verwarming. Soms mocht ik met hem mee." (Piet Viezee)

"40 jaar geleden... Vanaf de trap erwtten schieten met een blaaspijp op Sinterklaas." (Arie Timmer)

"Ruim 70 jaar geleden ging ik voor heitje voor een karweitje van onze padvinderij, koper poetsen bij de fam. Van Loon. Er werd gul gegeven voor het koper poetsen. Mooie herinneringen." (Adrie Lenten)

"Ik heb er 18 jaar gewoond - met mijn ouders en 5 broers (natuurlijk...)" (Pieter Steenbeek)

"Ook ik zat met een zoon van Steenbeek (Willem) op school.

Dus ik heb daar ook vertoefd; hij had een schat van een moeder en kan me de keuken nog goed herinneren." (Anneke van de Berg aan Bartje Kriek).

"Anneke, en als Willem jarig was mocht de hele klas komen en speelden we een spel: de Nachtwacht dat was altijd als het donker was. Dan gingen alle lichten in het

1939 Rina wordt opgehaald door tante Aartje van Zoelen.

huis uit en moesten we elkaar zoeken echt spookachtig." (Bea van Batenburg aan Anneke van Dijk)

"Indertijd met Nees Hardenbol leuk verstoppertje gespeeld op de bovenverdieping." (Rina van Perge)

Nieuwegein op de kaart: goederen van de Duitse Orde

Bart Jan Damstra

In deze rubriek dit keer aandacht voor enkele 'Nieuwegeinse' kaarten van de Duitse Orde. In eerdere bijdragen in deze rubriek is al aan de orde gekomen dat met name de geestelijke instellingen na of als gevolg van de reformatie hun bezittingen in kaart lieten brengen. Voornamelijk om zo tot een optimale exploitatie van deze goederen te komen, maar ook als voorbereiding op een verkoop van deze goederen. De archieven van deze instellingen bevatten dan ook vaak één of meerdere prachtige kaartboeken. Zo ook het archief van de Ridderlijke Duitse Orde (RDO). Het kaartboek van de pachtgoederen bevat 41 kleurentekeningen door de landmeter Jan Potter uit en kort na 1570, en nog een enkele (concept)kaarten zonder nadere aanwijzing, door de landmeter Jan Rutgers van den Berch uit 1592-1596. Op de titelpagina is in sierlijk schrift geschreven: Lantcaerten vande landen toebehorende de lantcomanduirie tUijtrecht ende Maeslant. De kaarten zijn in veel gevallen 'aangekleed' of soms zelfs rijk versierd met tekeningen van gebouwen of gebeurtenissen en zijn zo van extra waarde voor het vormen van een (tijds)beeld.

Balijs Utrecht

De balijs in Utrecht was de hoofdvestiging van de Duitse Orde in de Noordelijke Nederlanden en werd begin 13^e eeuw gesticht. Het gebouwencomplex ligt dan nog buiten de stadsmuren, ten westen van de stad. In de 14^e eeuw verhuist het naar de huidige locatie in de stad aan de Springweg, dat we nog altijd kennen als Het Duitse Huis. Er vielen 13 commanderijen (leden) onder het gezag van de Landscommandeur in Utrecht. De Duitse Orde verwierf vanaf de 13^e eeuw diverse landerijen in het Sticht Utrecht, met een concentratie in Westraven en in het Nedereind van Jutphaas. De landerijen werden in pacht en erfpacht uitgegeven. Het waren geen grotere aaneengesloten complexen, maar vooral verspreid liggende kavels (zie afbeelding 1).

De achtergrond van de orde (gerelateerd aan de kruistochten) en verwerving van de goederen worden helder beschreven in het onlangs verschenen boek 'Goederenverwerving van het Duitse Huis te Utrecht 1218-1536'. Ik kan mij overigens volledig vinden in de eerste zin van de auteur: 'Ik ben gefascineerd door landkaarten en middeleeuwse handschriften.' Daarnaast wil ik u graag wijzen op het eveneens onlangs verschenen boek 'De dam bij Wijk en het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen', waarin grondig wordt ingegaan op de ontginningen en bezitsverhoudingen in onder andere de beschreven gebieden.

Afb 1. Ten zuiden van de stad Utrecht, in Westraven en het Nedereind van Jutphaas lag een concentratie van goederen van de Duitse Orde. Deze percelen zijn groen gekleurd (afbeelding in: 'Goederenverwerving van het Duitse Huis te Utrecht 1218-1536' p.13)

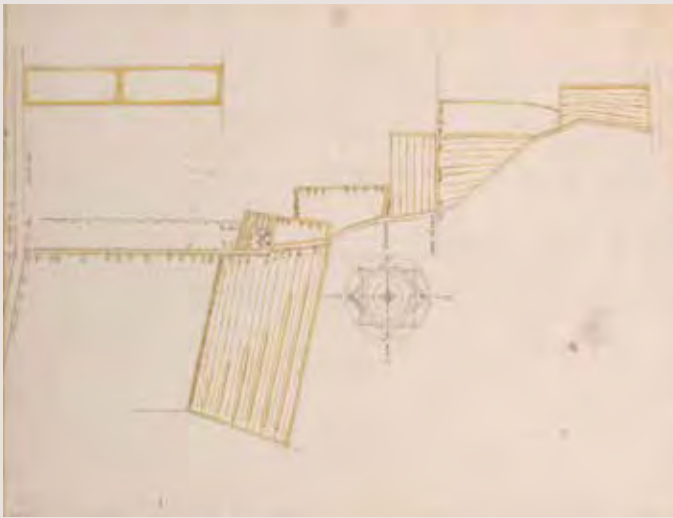
Het Blok en de Blokhoeve in Jutphaas

De afbeeldingen 2 en 2b brengen de hoeve en het bijbehorende land in beeld, welke we tot op de dag van vandaag kennen

als de Blokhoeve. De landerijen strekken zich uit van de Galecopperdijk in het westen tot aan het Amsterdam-Rijnkanaal in het oosten. De boerderij Blokhoeve of Het Blok valt op door zijn 'afwijkende' ligging, namelijk landinwaarts van de weg af. Het was een omgrachte boerderij ('begraven hofstede'); dit is een boerderij die door één of meerdere grachten was omgeven. Verondersteld wordt dat deze zijn gesticht door de ontginners van de gebieden en dat deze dienden als centrum van hun bezit en als statusmiddel. Bij de Blokhoeve is onder meer aarde-werk uit de twaalfde eeuw en een omgrachting rond de boerderij aangetroffen. De vroegst bekende vermelding dateert van 1390: 'int bloc bi Jutfaes, aen Galen-coep'. Verder zijn er vanaf de middeleeuwen diverse vermeldingen als 'hofstede het Blok', 'hofstede de Bloke', 'int goet then Bloke', 'Die Bloke', 'Ten Bloec' en 'in 't Block in des geregte van 't Nedereynt'.

Boerderij en land behoren sinds het begin van de 15^e eeuw tot de Duitse Orde. Het gebied 'Het Blok' en boerderij zijn nauw met elkaar verbonden. Blok verwijst naar een omsloten of ingesloten (= beloken, van 'beluiken') stuk bouwland. Het was ook lange tijd niet direct bereikbaar vanaf de Galecopperdijk, pas met de aanleg van de Bloksteeg in de 17^e eeuw werd het land beter toegankelijk. De boerderij werd in 1978 aan de gemeente Nieuwegein verkocht.

De boerderij ligt nu opnieuw 'opgesloten', maar nu tussen de bebouwing. Boerderij

Afb 2. Goederen van de Duitse Orde in Westraven en het Nedereind van Jutphaas, waaronder de hoeve Het Blok / de Blokhoeve, in 1570. De stukken bouwland zijn herkenbaar aan de gestreepte markering. Uiterst links de Galecopperdijk, en uiterst rechts de Vaartse Rijn en Rijndijk. (bron: HUA - RDO_OA Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht Inv. 898-1)

Afb 2b. Uitsnede van de hoeve Het Blok en omgeving. Nu met het noorden onder. De langhuisboerderij lijkt een statig uiterlijk te hebben. Op het erf zijn enkele hooibergen en (mogelijk) een bakhuis zichtbaar. Op de Bloksteeg (toegangsweg vanaf de Galecopperdijk) en langs de landerijen zijn hekwerken zichtbaar. De grenzen van de stukken land worden gemarkeerd door bomerijen. Aangepaste oriëntatie; de originele oriëntatie is zuid-noord.

Afb 3. Projectie van de goederen op afb 2 op de kadastrale kaart van 1832 (de Blokhoeve is groen gemarkeerd), met de huidige plattegrond als onderligger (auteur)

en land zijn naamgever van de wijk Blokhoeve. De grens tussen Zuilenstein en Blokhoeve (Symfonielaan en trambaan) volgt deels de oude begrenzing van Het Blok. Begin jaren '80 dreigt sloop van de boerderij, maar deze heeft niet plaatsgevonden. Het is nu een evenementenlocatie, nl. 'Green Village'.

Het is opvallend dat aan de noordgrens van het Nedereind nabij de Blokhoeve en in Rijnenburg diverse kavels of delen van deze kavels (kampjes) genaamd 'het Blok' of 'Blokjes' zijn gelegen. Ook even ten

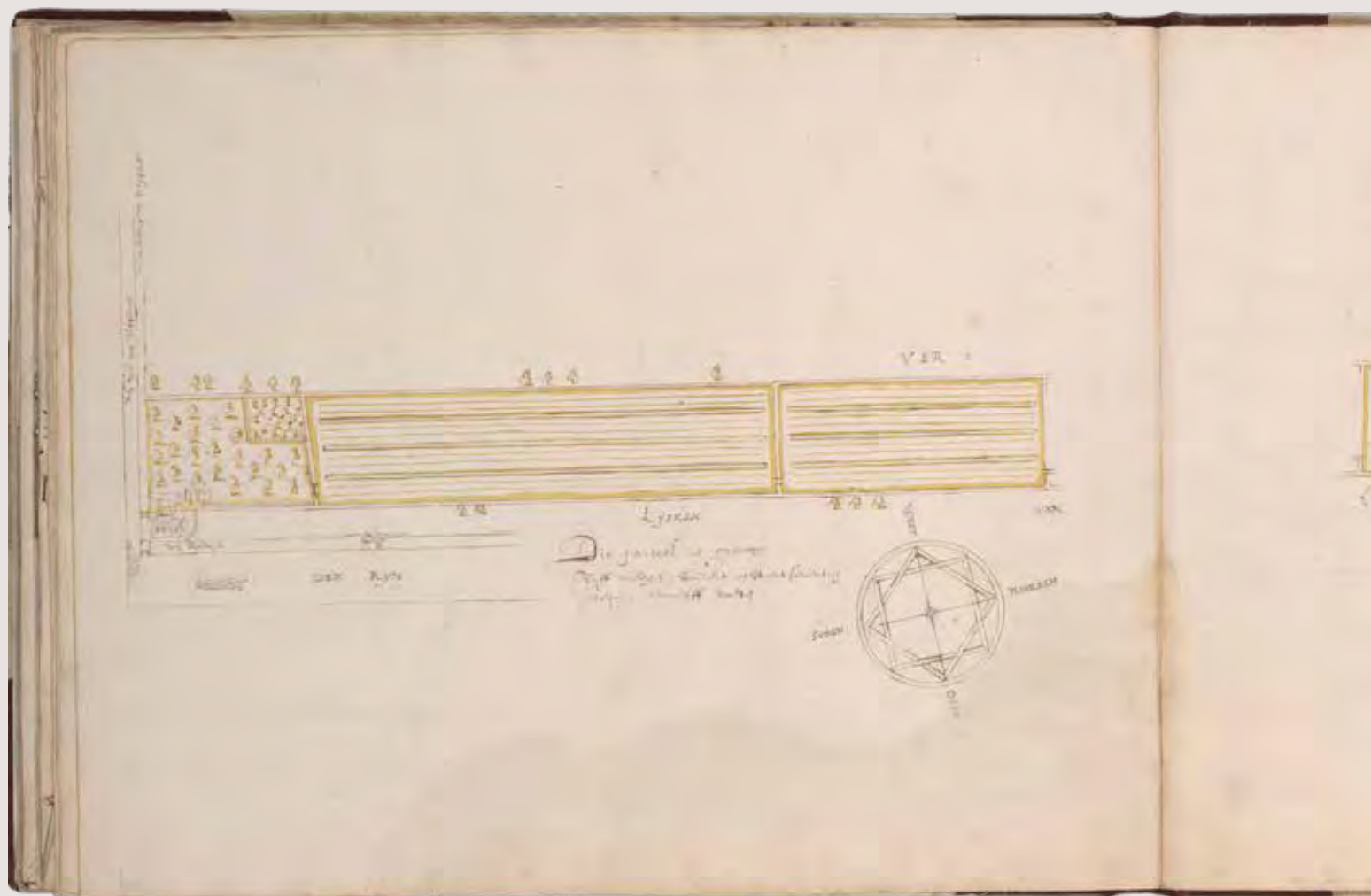
oosten van de Blokhoeve ligt een tweede veldnaam 'het Blok'. Daarnaast vinden we in Westraven, direct ten noorden grenzend aan de goederen van de Duitse Orde, de veldnaam 'het Blok' opnieuw terug. Het lijken kampjes land die vanwege hoogteverschillen vanwege de aanwezige stroomrug min of meer zijn afgezonderd van de rest van de kavels.

'Den lantcomanduers landt' in Jutphaas

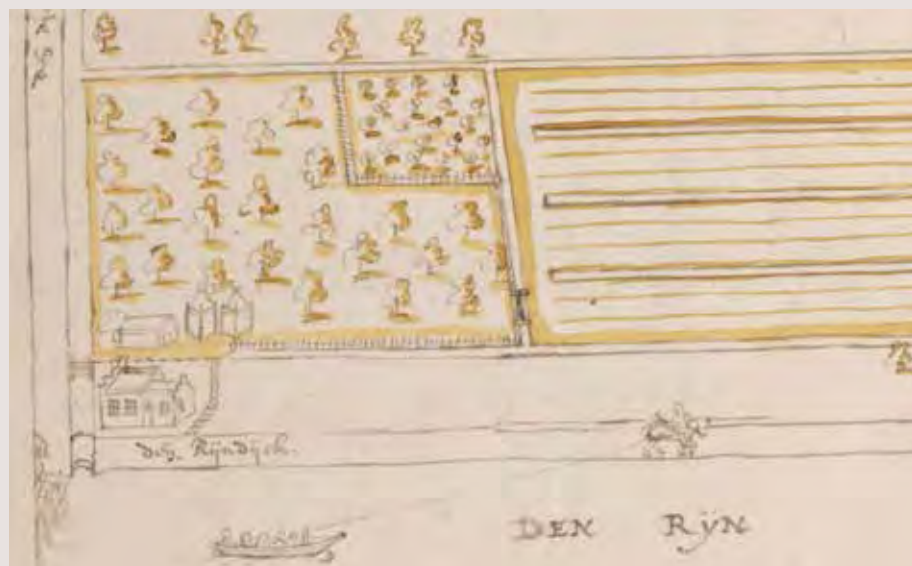
Even ten zuidoosten van 'het Blok' was het 'Commanderieland' of 'den lantco-

manduers landt' (afbeelding 4) te vinden. Deze aanduiding treffen we onder andere aan op een kaart van het kapittel van Sint Jan (afbeelding 6). Dit perceel bouwland was gelegen tussen de Nedereindseweg in het zuiden en het land genaamd 'het Blok' in het noorden (even ten oosten van het hiervoor behandelde gelijknamige land 'het Blok') en werd in erfpacht uitgegeven. Omstreeks 1700 werd het verkocht aan een particulier. Het zuidelijke deel was afgescheiden van het bouwland en in gebruik als boomgaard. Mogelijk stond dit kampje bekend als Boterkamp, net als het gelijknamige stuk land aan de andere zijde van de Nedereindseweg, eveneens in bezit van de Duitse Orde.

Een leuk en interessant detail treffen we aan op de uitsnede van de kaart (afbeelding 4b). Hier is namelijk in de Vaartse Rijn nabij de Jutphaas brug (ter plaatse van de huidige Rijnhuizerbrug) een trekschuit te zien, die wordt voortgetrokken door een 'jagend' paard. De trekschuit is onderweg naar Utrecht. Een mooi voorbeeld van waarom een dergelijke kaart in meerdere opzichten interessant is, naast het oorspronkelijke/primaire doel van de kaart. Het is voor zover mij bekend één van de oudste afbeeldingen van een dergelijke trekschuit in 'Nieuwegein' en misschien zelfs wel de oudste.

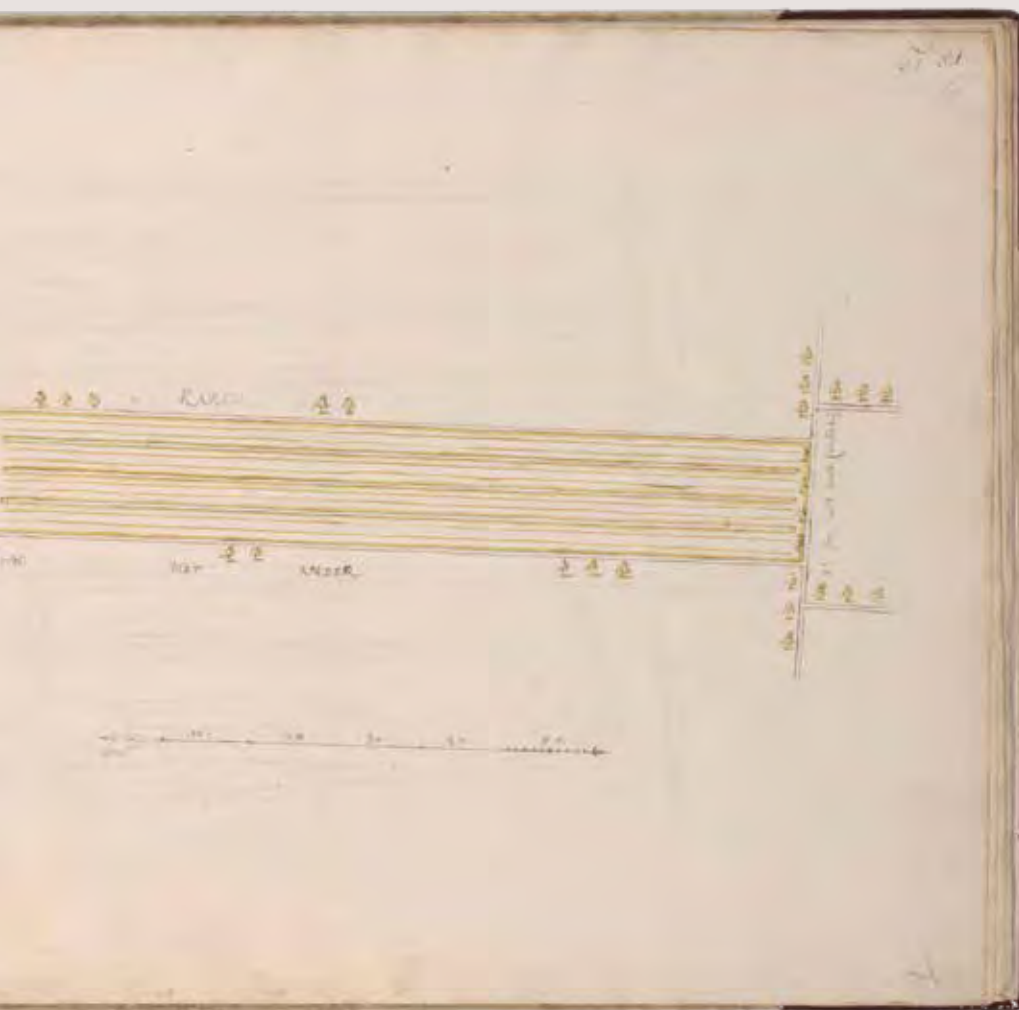
Afb 4. Bouwland van de Duitse Orde in het Nedereind van Jutphaas, in andere bronnen bekend als 'Commanderieland', in 1570. Links (zuiden) 'den Vaartse Rijn' en 'den Rijndijk'. Aangepaste oriëntatie; de originele oriëntatie is west-oost. (bron: HUA - RDO_OA Ridderlijke Duitse Orde Balije van

Afb 4b. Uitsnede van de zuidelijke kamp (een boomgaard) en de omgeving van het Sluisje. In 1570 is overigens nog geen sprake van een sluisje in de Jutphase wetering, er bevindt zich een dam met oortoom. Deze is te zien ter hoogte van de hoeve met de twee hooibergen. Nabij de Rijndijk is een huis met trapgevel zichtbaar, dit is de latere brouwerij de Zevenstar. In de Rijndijk is een vaste brugverbinding aanwezig over de wetering. Uiterst links is de Jutphase brug te zien. Op de Vaartse Rijn is een trekschuit zichtbaar die in de richting van Utrecht wordt voortgetrokken door een paard. Het noorden is rechts.

Afb 5. Projectie van de kavel op afb 4 op de kadastrale kaart van 1832, met de huidige plattegrond als onderligger (auteur)

dijk van Jutphaes' (Nedereindseweg) en 'den wetering van Jutphaes'. Onder (oosten) 'den Rijn' (de Utrecht Inv. 898-1)

Afb 6. Vergelijk met afb 4b. Uitsnede van een kaart van landerijen in Jutphaas van het kapittel van Sint Jan, 1604. Het noorden is rechts. Aan de bovenzijde is het land van de Duitse Orde te zien, aangeduid als 'den lantcomanduers landt'. Het noorden is rechts. (Bron: HUA - Archief 222 Kapittel van Sint Jan te Utrecht Inv. 328-1 f14)

'De oplaag'/'de acht morgen' in Vreeswijk

In het kaartboek is ook een kavel in Vreeswijk afgebeeld (afbeelding 7). Deze was gelegen tussen de Geindijk (nu deels Wilgenroos) in het westen en de Zandveldsewetering (nu ter hoogte van de

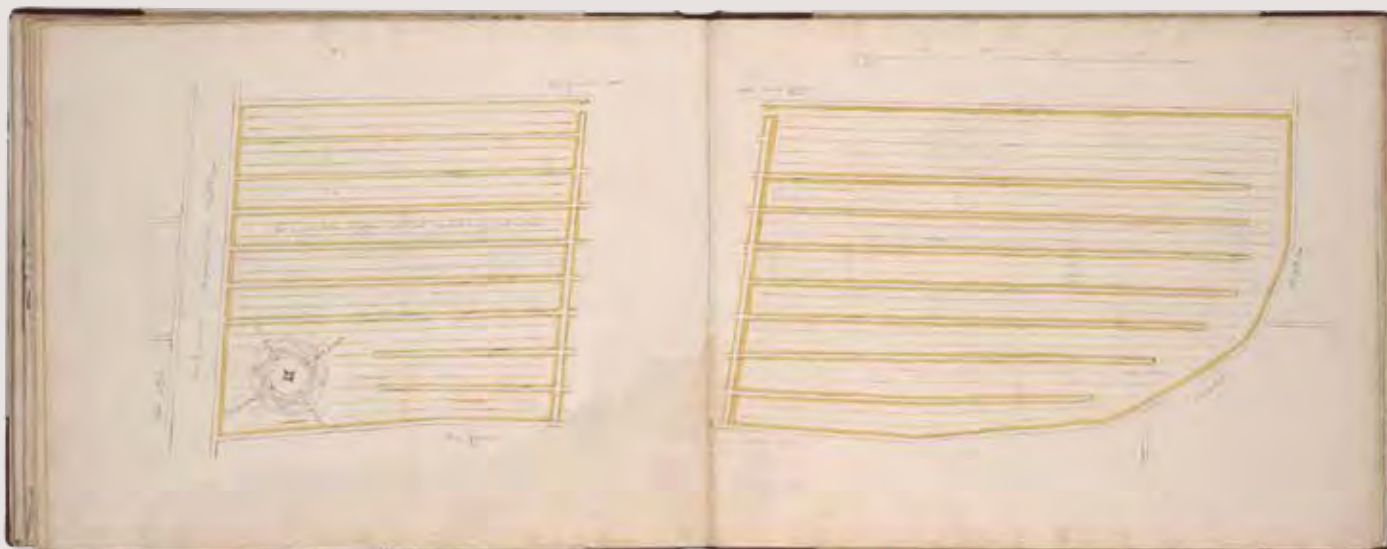
Zinniastraat en De Rank) in het oosten. De ronde vorm in het zuidoostelijke deel volgt de loop van deze wetering. Aan de oostzijde van de Zandveldsewetering is 'Merlant' als belending aangegeven. Waarschijnlijk wordt hiermee Adriaan van Meerland aangeduid die in 1576 be-

leend wordt met dit stuk land. Links op de kaart wordt de Geindijk aangeduid als 'den binnen-dijck streckende anden hoghendijck'. Met de hogedijk wordt de Lekdijk bedoeld. Het land aan de overzijde van deze weg behoorde tot 'het Gheijn'. De windroos suggereert ten onrechte dat het noorden links is, het noorden is boven.

De kavel werd vermoedelijk begin 1400 verworven, daarvoor was het een leengoed van Van Egmond/IJsselstein. Het is volgens het opschrift op de kaart bijna acht morgen groot, omgerekend bijna 7 hectare: 'Dit is groot seeven marghen vier hondt een ende t negentich roeden' (6 hond = 1 morgen). Ten noorden en ten zuiden grenst het aan land van 'het convent vant Gheijn', het klooster Nazareth in het Gein. Vrijwel alle kavels in de landstrook tussen de Geindijk en de Zandveldsewetering waren oorspronkelijk leengoederen van IJsselstein, even na 1400 kwamen ze deels in handen van het klooster Nazareth en van het Duitse Huis. Halverwege de 20^e eeuw staat dit land bekend als 'de acht morgen'. Het is gelegen in een gebied dat in de middeleeuwen ook wel bekend stond als '(gelegen in) de oplage' of 'de oplaag'. Mogelijk heeft de naam specifiek op dit kavel betrekking. Vermoedelijk heeft men de hier de van nature al hoger gelegen grond geheel of deels kunstmatig opgehoogd. Het bouwland werd verpacht.

Weiland in Galecop en Westraven

Tot slot treffen we in het rijke archief van de Duitse Orde nog enkele losse kaarten aan, waarvan er één een aantal kavels grasland laat zien in Galecop (kavels A-B-C) (afbeelding 9). Ook dit pachtgoed is reeds begin 1400 in het bezit van de Duitse Orde, wat in ieder geval in 1832 nog steeds het geval is. De kavels D-E-F in Westraven, behorend tot 'de Dwelfhoeve' worden in het oosten begrenst door 'de roede wetering' (de Rode/Rooiwetering). De op de kaart niet nader benoemde wetering op de grens van Galecop en Westraven is de Dwelfsloot.

Afb 7. Bouwland van de Duitse Orde in Vreeswijk, gelegen in 'de oplaag', in 1570. Links de Geindijk ('den binnen-dijck'), rechts(onder) de Zandveldsewetering. (bron: HUA - RDO_OA Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht Inv. 898-1)

Afb 8. Projectie van de kavel op afb 7 op de kadastrale kaart van 1832, met de huidige plattegrond als onderligger (auteur)

Afb 9. Losse kaart van landerijen in Galecop (kavels A-B-C) en Westraven (D-E-F, behoren tot 'de Dwelfhoeve'). Het noorden is onder. (bron: HUA - RDO_OA Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht Inv. 899-2)

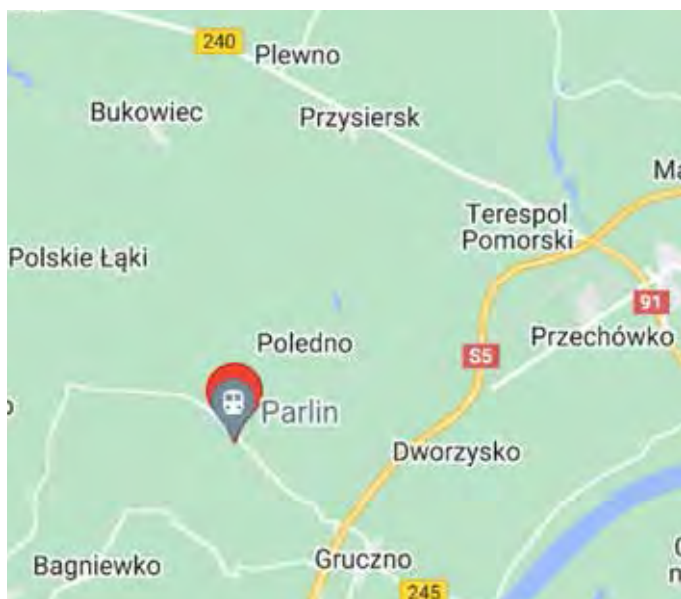

Afb 10. Projectie van de kavels op afb 9 op de kadastrale kaart van 1832, met de huidige plattegrond als onderligger (auteur)

Een verbinding met de familie van Prins Bernhard

Loes Slooten-Glimmerveen

Ik interview Wolfgang Herrlitz. Wolfgang is als vrijwilliger betrokken bij de Historische Kring Nieuwegein; hij is voorzitter van de werkgroep Communicatie en doet al jaren zijn werk enthousiast en bevolgen. Op 15 april 2023 organiseert de HKN een excursie naar Diepenheim en kasteel Warmelo. Wolfgangs familiegeschiedenis in Duitsland is verbonden via zijn grootvader met het landbouwbedrijf van de ouders van Prins Bernhard. En daarmee met de geschiedenis van dit kasteel, waarin de moeder van prins Bernhard, Armgard von Cramm, van 1952 tot haar dood in 1971 heeft gewoond. Het tijdsbestek waarin deze geschiedenis zich afspeelt is tussen 1912 en 1950. Dit was een zeer roerige periode voor het gebied, dat van oorsprong in Polen lag als gevolg van twee wereldoorlogen en de voorliggende geschiedenis.

Afbeelding 1: Kaart met ligging van Polen vanaf 1945, eveneens de huidige ligging, van Google Maps.

Afbeelding 2: Ingezoomde kaart van het huidige Polen met de plek aangegeven van huize Parlin, eigendom van grootvader Max vanaf 1920.

Polen houdt als staat aan het einde van de 18^e eeuw op te bestaan. In de 19^e eeuw was Polen verdeeld over drie staten, Rusland (ca. 60%), Pruisen (ca. 15%) en Oostenrijk (ca. 25%), drie van de vijf toenmalige grote mogendheden in Europa.

De familie van Wolfgang heeft zich begin 19^e eeuw gevestigd in West-Pruisen, een provincie die oorspronkelijk bij Polen hoorde.

Wolfgang: “Mijn grootvader, de vader van mijn moeder, Max Bruno Otto, had landbouwkunde geleerd en was een geëngageerde en zeer vaardige landbouwspecialist. Waarschijnlijk heeft mijn grootvader de vader van prins Bernhard ontmoet op een landbouwexpositie in Berlijn “De Grüne Woche”; de vader van prins Bernhard heette ook Bernhard. Dit was in 1912, twee jaar voor het begin van de Eerste Wereldoorlog.”

Afbeelding 3: Ingezoomde kaart van het huidige Polen met Poledno en Parlin aangegeven.

Afbeelding 4: Grootvader Max Ohme, in de jaren '30. Foto uit archief Wolfgang Herrlitz.

Afbeelding 5: Grootvader Max en grootmoeder Elise, in de jaren '30. Foto uit archief Wolfgang.

Wolgangs grootvader Max werd geboren in 1878 in Jaszc. In 1909 trouwde hij met Elise (zie kadertekst).

Bernhard Von Lippe Biesterfeld woonde met zijn gezin in Reckenwalde (dat sinds het einde van WOII de Poolse naam Wojnowo heeft). Wolfgang vertelt dat het echtpaar Von Lippe Biesterfeld uit Wojnowo ver boven hun financiële mogelijkheden leefde, zoals veel mensen van adel in het oosten deden en daardoor waren ze feitelijk failliet. Polen was een adellijke maatschappij. De landbouw bestond voor een groot deel uit landgoederen en deze landerijen werden door personeel bewerkt. Bernard Von Lippe-Biesterfeld was niet in staat om de directeur van hun goederen een echt salaris te betalen. Wolfgang: "Maar mijn grootvader zag zijn kans en zei dat hij in dienst wilde komen als zakelijk directeur en zaakwaarnemer, zonder salaris, maar dat hij er zeker van was binnenkort winst te gaan maken en dan zou hij wel willen delen in de winst. Mijn opa was daarmee verantwoordelijk voor het hele boerenbedrijf, zowel zakelijk als financieel."

Wolfgang: "Mijn grootvader moest elke grotere rekening van een handtekening voorzien en daarna pas kon zijn baas het geld uitbetalen. De investeringen werden door hem bekeken. De goederen van de familie Von Lippe-Biesterfeld, dus de ou-

Oma van Wolfgang en echtgenote van Max Bruno Ohme: Elise Jenny Ohme

Geboren:

19 december 1884 in Blümchen

Getrouwd:

in 1909 met Max Bruno Ohme

Kinderen: ww

Herta, Erika (moeder van Wolfgang), Ursula, Max, Waltraut

Gestorven:

1956 in Bad Driburg

ders van prins Bernhard, stonden onder curatele van mijn opa. Mijn grootvader maakte winst. Hij heeft daarmee heel veel geld verdiend, maar kreeg na een paar jaar ruzie met de vader van prins Bernhard."

De zoon van grootvader Max, ook Max geheten, werd geboren in januari 1917, nog in Reckenwalde; dit is dus een oom van Wolfgang en een broer van Wolgangs moeder. Wolgangs moeder is

eveneens in Reckenwalde geboren. In 1917 heeft grootvader Max het bedrijf van Bernhard verlaten en heeft eigen staatsdomeinen gekocht in Glinsch (In het Pools Glinscz, zuidwestelijk van Gdansk). Dit "goed" was eigendom van de Berlijnse/Pruisische overheid; Max heeft het onroerend goed gepacht van het landbouwministerie in Berlijn en het roerend goed moest hij kopen. Max had in Reckenwalde zoveel geld verdiend dat hij dit kon doen. "Mijn moeder is twee maanden jonger dan prins Bernhard, Bernhard werd in juni 1911 geboren en mijn moeder in augustus 1911. Zij moest in de zandbak met hem spelen en dat vond ze niet leuk. Ze vond het geen leuk jongetje; maar dat kan er ook mee te maken hebben gehad dat ze haar goede kleren moest aantrekken, want het was de zoon van de baas van mijn grootvader, van haar vader. Maar de eigenlijke baas was mijn grootvader."

In 1920, drie jaar nadat grootvader Max dat landgoed had gepacht in Glinsch, werd het Pools. En grootvader Max' nieuwe baas was het landbouwministerie in Warschau. Dit Poolse Ministerie wilde vooral Poolse pachters hebben van de landerijen. Grootvader Max werd toen rentmeester/administrateur bij een landbouwbedrijf genaamd Poledno. Daarnaast was Poledno ook de naam van een

Afbeelding 6: Gutshaus Parlin, rond 1945, foto uit archief van Wolfgang.

Afbeelding 7: Gutshaus Parlin, geschilderd in 1945 met foto uit afbeelding 6 als voorbeeld, door een broer van Wolfgang. Foto uit archief van Wolfgang.

dorp waar dit landbouwbedrijf gevestigd was en een deel van dit bedrijf was Parlin, waar Max met zijn familie ging wonen. In 1931 koopt grootvader Max de goederen in Parlin als een bedrijf voor de verkoop van zaden. Op dat moment stopt zijn rentmeesterschap van het hele landbouwbedrijf Poledno. Op 8 juli 1941 stierf hij in Parlin.

Wolfgang: "Mijn grootvader Max had inmiddels goede relaties met het landbouwministerie in Warschau. Door die goede relaties kon hij als Duitser en Poolse inwoner, Parlin kopen. Hij heeft een hypotheek gekregen van een bank in Venlo. Voor het begin van WOII was hij vrij van schulden. Hij was heel spaarzaam en zuinig."

"Toen de Tweede Wereldoorlog begon, ging mijn moeder terug naar haar ouderlijk huis in Parlin met haar twee kinderen en mijn vader werd soldaat in de oorlog. En ik ben in 1943 in Parlin als nakomertje geboren. Toen was het bezet door Duitsland. Mijn moeder is in de oorlog overleden, op 32-jarige leeftijd en ik was 3/4 jaar. Zij overleed in maart 1944 en ik werd in juni 1 jaar. Ik ken daarom alleen maar de verhalen over mijn moeder."

De jongere zus van Wolfgangs moeder werd zijn voogd en de oudere zus deed de huishouding.

Afbeelding 8: Foto van kasteel Warmelo, van Wikipedia.

Prinses Juliana en Prins Bernhard zijn op 7 januari 1937 getrouwd en namen hun intrek in Paleis Soestdijk te Baarn. Wolfgang: "Er werd voor Juliana een adellijke partner gezocht en de keuze viel op prins Bernhard." Bernhards vader stierf in 1934. In 1952 koopt prins Bernhard kasteel Warmelo voor zijn moeder. Zij heeft tot haar dood in 1971 op dit kasteel gewoond. Tijdens de excursie naar Diepenheim en

kasteel Warmelo zullen we hier ongetwijfeld meer over te weten komen.

Peter Eikelenstam (1814 – 1894)

hij die de koning op zijn rug nam

Arie van Mameren

Op 18 april 1894 verschijnt in het *Utrechtsch Nieuwsblad*, maar ook in de *Arnhemsche Courant* op 20 april en in het *Culemborgsch Nieuws en Advertentieblad* op 21 april het volgende artikel:

Vreeswijk. Zondag is alhier overleden de ruim tachtigjarige schipper, Peter Eikelenstam.

Als redder van drenkelingen ontving deze wakkere man verschillende eereblijken en als veerman deed hij zich meermalen op lofwaardige wijze kennen.

Welk een moed Eikelenstam bezat, ondervond indertijd ook wijlen Koning Willem III.

Het was in de maand Januari van het jaar 1861. De Koning was naar Gelderland geweest, en had daar de door ijs en overstroming geteisterde streken bezocht. Op den terugtocht wilde Z. M. te Kuilenburg over de nog met ijs bezette rivier steken. Hier durfde men echter den Koning niet over te brengen, want het scheen, dat de rivier elk oogenblik kon gaan kruien.

Daar de Vorst haast scheen te hebben en dus de Lek over moest besloot Z. M. te Vianen den overtocht te beproeven. Ook aldaar zag men het gevaarvolle er van in, doch Peter Eikelenstam, de onversaagde veerman, was terstond en zonder eenige tegenwerping bereid, zijn Vorst over te brengen.

Met mannenmoed schoof hij toen de ijsboot over het ijs naar de overzijde. Daar de wal echter moeilijk te bereiken was en dit droogvoets niet meer ging, droeg Peter Eikelenstam, zelf door het water gaande, den Koning behouden en wel van de ijsboot op den oever. Nauwelijks was de Koning aan de overzijde, of de Lek begon te kruien.

Peter Eikelenstam is in Vreeswijk geboren op 6 februari 1814. Vader is Dirk Eikelenstam, van beroep zandtrekker (zandschipper, beugelaar), en moeder Hendrica Oosterlaak, uit een familie van zandschippers en zeilmakers. In de geboorteakte staat dat zij wonen op

huisnummer 72. Dit is waarschijnlijk nu Molenstraat 3-5.

Peter trouwt op 4 april 1838 met Aagje Steen. Peter is dan 24 jaar oud en Aagje 21 jaar. Zij krijgen acht kinderen, waarvan er twee al op jonge leeftijd overlijden.

Het beroep van Peter is achtereenvolgens schippersknecht, schipper en scheepsloods.

Peter en Aagje wonen in Vreeswijk huisnummer 109, dit is waarschijnlijk nu Oude Sluis 9.

Oeververbinding Vreeswijk – Vianen

Tot 1840 worden personen en goederen met schuiten de Lek overgevoerd. In 1840 wordt er een schipbrug aangelegd. Dit is een brug van aan elkaar gekoppelde scheepjes waarover een wegdek met rijbaan is aangelegd. Als een schip de schipbrug moet passeren, dan kan het middenstuk, het uitdrijfvak, van de schipbrug losgenomen worden. Dit stuk wordt weggevoerd en het schip kan dan doorvaren waarna het middenstuk weer aangebracht wordt.

Bij ijsgang in de rivier worden de kwetsbare scheepjes losgekoppeld en veilig afgemeerd in de Veerhaven, wat nu de jachthaven is bij de Lekboulevard. In de winter van 1860-1861 zal dit zeker ook het geval geweest zijn.

Winter van 1860-1861

Op de strenge vorst van december 1860 en begin januari 1861 volgt een periode van dooi. Dit zorgt in het rivierengebied voor enorme ijstopstoppen en op 5 januari 1861 bezwijkt de dijk bij Brakel. In de dagen daarna berichten de kranten van dijkdoorbraak na dijkdoorbraak.

Alleen al tussen Zaltbommel en kasteel Loevestein breekt de zuidelijke Waaldijk op zeven plaatsen door.

Het Land van Maas en Waal en de Bommerwaard staan onder water. Zaltbommel verkeert in ernstig gevaar. Ook

's-Hertogenbosch wordt omgeven door het water.

Eind januari 1861 brengt koning Willem III een bezoek aan de getroffen gebieden. De koning trotseert niet alleen de moeilijkheden die de winter en de watersnood met zich meebrengen, maar biedt ook hulp aan. Hij laat blikken met eten zenden en laat in Den Haag kleren kopen voor de slachtoffers.

Na zijn bezoek vertrekt de koning om via Zaltbommel en Utrecht terug te keren naar paleis Het Loo.

En dat brengt ons terug naar het krantenartikel over Peter Eikelenstam uit 1894.

'Daar de wal echter moeilijk te bereiken was en dit droogvoets niet meer ging, droeg Peter Eikelenstam, zelf door het water gaande, den Koning behouden en wel van de ijsboot op den oever.'

Aankomst van Z.M. den koning Willem III aan het veerhuis te Brakel 24 januari 1861. (Bron: Gelders Archief, toegang 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, Inv. 1084)

De burgemeester van Vreeswijk schrijft een brief

Medio augustus / september 1870 schrijft de burgemeester van Vreeswijk een brief aan de minister van Binnenlandse Zaken. Wat hij precies schrijft weten we niet, maar de strekking van deze brief wordt duidelijk in een verzoek van de minister

van Binnenlandse Zaken Mr. C. Fock aan koning Willem III.

's Gravenhage 12 September 1870,
2^e Afdeling Binnenlandsch bestuur.

*Ik heb de eer Uwer Majesteits
[kameraar?] aan te bieden een
schrijven van den burgemeester van
Vreeswijk waarbij mededeling gedaan
wordt van eene door
P. IJkelstam aldaar in Julij j.l.
verrigte menschevriende daad. Die
daad komt mij voor eene beloning van
Regeringswege waardig te zijn zoodat
ik eerbiedig de vrijheid neem Uwer
Majesteit voor te dragen genoemden P.
IJkelstam de bronzen medaille voor
menschevriend hulpbetoon met loffelijk
getuigschrift toe te kennen. Van hiertoe
strekking ontwerp van besluit wordt
hierbij voorgelegd*

De Minister van Binnenlandsche
Zaken

C. Fock

Aan den Koning'

Op 16 september 1870 volgt het Koninklijk Besluit.

16 Sept 1870. No. 8

*Wij Willem III, bij de gratie Gods,
Koning der Nederlanden, Prins van
Oranje-Nassau, Groot-Hertog van
Luxemburg, enz., enz., enz.*

*Op de voordracht van Onzen Minister
van Binnenlandsche Zaken
Van 12^e September 1870
No 246 2 afd.*

*Hebben goedgevonden en verstaan:
Als blijk van Onze goedkeuring en
tevredenheid aan P. IJkelstam loods
te Vreeswijk toe te kennen de bronzen
medaille ingesteld bij Ons besluit van
22^e September 1850 No 64 alsmede
een hoffelijk getuigschrift aan gaande
de redding van eene in de groote
schutsluis aldaar gevallen persoon
gedaan op 20^e julij 1870*

*Onze minister van Binnenlandsche
zaken
en belast met de uitvoering dezes*

's Gravenhage, den 16 September 1870

De Minister van
Binnenlandsche Zaken

C. Fock

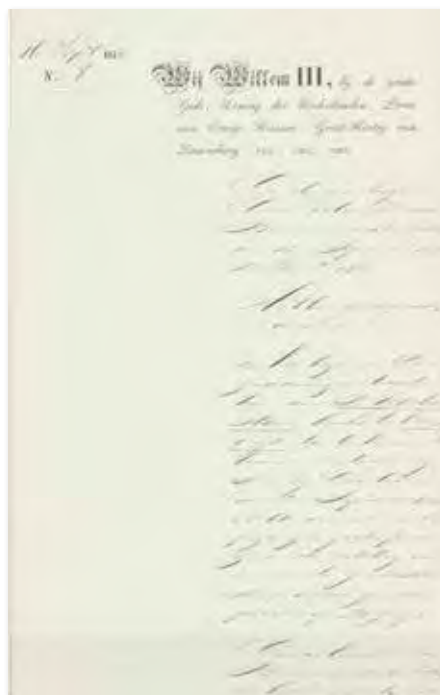
Willem

Bij Koninklijk besluit van 16 september
1870 wordt de heer P. IJkelstam onder-
scheiden met de Erepenning Menslie-
vend Hulpbetoon in brons.

Erepenning Menslievend Hulpbetoon

De grote vraag is: was de koning zich er-
van bewust dat deze Eikelenstam negen
jaar eerder zijn weldoener was?

In 1889, Peter is dan 75 jaar, komt zijn
naam voor in een artikel in de Culem-
borgsche Courant van 25 april 1889.

'Het schip van L. Vermeulen j.l. Zaterdag
voor Vreeswijk komende, werd door een
windhoos zoodanig geteisterd, dat het
opstaand want, zoo ook mast en boegs-
priet werden vernield. De knecht werd
overboord geworpen en verkeerde in het
holle water in groot levensgevaar. Ge-
lukkig zag hij nog kans om zich zelf te
redden. Toch past een woord van hulde
aan de varenslieden Klaas Kamu, Peter
Eikelenstam en Nic. Hougee te Vrees-
wijk, voor hunne goede bedoelingen tot
redding van den drenkeling.'

Op zondag 15 april 1894 overlijdt Peter
Eikelenstam.

Hij heeft zich waarlijk op onversaagde en
lofwaardige wijze laten kennen.

Bronnen:

- Het Utrechts Archief: Utrechtsche Courant, 18-04-1894
- Het Utrechts Archief: Geboorte-, Trouw- en Overlijdensaktes
- Het Utrechts Archief: archief 1627 Gemeente Vreeswijk, gemeentebestuur 1814-1939, inv. 2079 = bron voor de huisnummers
- Delpher.nl: Arnhemse Courant, 20-04-1894
- Regionaal Archief Rivierenland: Culemborgsch Nieuws- en Advertentieblad, 21-04-1894
- Regionaal Archief Rivierenland: Culemborgsche Courant, 1889-04-25
- Koning Willem III en de watersnood van 1861, E. van Heuven – van Nes, Zutphen 1994
- Gelders archief: Kaart 505-XIV-39rood-0006 De overstroomde landen van Rijn-Waal en Maas in januari en februari 1861
- Kanselarij der Nederlandse Orden: E-mail d.d. 15-11-2022
- Nationaal Archief: 2.02.04 Inventaris van het archief van het Kabinet des Konings, (1814) 1841-1897, invnr. 1863A, 1870 september 16 - 23

*De naam "Eikelenstam" wordt in
de archiefstukken op verschillende
wijze geschreven als: IJkelstam,
Ykelstam, Eijkelenstam en
Eikelenstam.*

Oorlog met Holland: de zwaar bevochten aanleg van de sluis in de Nieuwevaart (1)

Kaj van Vliet

De sluis in Vreeswijk beleeft in het voorjaar van 2023 zijn 650ste verjaardag. In het voorjaar van 1373 kwam de sluis in de Nieuwevaart gereed, een sluiskom met houten sluisdeuren, waarbij de zuidelijke toegang tot de sluis in de Lekdijk werd gesitueerd. De bestaande overtoom over de Wiersdijk, die tot dan toe als barrière tegen hoge waterstanden in de Lek had gediend, werd hierdoor overbodig en de bedrijvigheid bij de Wiers verplaatste zich naar de vaart bij Vreeswijk. In de zestiende eeuw zou de sluis nog van een tweede sluiskom worden voorzien, direct ten zuiden van de Lekdijk; het complex kreeg nu de vorm die het tot op de dag van vandaag heeft behouden. De aanleg gebeurde op initiatief en met geld van de stad Utrecht, die groot belang had bij verbetering van de scheepvaartverbinding met de Lek. Maar de graaf van Holland was minder enthousiast. Na klachten van de stad Dordrecht en de heer van Vianen verklaarde hij Utrecht de oorlog: de sluis moest zo snel mogelijk van de kaart!

De oude sluis in Vreeswijk, die dit jaar zijn 650ste verjaardag viert. Foto auteur, 2021.

Een nieuwe vaart naar de Lek

De Nieuwevaart was gegraven kort na 1286 vanwege het afsluiten van de Hollandse IJssel bij Hoppenesse (later Klaphek), bij de splitsing van Lek en IJssel. De bestaande route voor schepen vanaf Utrecht naar de Lek, over de Vaartsche Rijn naar de IJssel bij 't Gein werd door die dam geblokkeerd en nadien alleen nog voor schepen van en naar de IJssel gebruikt. Voor schepen van en naar de Lek besloot men een nieuw 3,5 kilometer lang kanaal te graven naar de Lek bij Vreeswijk, een zijtak van de Vaartsche Rijn. Hiertoe werd het meest westelijke gedeelte van de Schalkwijkse weterring, die even ten zuiden van Jutphaas uitwaterde op de Vaartsche Rijn, verbreed.

Vervolgens werd vandaar een nieuwe watertgang naar de Lek gegraven, in een min of meer rechte lijn, 2,5 kilometer naar het zuiden tot even ten westen van de oude kerk van Vreeswijk. De aanleg van de Nieuwevaart kwam voor rekening van de stad Utrecht, dat daarvoor de benodigde gronden aankocht. Zij deed dat met steun van graaf Floris V van Holland, die de drijvende kracht was achter het hele plan voor de afdamming van de Hollandsche IJssel.¹

Zoals gezegd kwam er, op het punt waar het tracé van de Nieuwevaart de Wiersdijk kruiste een overtoom, waarmee kleinere schepen over de dijk heen konden worden getrokken. Schepen met groter volume moesten hun lading met een kraan laten overzetten in schepen met minder diepgang die de lading dan verder richting Utrecht konden vervoeren. Voor het gebruik van de kraan en de windas van de overtoom moest worden betaald aan de bisschop, die ook tol liet innen van alle passerende handelswaar. Een vergelijkbare situatie bestond al langer bij 't Gein, waar in de Vaartsche Rijn een soortgelijke overtoom met kraan en tol functioneerde. Maar daar had de overtoom bij de Ran- of Randdijk al begin veertiende eeuw plaats gemaakt voor een

(enkele) sluis (vermeld 1331).² Het zuidelijke gedeelte van de Vaartsche Rijn kreeg daarna de naam Doorslag, een verwijzing naar het doorslaan van die dijk.³

Utrecht beter bereikbaar

Vanaf de elfde eeuw had Utrecht een centrale positie ingenomen in het handelsverkeer in de Nederlandse delta. In de veertiende eeuw kreeg de stad echter te maken met toenemende concurrentie van met name Dordrecht en Amsterdam. Om die reden probeerde de stad de bereikbaarheid voor het scheepvaartverkeer te verbeteren. Al eerder in de veertiende eeuw had dat geleid tot het doorgraven van een aantal rivierbochten in de Vecht.⁴ Maar ook de verbinding naar het zuiden vroeg om aandacht. In 1372 werd begonnen de werkzaamheden om de Vaartsche Rijn (tot aan de Doorslag) en de Nieuwe Vaart te verbreden en te verdiepen, om het kanaal geschikt te maken voor schepen met een groter volume. Door deze verbreding moest de bestaande brug over de vaart bij Jutphaas worden vervangen, die de verbinding vormde tussen het Over- en het Nedereind. Over het onderhoud van de nieuwe brug 'daar men mit wagene, geladen en ongeladen, en mit paarden over vaaren en ryden sel mogen'

1 * Met dank aan Bart Jan Damstra, voor zijn waardevolle opmerkingen bij de eerste versie van dit artikel. Uitvoerig over deze aanleg: Van Vliet 2022, 166 e.v.

2 . Over de tol in 't Gein en Vreeswijk: Ibelings & Van Vliet 2021-2022.

3 . Vroegste vermeldingen: 1374 (ed. Bruch 1982, p. 222 ad 1374 juni 2) en 1378 (de visserij in de Nieuwevaart, van de Doorslag tot aan de Lek, door het stadsbestuur van Utrecht toegewezen als inkomstenbron voor de kastelein van de Gildenborg, ed. Muller Fzn. 1883-1885, dl. 1, *Die Roese*, nr. lxxxix, 17 dec. 1378).

4 . Ibelings & Van Vliet 2021-2022, dl. 1, 142.

maakte de stad afspraken met schout en burens van het Overeind.⁵

De sluisaanleg bij Vreeswijk in het voorjaar van 1373 vormde het sluitstuk van dit project. Anders dan bij 't Gein kwam hier geen enkele maar een dubbele sluis. Met deze schutsluis kon het verschil in de waterstand tussen de rivier en de vaart worden overbrugd en kon worden voorkomen dat bij hoogwater in de Lek ook het waterpeil in de Vaartsche Rijn en de Oudegracht teveel zou stijgen. De sluis kon werd aan weerszijden voorzien van houten sluisdeuren of schotten die met een windas omhoog konden worden getakeld. Deze situatie is nog goed te zien op de plattegrond die Jacob van Deventer rond 1560 maakte van Vianen en Vreeswijk.⁶ Daarop blijken de windassen ondergebracht in wat een spuihuis werd genoemd. De twee door Van Deventer afgebeelde heftoren waren van steen en dateren van 1478. Oorspronkelijk waren ze echter van hout. Dankzij deze nieuwe sluis en het verbrede en verdiepte kanaal konden schepen tot een breedte van 5 meter nu direct vanaf de Lek naar de stad varen.⁷

Gildenborg

Ter bescherming van de sluis en de invaart vanaf de Lek liet Utrecht een versterking bouwen, die in een eigentijdse kroniek - hierna aangeduid als de Nederlandse Beke - wordt omschreven als 'enen toorn op den uterdijk' die de naam Gildenborg kreeg.⁸ Het waren namelijk de Utrechtse gilden sinds het begin van de veertiende eeuw hadden zij een groot aandeel in het stadsbestuur en de verdediging van de stad - die het initiatief tot

Fragment van de kaart die Jacob van Deventer omstreeks 1560 tekende van de stad Vianen aan de Lek. Op de andere, noordelijke oever tekent hij ook het begin van de Nieuwe Vaart met de oude sluis. De nederzetting ter plaatse duidt hij aan als De Vaart. Nationaal Archief, kaarten Jacob van Deventer (toegang 4.DEF), inv.nr. 1.11.

de bouw hadden genomen. Andere bronnen uit 1373 en kort daarna spreken van 'dat huys tot Gildenborch'. Vaak wordt beweerd dat het om een houten fort zou gaan, een blokhuis.⁹ Inderdaad werd in 1481, tijdens de Stichtse Burgeroorlog, ter plaatse van de Gildenborg zo'n blokhuis opgetrokken. Deze constructie was binnen de muren van de stad gefabriceerd en vandaar in onderdelen naar Vreeswijk gebracht om daar in een mum van tijd weer te worden opgebouwd - om een jaar later

door troepen van de bisschop volledig te worden vernietigd.¹⁰ Er zijn echter geen aanwijzingen dat ook voor 1481 al sprake was van een dergelijk houten blokhuis. Veeleer wijzen de eigentijdse bronnen op de bouw van een stenen huis met toren. Dit kasteel beschikte ook over een voorburcht, die volgens de genoemde kroniek was gemaakt 'van staken ende van wilghenplancken'. Het geheel was voorzien van een ophaalbrug en een gracht.¹¹

Een vraag die niet met volledige zekerheid kan worden beantwoord is waar deze Gildenborg heeft gestaan. Volgens de eerder genoemde kroniek was dit kasteel dus gesitueerd op de *uterdijk*, wat zich hier laat vertalen als buitendijk of buitenste dijk.¹² Welke dijk wordt daarmee bedoeld? Kennelijk niet de Lekdijk zelf - vanaf de zestiende eeuw ook wel aangeduid als de Hoge dijk¹³ - maar een daarbuiten gelegen dijk, een voorkade in de uiterwaard ten noorden van de Lek. Die zou dan hebben gelegen in wat later de Middel- of Zevenbergsewaard heet. Restanten van die voorkade of buitendijk zijn nog zichtbaar op de kaart bij Van Deventer, verder stroomafwaarts van Vreeswijk. Mogelijk liep deze voorkade oorspronkelijk verder door naar het oosten en werd die later doorsneden door de aanleg van de Nieuwe Vaart.¹⁴

Over het algemeen wordt aangenomen dat de Gildenborg aan de oostzijde van de Nieuwe Vaart heeft gestaan, ter plaatse van het Oude Raadhuis (Raadhuisplein 5). Bij graafwerkzaamheden in 1986 zijn echter geen sporen van een laatmiddeleeuwse burchtaanleg teruggevonden.¹⁵ Toch is er reden de locatie van het kasteel wel op deze plek te zoeken. Op een

5 . Het Utrechts Archief (HUA), Stadsarchief I (toegang 701), inv.nr. 335 (reg.nr. 926) (1372 juni 29). Uitgave bij Van de Water 1729, dl. 2, 370-371 (1372 juni 29): 'Alsoe die Stad van Utrecht op dese tijt den Rhijn doet greven en diepen.'

6 . Nationaal Archief (NA), Plattegronden en kaarten Jacob van Deventer (toegang 4.DEF), nr 1.11.

7 . De doorgang van de sluis had een breedte van circa 5 meter (maar smaller dan 5,9 meter, blijkt in 1496): Van Dam 1998, 27. Over de historie van de beide spuihuizen zie recent: Damstra 2022.

8 . *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*, kortweg aangeduid als de Nederlandse of de vermeerderde kroniek van Johannes de Beke, ed. Bruch 1982. Aldaar p. 223.

9 . Renaud 1995. In navolging van Renaud dezelfde aanname bij: Van Dam 1998, 31; Dommerholt e.a. 2005, 134 e.v. Een variant hier bij Ronald de Graaf, die alleen de voorburcht als geprefabriceerde versterking ziet: De Graaf 1996, 145.

10 . Anonieme Utrechtse kroniek (1481-1483), ed. Tenhaeff 1920, 43.

11 . Ed. Bruch 1982, 224-225.

12 . Later ook wel gebruikt in de afgeleide betekenis van buitendijks land. Beekman 1905-1907, 1576 en 1579; *Vroeg-Middelnederlands Woordenboek* (VMNW) en *Middelnederlands Woordenboek* (MNW) op <https://gtb.ivdnt.org/search/#>.

13 . Lenen van de heren van Vianen, nrs. 296 en 296A. Zie het repertorium van Jacob Kort op www.hogenda.nl

14 . Mogelijk is dat de aanleg van de Lekdijk posterieur aan die van deze voorkade en is hierin een voorganger van de huidige Lekdijk te herkennen.

15 . Het onderzoek werd uitgevoerd door de werkgroep Archeologie van de HKN. Volgens Dommerholt e.a. 2005, 135 en 142, zouden hier muurresten zijn blootgelegd 'die afkomstig zouden kunnen zijn van de Gildenborg'. Meer recente bestudering van deze vondsten leerde dat het om restanten van het zeventiende-eeuwse Raadhuis moet gaan. Vriendelijke mededeling René van der Mark.

achttiende-eeuwse kaart van Vreeswijk die de situatie kort na de verwoestingen van het Rampjaar 1672 weergeeft, wordt de landtong die zich uitstrekt voor de eerste sluiskolk aangeduid als 'het Fort genaamt Geldenborg'.¹⁶

Begin juli 1373 krijgt Johan Clarenborch het gezag over de Gildenborg. Samen met twintig gewapende mannen neemt hij de verdediging op zich, waarvan de helft geoefende boogschutters. Daarbuiten beschikte hij ook nog over een portier en een wachter. Uit zijn aanstellingsbrief blijkt dat er op dat moment nog hard wordt gewerkt aan 'der stathuys ghelegghen opte Nywevaert gheheten der Ghildenborch'. Het werk richt zich met name op de voltooiing van de voorburcht, waar 'mitter meester haest' een huis in gereedheid wordt opgetrokken voor de opslag van hout en turf en het stallen van paarden en koeien. Voor de bewapening van de burcht levert de stad donderbussen (een primitief soort geweren), kruut en lood en andere munitie.¹⁷

Steen des aanstoots

Utrecht had haast met de voltooiing van de Gildenborg en dat was niet zonder reden. Al eind mei had Dordrecht bij hertog Albrecht van Beieren, die toen het graafschap Holland en Zeeland bestuurde – hierna gemakshalve kortweg als de graaf van Holland aangeduid –, zijn beklag gedaan over de aanleg van de sluis, die als een bedreiging voor de eigen handel werd gezien. Klachten waren er ook van de heer van Vianen, die de bouw van de Gildenborg pal tegenover zijn eigen kasteel aan de andere kant van de rivier als vijandige daad ervoer. Beide partijen waren tussen 28 mei en 2 juni 1373 in Schiedam present op de dagvaart, de vergadering van de graaf van Holland.¹⁸ Die nam de klachten hoog op en meende dat hij door de Utrechtse ten onrechte niet was gekend in de uitvoering van hun

Vreeswijk ten tijde van het Rampjaar 1672. Deze (kopie van een) achttiende-eeuwse kaart laat de situatie rond de oude en de nieuwe, in 1562 aangelegde sluiskolk goed zien. Links boven de aanleg van de nieuwe sluiskolk strekt zich een soort landtong uit, die al op de kaart van Van Deventer (afb. 9) is terug te vinden en oorspronkelijk buitendijks was gelegen, dat wil zeggen buiten de Lekdijk. Volgens de legenda bevond zich op deze landtong 'het Fort genaamt Geldenborg' (nr. 3). HUA, Topografische Atlas Rijksarchief Utrecht (toegang 8001), inv.nr. 2130.

plannen. Daarbij beriep hij zich op een oude claim op de hoge rechtspraak van Vreeswijk, die de heren van Vianen weer van hem in leen hielden. Daarvan had zijn voorganger in 1324 na een scheidsrechterlijke uitspraak weliswaar afstand gedaan, maar die regeling werd nu eenvoudig van tafel geveegd.¹⁹ De aanleg van de sluis en de Gildenborg moest snel ongedaan gemaakt worden, en als dat niet goedschiks ging dan maar kwaadschiks. Deze agressie jegens de stad Utrecht en bisschop Arnoud van Horne werd ook gevoed door een al langer lopend geschil over de aflossing van de verpanding van het kasteel Vreeland.²⁰

In september blijkt uit de rekeningen van de graaf van Holland dat voorbereidingen voor een belegering van de Gildenborg volop gaande zijn. Nog voor het eind van die maand trok de graaf met zijn leger

op naar het Sticht.²¹ Dat leidde in eerste instantie tot onderhandelingen met de bisschop en de stad. Op 9 oktober werd besloten een commissie in te stellen die op 7 november uitspraak moest doen over de gerezen geschillen over het gerecht van Vreeswijk, het huis Gildenborg en de sluizen in de Nieuwevaart. Al snel bleek de gekozen datum niet haalbaar en de uitspraak uitgesteld tot Beloken Pasen van het jaar daarop, 9 april 1374.²² De onderhandelingen liepen echter op niets uit en een verdere escalatie van het conflict leek onvermijdelijk, zeker toen de stad en de bisschop Arnoud twee dagen na Beloken Pasen een verbond sloten om samen op te trekken tegen de graaf.²³ Intussen had ook Utrecht tevergeefs geprobeerd om kasteel Vreeland opnieuw in handen te krijgen. In januari was een afvaardiging van de stad naar Den Haag getogen om de verpanding van dit kasteel te lossen. Maar daarbij hadden de Hollanders de Utrechtse zoveel geld afgeperst dat de stad besloot het geld terug te gaan halen door een aantal stadjes en dorpen langs de grenzen van het Sticht met geweld in te nemen en geld af te dwingen. Op weg naar Weesp en Muiden stuitten zij echter bij Vreeland op felle weerstand. Daar had de heer van Abcoude, een belangrijke leenman van de bisschop die zich met de graaf had verbonden, zich met een groep Hollanders verschanst en met hulp van donderbussen wisten zij de Utrechtse te verjagen.²⁴

Mit groter heercracht

Het vervolg van de strijd wordt uitvoerig uit de doeken gedaan door de auteur van de Nederlandse Beke.²⁵ Al eerder was vastgesteld dat deze kroniek, die in 1393 werd afgerond, een sterk Utrechtse signatuur vertoont. Recent onderzoek heeft aannemelijk gemaakt dat de auteur zeer goed bekend was met bronnen uit het Utrechtse stadsarchief. Hij

16. HUA, Topografische Atlas Rijksarchief Utrecht (toegang 8001), inv.nr. 2130: natekening door Christiaan Kramm van een achttiende-eeuwse kaart van de situatie van Vreeswijk kort na 1672, ca. 1830.

17. HUA, Stadsarchief I (toegang 701), inv.nr. 217, (1373 juli 4).

18. Ed. Prevenier & Smit 1987, nr. 362.

19. Vgl. Dekker 1983, 405.

20. Over deze kwestie, zie ook: Janssen & Bente 1995, 456-457.

21. De Graaf 1996, 142.

22. HUA, toegang 701, reg.nrs. 386 (1373 okt. 10) en 387 en 388 (1373 nov. 7).

23. HUA, toegang 701, reg.nrs. 392 en 393 (1374 april 11).

24. Ed. Bruch 1982, 223-224.

25. Ed. Bruch 1982, 224-227.

was naar alle waarschijnlijkheid identiek met Jan Tolnaer, die vanaf 1368 tot zijn dood in vermoedelijk 1403 het ambt van stadsklerk vervulde. Hij was de zoon van een eerdere stadsklerk met dezelfde naam, Jan Tolnaer de Geno, die afkomstig zou zijn uit een familie van tollenaars in 't Gein. Kortom een kroniekschrijver die de gebeurtenissen in 1373 en daarna van heel dichtbij moet hebben meegemaakt en goed bekend was met de omstandigheden ter plaatse.²⁶

Dit keer was graaf Albrecht vastbesloten: alle weerbare mannen van het graafschap, naar schatting 5000 tot 10.000 man, werden opgeroepen en dit leger werd nog versterkt met zo'n 1000 huurlingen, meest ridders en knapen uit Henegouwen, Gelre en Kleef. Wapens en munitie, proviand en grote kuddes vee werden verzameld in Schiedam en vandaar verscheept naar Schoonhoven. Al op de eerste dag van mei verschenen bij de Gildenborg 400 man uit het Rijnland, die onder aanvoe-

ring van Willem van Naaldwijk vanuit Woerden waren opgerukt. Een dag later kwam de graaf 'mit groter heercracht' in schepen over de Lek aanvaren. Bij dit riddersleger voegde zich vanuit Schoonhoven ook de heer van Bloys met nog eens 280 paarden en ook een arts. Een groot tentenkamp werd opgeslagen in de nabijheid van de burcht.²⁷

Om de Gildenborg te belegeren brachten de Hollanders 'een sunderlinge groot werc' in stelling, waarmee ze de burcht vanuit het oosten over het water konden naderen, een groot vlot met daarop waarschijnlijk een mol of muurbreker. Een vergelijkbaar maar minder groot belegeringswerk kwam vanuit het westen aandrijven. Deze aanval werd echter succesvol afgeweerd doordat vanaf de Gildenborg met een donderbus werd geschoten. Waarschijnlijk was dit geen gewone donderbus maar een van groot formaat, waarmee stenen kogels konden worden afgevuurd. Dit zou in onze stre-

ken dan het eerste voorbeeld zijn van het gebruik van een kanon.²⁸ Daarop besloot de graaf om de burcht te bestormen. Toen de mannen die de burcht verdedigden, de brug neerlieten en in de tegenaanval gingen, slaagden zij erin Willem van Naaldwijk en enkele ridders gevangen te nemen en maakten zij maar liefst 28 kleine donderbussen buit. Ook het bombardement met twee blijden dat daarna werd ingezet, had niet het gewenste resultaat. Opnieuw werd nu het grote belegeringswerk met de mol in stelling gebracht, waarmee de voorburcht werd bestookt. Toen de verdedigers zagen dat ze die niet langer konden houden, besloten ze die zelf maar in brand te steken. Daarop maakten de Hollanders zich gereed voor een nieuwe aanval over de gracht.

Lees in de volgende Cronyck de Geyn hoe dit verder gaat...

Literatuur

- Asch van Wijck, A.M.C. van (ed.), 'Oudste kameraars-rekening der stad Utrecht (1380)', in: *Codex diplomaticus Neerlandicus serie 3*, dl. 2 (Utrecht 1853), 77-158.
- Beekman, A.A., *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* 2 dln. ('s-Gravenhage 1905-1907).
- Bruch, H. (ed.), *Johannes de Beke, Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie 180) ('s-Gravenhage 1982).
- Cox, J.C.M., 'Hebbende privilege van stede'. *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw)* (diss. Leiden 2011).
- Dam, H., *De Oude Sluis in Vreeswijk. Een waterstaatkundig monument* (Utrecht 1998).
- Damstra, B.J., 'Nieuwegein op de kaart: Vreeswijk, Cronyck de Geyn 44-3 (2022)', 3-6.
- Dekker, C., *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie* (Stichtse Historische Reeks 9) (Zutphen 1983).
- Dommerholt, J., e.a., *Kastelen en buitens in 'Oud'-Nieuwegein* (Nieuwegein 2005).
- Graaf, R. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 1996).
- Gumbert-Hepp, M., en J.P. Gumbert (ed. en vert.), *Willem Procurator, Kroniek* (Hilversum 2001).
- Van den Hoven van Genderen, A.J., 'Op het toppunt van de macht (1304-1528)', in: R.E. de Bruin e.a. (red.), *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000), 113-190.
- Ibelings, B.J., en K. van Vliet, 'Het Utrechtse tolrecht. Deel 1: Ontstaan en functioneren van de bisschoppelijke tollens in Utrecht en elders in het Nedersticht', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2021), 134-167.
- Ibelings, B.J., en K. van Vliet, 'Het Utrechtse tolrecht. Deel 2: Ontwikkeling van het Utrechtse tolrecht op basis van enkele nieuw ontdekte handschriften', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2022), 110-192.
- Janse, A., 'De Nederlandse Beke opnieuw bekeken', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 9 (2006), 116-149.
- Janssen, H., en D. Bente, 'Vreeland', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), 455-459.
- Ketner, F., 'De Tolnaers als stadsklerken van Utrecht', in: Idem, *Stichtse studiën* (Utrecht 1974), 52-62.
- Van Mieris, F. (ed.), *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, dl. 3 (Leiden 1755).
- Muller Fzn, S. (ed.), *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht* 3 dln. ('s-Gravenhage 1883-1885).
- Prevenier, W., en J.G. Smit (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544, deel I: 1276-1433, tweede stuk: Teksten* ('s-Gravenhage 1987).
- Renaud, J., 'Gildenborgh', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), 201-202.
- Smithuis, J., *Urban politics and the role of guilds in the city of Utrecht (1250-1450)* (diss. Leiden 2019).
- Tenhaeff, N.B. (ed.), *Bisschop David van Bourgondië en zijn stad. Utrechtsch-Hollandsche jaarboeken 1481-1483, naar den eersten druk van Antonius Matthaeus' Analecta*, 1698 (Utrecht 1920).
- Van Vliet, K., 'Novus Rhenus. Aanleg en betekenis van de Vaartsche Rijn', in: A.A.B. van Bommel, J. Renes en M.A. Vonk ed.), *De dam bij Wijk en het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen* (Hilversum 2022), 142-171.
- Van de Water, J. (ed.), *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten der edele mogende heeren staten 's lands van Utrecht* 3 dln. (Utrecht 1729).

26. Janse 2006; Smithuis 2019, 84-113. Over de familie Tolnaer: Ketner 1959.

27. De Graaf 1996, 144. Begin april was de graaf nog in Rotterdam: ed. Prevenier & Smit 1987, nr. 374 (tussen 2 en 8 april 1373). Tijdens de belegering van de Gildenborg vaardigde de graaf meerdere oorkonden uit: ed. Cox 2011, bijlage 2, 555, stadsrecht Muiden d.d. 17 mei 1374: 'Gegeven in Onse Tenten voir Gildenborch'; ed. Van Mieris 1755, dl. 3, twee oorkonden d.d. 28 mei 1374: 'Ghegheven voer Ghildenborch'.

28. De Graaf 1996, 146.

Activiteiten 2023

Historische Kring Nieuwegein

Expositie "Rampjaar 1672 in Vreeswijk".

Woensdag 12 oktober t/m 16 april 2023 in Museum Warsenhoeck.

Expositie "IJS op de Lek".

Zondag 18 december t/m 16 april 2023 in Museum Warsenhoeck.

Kunst-expositie "Winterschilderijen".

Zondag 18 december t/m 29 januari 2023 in Museum Warsenhoeck.

Kunst-expositie YmSook Yoo (objecten).

Zondag 5 februari (feestelijke opening 15.00 uur) t/m 16 april in Museum Warsenhoeck.

Lezing "Industrialisatie Merwedekanaal 1914 - 1954" door Peter Sprangers.

Donderdag 23 februari, 20.00 - 22.00 uur in de Bibliotheek De tweede verdieping in het Stadshuis.

De lezing brengt in beeld hoe de polders van wat later Kanaleneiland werd genoemd, een enorme golf te verwerken kregen van industrieën en overige bedrijvigheid. Tegelijk met de bouw van Rivierenwijk en Dichterswijk kregen de uitgestrekte weilanden aan de westkant van het Merwedekanaal (geopend 1892) nieuwe eigenaren. Dat waren

niet alleen bedrijven uit de stad die uit hun jas dreigden te groeien. Ook kwamen er bijvoorbeeld dependances van Rotterdamse bedrijven. Pionier was pottenbakkerij Mobach van de Jutfaseweg die zijn nieuwe bedrijf opende in januari 1914, waarbij ze het aanvankelijk zonder gas, electra of stromend water moest stellen. Het Rotterdamse confectiebedrijf Rocobé wist in de oorlogstijd de zaak aardig uit te breiden. De Shell en de Texaco zaten ideaal, centraal in het land met hun brandstoffenopslag. Het bedrijf Jongerius werd ondermeer een gerenommeerd carrosseriebouwer van alle typen vrachtauto's t/m bussen. Tienduizenden vrachtauto-banden werden van nieuw loopvlak voorzien bij de UBO. De firma Coq kwam tot ver over de landsgrenzen in hoog aanzien met in eigen beheer ontwikkeld hoogspanning-schakelmateriaal. Een zeer grote werkgever werd de HAKA, die vanaf 1927 uitbreiding op uitbreiding tot stand bracht. Bij deze productiemaatschappij van de landelijke coöperatieve winkels werd een reeks levensmiddelen vervaardigd, maar ook zaken als zeep en schoenpoets. De firma Heycop telde al 100 werknemers vóór 1940 en is net als de HAKA (onder de naam Pally) nog productief in Nieuwegein. Branden en sloop teisterden de fabriekspanden, met name na 1960. Het enige bedrijf dat stand hield is pionier Mobach.

Algemene ledenvergadering en lezing "Industrialisatie Hoograven vanaf 1900" door Peter Sprangers.

Maandag 20 maart - locatie: nog nader te bepalen.

Excursie naar Diepenheim/Warmelo.

Zaterdag 15 april, 8.45 – 17.00 uur (info/aanmelding op www.museumwarsenhoeck.nl. Vragen? Mail aan w.herrlitz@uu.nl)

Voor actuele informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Geef uw mailadres door a.u.b.

Omdat de kosten voor verspreiding van het blad steeds hoger worden, willen wij het aantal bijlagen beperken. Wij houden u graag via e-mail op de hoogte van lezingen, excursies en andere activiteiten. Daarvoor vragen wij u uw mailadres door te geven. Voor de Historische Kring Nieuwegein kan dat naar tonvis@xs4all.nl; voor leden van de Museumwerf naar info@museumwerf.nl. Uw gegevens zullen vertrouwelijk worden behandeld.

Dit keer ontvangt u per mail het opgaveformulier voor de excursie naar Diepenheim/Warmelo op zaterdag 15 april, 8.45 – 17.00 uur (info/aanmelding: w.herrlitz@uu.nl)

Activiteiten 2023

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuys.

Op vrijdagen 27 januari, 24 februari, 24 april en 28 april van 15 tot 18 uur in de Museumwerf.

Expositie "650 jaar Oude Sluis".

Woensdag 1 februari in de Museumwerf.

2023 is het jubileumjaar van de Oude Sluis. Het is alweer 650 jaar geleden dat in Vreeswijk een opening werd gemaakt in de dijk om een sluis aan te leggen. Dit technisch hoogstandje had tot gevolg dat Vreeswijk zich kon ontwikkelen tot het bruisende schippersdorp met een bloeiende economie dat zij ooit was. In Vreeswijk wordt dit jaar de jarige Job in het zonnetje gezet. Bij Museumwerf Vreeswijk is daarom vanaf 1 februari een expositie te bezichtigen over 650 jaar Oude Sluis.

Presentaties "Gluren bij de burenen".

Zondag 5 februari in de Museumwerf.

Activiteiten "NL doet 2023".

Vrijdag 10 maart in de Museumwerf.

Boottochten "De Dag Van De Vaart".

Zondag 26 mrt van 11 tot 17 uur vanaf de Museumwerf.

Kijk voor actuele informatie op www.museumwerf.nl.

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 maart 2023; wij zien uw bijdragen graag tegemoet! De redactie houdt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten.

Wij verwachten dat de volgende Cronyck in de tweede helft van april door onze vrijwilligers verspreid kan worden.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Op tal van plaatsen in onze stad kunnen we bijzondere monumenten, kunstwerken, sculpturen, muurschilderingen of andere verborgen schatten aantreffen. Hoewel verborgen... alles bevindt zich in de openbare ruimte en is vanaf de weg te zien. Wellicht lopen of rijden we er dagelijks langs.

Herkent u het object dat op de foto staat?

Voor deze eerste keer hebben we het niet al te moeilijk gemaakt. Stuur uw oplossing, met vermelding van naam en adres, vóór 31 januari 2023 per mail naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl. Onder de goede inzendingen wordt een waardebon van € 20,- verloot.

Foto: Ton Vis

Ooit weilanden in Jutphaas ...
nu een bruisend winkelcentrum!

U kunt bij Winkelcentrum Muntplein terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een historisch tintje: van boeken over de lokale geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot bier van de Nieuwegeinse Zevenstar Brouwerij!

Voor actuele berichten, volg ons via:
www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

muntplein
winkelcentrum

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Historische Kring Nieuwegein

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 45 - Nummer 2 - 2023

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Loes Slooten

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Tijdwijzer

Annie van Rees

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Deze keer natuurlijk een foto van de Oude Sluis in Vreeswijk die dit jaar 650 jaar bestaat. Meer foto's verderop in dit nummer.

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Ja - hoera! - de Cronyck is er weer! Ga er maar eens lekker voor zitten, met lekker een dekentje om je heen want het is nog vroeg in het jaar en dan mag dat! Dat doen we dan ook, en ik kijk meteen in mijn theedoos waarin de donkere smaken als karamel vanille, kaneel en gember bosbes worden verdrongen door voorjaarsmelange en lavendel; maar mijn favoriet blijft toch gewone thee met een scheutje citroensap.

Die theesoorten kun je overal kopen in Nieuwegein: als ik erop google vind ik nog meer theewinkeltjes dan ik al kende! Enfin, tijd voor een voorjaarswandeling door het mooie Nieuwegein. De rondleidingen o.l.v. de gidsengroep Vreeswijk en de gidsengroep Jutphaas lopen al weer enthousiast rond; en intussen is ook de Dag van de Vaart al weer geweest en kun je openluchtmuseum Nieuwegein ook weer goed vanaf het water bekijken. Veel te doen dus!

Maar nu eerst met een kop thee en een voorjaarskoekje op de bank kruipen en lezen wat er weer allemaal in de Cronyck staat: ook dit keer is dat net zo divers als al die theetjes – van een interview met de burgemeester, die ons aanmoedigt goed te kijken tot een artikel van Bart Jan Damstra over luchtfoto's, waar ook een tentoonstelling over is in Museum Warsenhoeck en er is een tentoonstelling over de Oude Sluis in Vreeswijk, die 650 jaar bestaat, bij de Museumwerf: in deze Cronyck al wat foto's. Moeilijk om uit te kiezen want er zijn van de Oude Sluis meer mooie foto's dan ik theesmaken in huis heb...

Annie van Rees
(eindredacteur)

Inhoud

Van de redactie	2
In Memoriam Joke Verbaan	3
Leven aan het Overeind: nou, zo was het dus <i>Annie van Rees en Robin Valkenburg</i>	4
(Bijna) verdwenen erfgoed: Vreeswijk vanuit de lucht <i>Bart Jan Damstra</i>	6
Kijk en geniet <i>Annie van Rees en Robin Valkenburg</i>	10
Oude Sluis 650 jaar	11
Oorlog met Holland: de zwaar bevochten aanleg van de sluis in de Nieuwevaart (2) <i>Kaj van Vliet</i>	12
Christina's en familie van Dijk <i>Jaap Boersema</i>	16
Een voorloper van de Hollandse Waterlinie <i>Siety Meijer</i>	18
Het winkeltje <i>Annie van Rees</i>	20
Activiteiten 2023	22
Hoe goed kent u Nieuwegein?	24

IN MEMORIAM JOKE VERBAAN

De oprichting van museum Warsenhoeck in 1990. Joke Verbaan is de derde van links.

Op 2 januari 2023 is 's morgens vroeg op 76-jarige leeftijd Joke Verbaan overleden. Geboren en getogen op Huis de Geer in Jutphaas ontstaat al vroeg haar belangstelling voor de historie. Het is 4 september 1978 in De Lantaarn en Joke is daar aanwezig als één van de oprichters van de Historische Kring Nieuwegein. Dit begint een paar jaar eerder met een klein groepje mensen, die iets met de geschiedenis van Jutphaas en Vreeswijk (later Nieuwegein) wil doen. Joke wordt aangewezen als penningmeester en vervult deze taak tot 1985. Ze blijft in het Bestuur zitten en wordt verantwoordelijk voor de ledenadministratie. De Kring begint met 33 leden en dat zal in de loop der jaren uitgroeien tot 400-450 leden. Veel bezorgers van onze Cronyck zullen haar kennen omdat je bij haar thuis de boek-

jes op kon halen. Zelf is ze ook jarenlang bezorger. Daarnaast ontvangt ze bij haar thuis vele jaren de kascontrole commissie. Ze geeft zich altijd op als vrijwilliger, o.a. bij de jaarlijkse braderie in Jutphaas of voor de informatieavonden in het Gemeentehuis voor nieuwe bewoners. Joke gaat ook naar de dia-avonden, de jaarlijkse dagjes-uit, de fietstochten, de Open Monumentendag enz. Ze is ook actief in de werkgroep Archief en Documentatie. De feestelijke opening van het Museum Warsenhoeck vindt plaats op 28 april 1990 en Joke geeft zich op als gastvrouw. Voor al haar inzet benoemt de Historische Kring Nieuwegein in 2008 Joke tot erelid. Wij zullen haar enthousiasme voor geschiedenis, altijd belangstellend naar andere mensen en haar opgewekte humeur missen.

Leven aan het Overeind: nou, zo was het dus

Annie van Rees en Robin Valkenburg

Vandaag praten wij met Gijs van Rooyen, omdat zijn buurman ons de tip gaf dat hij zo goed kan vertellen. Want die verhalen over vroeger die kennen wij niet meer. Er is veel veranderd. De omgeving ziet er nu anders uit. En 'in het verleden deden ze dingen anders'. Dus dan luisteren wij graag, als iemand mooi vertelt.

Gijs van Rooyen werd geboren in het huis van zijn opa aan de Overeindseweg in 1941. Hij was de oudste van tien kinderen en werd vernoemd naar zijn opa. Hij heeft bijna zijn hele leven aan de Overeindseweg gewoond.

Voor veel Nieuwegeiners (of toen nog: Jutphasers) was dit een vergeten stukje van het dorp. Veel mensen kwamen niet over de hoge brug, behalve op zondag voor de Nicolaaskerk. En hij moest als kind dagelijks naar school over die hoge brug en het pad vol kiezels fietsen ('dat fietste dus niet zo lekker, op zo'n fiets van toen.') Ach, die strenge school toen hoorde er gewoon bij; het was jammer dat het speelkwartier zo kort was. Tussen de middag at hij zijn brood op bij familie in het dorp. En na schooltijd ging hij weer snel terug naar huis, want 'op het dorp had je niks te zoeken'. Thuis speelde hij veel buiten, samen met de jongens uit de buurt. Dan speelde hij ook met protestantse jongens, maar eenmaal binnen was daar geen sprake meer van. Dat was wel jammer, die scheiding. Ook meisjes en jongens hadden hun aparte plaats, zowel in de kerk als op school; hij weet nog hoe hij op de meisjesschool zijn zusje, die heimwee had, niet mocht komen troosten. Later ging hij in Utrecht naar de school van de fraters, wat toch anders was dan die dorpsschool. Veel meer jongens gingen in groep 7 en 8 naar Utrecht, waarom en hoe dat ging weet hij niet – in zijn geval konden zijn ouders dat regelen door hun contacten met de fraters op het kasteel. Nou dat betekende lekker samen een uur fietsen.

Toen hij in militaire dienst was voor zijn nummer, woonden zijn ouders op de Wilhelminahoeve aan de Nedereindseweg. Ze bouwden toen een eigen huis, terwijl ze natuurlijk bij familie konden wonen toen; dat werd altijd wel geregeld. Dus toen Gijs terugkwam, kwam hij weer op de Overeindseweg te wonen. 'Ik heb dus bijna mijn hele leven aan de

Overeindseweg voorbij het Amsterdam Rijnkanaal. Rechts op de voorgrond; woonark/ woning van de fam. Gerrevink (buurtwinkel) (archief HKN)

Overeindseweg gewoond.' Ook toen hij trouwde met een meisje dat hij had leren kennen, toen ze vroeger samen naar school liepen, bleef hij daar wonen; 'wij zijn vroeg getrouwd, want toen kon ik snel een huisje bouwen. Anders kwam er een ander in. Ja, je moest er wel snel bij zijn met die woningnood van toen.'

Het Overeind was toch een beetje een vergeten buurt, zo aan de overkant van het water. Het was een klein dorp waar iedereen elkaar kende en er was een winkeltje, de kruidenierszaak van Gerrevink. Dat lag in de fortgracht en iedereen in de omtrek ging er heen; Dina van Gerrevink kende iedereen. Gijs ziet zich nog over de loopplank gaan naar de woonboot met winkel; het gezin woonde achterin. In '53 met de watersnood raakte de boot op drift en bouwde Van Gerrevink het winkeltje op het land. Daar was ook de enige telefoon van de gemeenschap, dus als je wilde bellen of ook als er brand was, moest je een eind lopen. Maar dat winkeltje was er dan wel en de bakker kwam langs. En de postbode ook; daar moest hij wel om lachen eigenlijk want er kwamen

meerdere postbodes – maar dat werd later wel samen gedaan, gelukkig.

Overeind was niet meer dan een paar verspreide boerderijen. Het was best ontoegankelijk daar. De boerderijen waren klein en werkten gemengd; het waren nog niet van die grote gespecialiseerde bedrijven als je nu hebt. Je moest het zelf doen toen. Zijn vader hielp op boerderijen, zowel katholieke als protestante. Als kind moest hij dan wel meehelpen. 'Als kind heb je dat niet zo door, maar het was pure armoede natuurlijk.' Ook de scoutingclub Jan van Hoof (toen nog op Plettenburg) was op een avond, want op zaterdagochtend moest je natuurlijk helpen 'wat dacht je dan.'

Hij werd opgeleid tot timmerman. Toen kwam ook de schuur bij huis, die wel zo'n 100 m2 was, goed uit. Later, toen hij slechtziend werd, leerde hij op de revalidatie stoelen matten. Later toen hij slechter ging zien en nog meer op gevoel werkte, controleerde zijn vrouw zijn werk altijd even want 'als je een handicap hebt, kijken de mensen toch'. Maar veel fouten heeft ze niet kunnen vinden. Het was mooi werk, al verdiende het niet zo

*Gijs van Rooyen aan het werk.
(archief Gijs van Rooyen)*

*Gijs van Rooyen presenteert zich op een braderie.
(archief Gijs van Rooyen)*

goed; maar hij deed het werk met plezier. Hij was blij als hij anderen weer een mooi werk kon meegeven. De schuur bij huis werd zijn werkplaats. In zijn schuur kwamen mensen uit Vreeswijk en Jutphaas:

dan merkte je het verschil. Ze praatten over andere dingen. Het zou mooi zijn als ze samen met de nieuwkomers Nieuwegein kunnen gaan vormen.

Hij heeft nog een hele map foto's, die heeft zijn vrouw gemaakt: als er een mooi werkstuk af was, maakte ze altijd een foto. En die map gebruikten ze dan weer als ze op een markt of braderie stonden. Al snel legde hij beter betalende contacten met particulieren, musea en ateliers. Ook werkte hij bij Museum Warsenhoek mee met tentoonstellingen, bijvoorbeeld bij 'De dag voor de ambachten' op 23 februari 1985.

Een collega van Gijs aan het werk. (archief HKN)

Later gingen ze in het dorp wonen, op de Mendes da Costalaan; dan zaten ze dicht bij de winkels. Ook gingen ze nog steeds naar de Nicolaaskerk. Zijn vrouw deed daar veel vrijwilligerswerk zoals koffieschenken. Het was fijn daar veel mensen van vroeger te zien. En gelukkig hield zijn vrouw veel van autorijden, dus ze zijn vaak met de caravan op vakantie geweest, overal en nergens. En hij zorgde dan altijd dat hij een mooi luisterboek over de omgeving had gelezen.

(Bijna) verdwenen erfgoed: Vreeswijk vanuit de lucht

Bart Jan Damstra

Net als oude kaarten zijn oude (lucht)foto's zeer boeiend en een bron van informatie. In de rubriek ' (Bijna) verdwenen erfgoed' worden de veranderingen deze keer aan de hand van foto's vanuit de lucht belicht. Op basis van een vijftal luchtfoto's, aangevuld met andere foto's, blijkt dat het straatbeeld en het landschap in de loop van de jaren sterk is veranderd. Het is en blijft in verandering.

Dorpskern rond 1930

In 1930 heeft Vreeswijk circa 3350 inwoners, rond 1900 waren dit er circa 1850. De bewoning concentreert zich oorspronkelijk rond de Oude Sluis en later ook aan de Spuisluis. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw neemt de bevolking snel toe; achter de hoofdstraten Dorpsstraat, Molenstraat, Oude Sluis en Frederiksoord verdicht de bebouwing en breid de bebouwing zich verder uit rond bestaande en nieuw aangelegde straatjes en steegjes zoals de Leeuwenstraat (nu naamloos), Wilhelminastraat (ook wel dokterssteeg) en de Schans (achter het Frederiksoord). Rond 1900 is een nieuwe, tweede dorpskern ontstaan aan de westzijde

van het dorp, aan de Handelskade. De middenstand en verdere beroepsbevolking zijn grotendeels gericht op de scheepvaart.

Op afbeelding 1 is de dorpskern van Vreeswijk te zien rond de Oude Sluis circa 1928, gezien naar het oosten. Dit jaar is het 650 jaar geleden dat een eerste schutsluis werd gebouwd ter plaatse van de huidige binnenkolk van de Oude Sluis. Op de voorgrond zijn de in 1892 in gebruik genomen Voorhaven en Koninginnensluis te zien. In de Voorhaven is aan beide zijden een imposante houten remming te zien. Rechts (zie ook afbeelding 1b) is nabij de Dorpskerk uit 1682 de romp van de

stellingkorenmolen uit 1666 te zien. Deze werd begin 1900 van haar wieken ontdaan vanwege de mechanisatie van het proces en in de jaren '70 werd het restant van deze molen gesloopt en verdween deze geheel uit het straatbeeld. Opvallend is de dichte en wat rommelig aandoende bebouwing rond de Dorpskerk. Deze bebouwing zou net als de oude bebouwing langs de Molenstraat, de Kade, de Hol en het Zand verdwijnen bij de saneringen van het dorp in de jaren '60. De bebouwing in de steegjes en straatjes was na zo'n 100 jaar behoorlijk in verval geraakt. De bebouwing aan de Kade bestond oorspronkelijk uit koetshuizen en koepels aan de achterzijde van de huizen aan de

Afb 1. De dorpskern van Vreeswijk rond de Oude Sluis, rond 1928, gezien naar het oosten. Op de voorgrond de Voorhaven en de Koninginnensluis met de Emmabrug (de 'hoge brug'). Links is nog net de Barbarakerk zichtbaar. Op de achtergrond fort Vreeswijk en rechts daarvan de Peperbus bij de Rijkshulpschutsluis. Van een Voorhaven en Lekkanaal is nog geen sprake. (bron: Beeldbank Rijkswaterstaat)

Afb 1b. (rechtsboven) Uitsnede met van links naar rechts Wilhelminastraat-de Hol-het Zand (met de barakken)-Molen-Molenstraat-Dorpskerk-de Kade.

Afb 1c. (rechtsonder) Uitsnede met van links naar rechts Tolgaarder-Postkantoor-Rozenstraat-Schoolstraat-Tramstraat-Leeuwenstraat. Boven de Helling, de Wierselaan en de toegang tot de Spuisluis/Rijkshulpschutsluis en Frederiksoord.

Dorpsstraat; deze koetshuizen en koepels waren verbonden met de huizen aan de Dorpsstraat. Het kenmerkende halfronde huis dat zichtbaar is op de foto stond dan ook bekend als 'de koepel'.

Ten noorden van de Molenstraat vulde de steeg die later bekend zou staan als de Hol en die oorspronkelijk verder doorliep een zelfde functie; de Hol ontsloot eveneens de huizen aan de Dorpsstraat aan de achterzijde. Onderzoek wijst uit dat deze situatie van hofjes, tuinen, koepels en koetshuizen aan de achterzijde van de huizen reeds in de 17^e eeuw bestaat. Het middelste diepe en grote pand aan de Dorpsstraat direct onder het riviersluishoofd waar de Oude Sluis aansluit op de Lek, is de voormalige katholieke kerk, die hier tot 1929 stond en waar nu de Sint Jan staat. Links op afbeelding 1b is de Wilhelminastraat te zien, een zijstraat van de Dorpsstraat die bij de huizen die bekend stonden als 'het Bordes' aansloot op de straat genaamd het Zand. Tussen het Zand en de Voorhavendijk stond een grote barak, waar rond de beide wereldoorlogen militairen verbleven. De hoekt van de dijk naar beneden naar het Zand stond dan ook bekend als 'de soldatenhoekt'. Iets ten westen van het Zand ligt nu de Irenestraat. De Hol maakte plaats voor de Margrietstraat ten zuiden van de Tramstraat. Rond 1948 verrezen nieuwe woningen aan de Beatrixstraat en Irenestraat.

Links zien we op afbeelding 1 nog net een deel van het koor van de Barbarakerk met rechts daarvan de Tolgaarder en het postkantoor; en op de hoek is de Rozenstraat te zien. Op afbeelding 1c is direct links van het midden een straat met een opvallende diagonale oriëntatie; deze markeert nog de ligging van 17^e eeuwse verdedigingswerken. Aan het einde van de Schoolstraat staat de School-met-den-bijbel.

Ten noorden van de Vaartse Rijn is de Helling (waar tussen ca 1600 en 1900 diverse scheepswerven gevestigd waren) zichtbaar met de zand- en grindzeverij van Van Loon met daar achter de Wierselaan en de toegang tot de Spuisluis/Rijkshulpschutsluis en Frederiksoord. Achter de hoge bomen aan de Oude Sluis is de Spuisluis nog net zichtbaar. Bij de sluis staat op de Lekdijk de Rijk-

Afb 2. De dorpskern van Vreeswijk rond de Oude Sluis, rond 1928, gezien over de Lek naar het noorden. De rivier de Lek, Merwedekanaal, Vaartse Rijn en de drie sluizencomplexen, van links naar rechts: de Koninginnensluis, de Oude Sluis en de Spuisluis of Rijkshulpschutsluis zijn duidelijk zichtbaar en herkenbaar. (bron: Beeldbank Rijkswaterstaat)

Afb 2b. Uitsnede van de omgeving Handelskade en Huis de Wiers.

Afb 3. Plattegrond van Vreeswijk in 1936. (bron: www.topotijdreis.nl)

spijlschaal die in de volksmond bekend stond als 'de peperbus'. In dit gebouw-tje werd tot aan de sloop in de jaren '50 de waterstand in de rivier gemeten. Op de Lek zijn vele zeil- en motorschepen te zien.

De foto afbeelding 2 is gezien naar het noorden en is van 1929-1930; dit is te zien aan het feit dat de katholieke kerk aan de Dorpsstraat inmiddels is gesloopt. Deze foto geeft een goed beeld van de bedrijvigheid in en bij de drie sluizencomplexen, van links naar rechts: de Koninginnensluis, de Oude Sluis en de Spuisluis of Rijkshulpschutsluis. Links op de voorgrond is de kalkzandsteenfabriek te zien, welke tot begin jaren '70 in bedrijf was. Links-midden is de Koninginnensluis met de twee kolken te zien. De schepen zijn zojuist geschut en vervolgen hun weg noordwaarts. Aan de Handelskade is al een dichte bebouwing te zien, met de zijstraten Cornewalstraat, Zuiderstraat en Noorderstraat (zie hiervoor ook afbeelding 2b). De middenstand aan de Handelskade is vrijwel volledig op de scheepvaart gericht. Middenboven op de foto, ter hoogte van 'de Punt' (op de splitsing van het Merwedekanaal en de Vaartse Rijn) sluit de Wiersdijk aan op de doorgaande weg naar Utrecht. Noordelijk daarvan bevindt zich het buurtje 'de Tol' rond het tolhuis. Geheel boven is waarschijnlijk een stoomsleepboot te zien die een aantal vrachtslepen op sleeptouw heeft.

Aan de overkant van het kanaal (oostzijde) is het uit 1654 daterende Huis de Wiers zichtbaar, de 'noordelijke wachter' van Vreeswijk. Het huis is dan al sterk in verval en zou kort na de tweede wereldoorlog op het souterrain na gesloopt worden; na de sloop verrijst hier een machinefabriek. Direct ten zuiden van het huis is de scheepswerf van Van Zutphen te zien aan de nieuw gegraven hellinghaven. Rechtsboven zijn ten oosten van het Huis de Wiers de (oude) Kerkweg en de Tiendkade te zien. Ten noorden van Huis de Wiers bevinden zich de boerderijen de Nieuwe Wiers en de Oude Wiers, die voorheen tot het landgoed Huis de Wiers behoorden. De Wierselaan verbindt dit gebied met de dorpskern in het zuiden. De gehele oostelijke oever van de Vaartse Rijn tussen Huis de Wiers in

het noorden en de Helling in het zuiden is in gebruik als zandopslag. In de omgeving van Huis de Wiers zijn onder meer boomgaarden en tuinderijen te vinden.

Boven Huis de Wiers, te zien rechtsboven op afbeelding 2b, markeert een dubbele bomerij de ligging van de uit 1870 daterende Inundatiekade, in de volksmond toen ook wel 'Geniekade' genoemd. Deze kade lag parallel aan de Vaartse Rijn, het latere Merwedekanaal en was bedoeld om het inundatiewater in de inundatiekom te houden, ten oosten van die kade. Zonder deze kade zou inundatie niet mogelijk zijn omdat het water dan via het kanaal zou wegstromen. Deze kade liep vanaf fort Vreeswijk noordwaarts parallel aan de Wierselaan, boog bij Huis de Wiers af naar het oosten om nog voor de Tiendkade weer naar het noorden af te buigen. Op afbeelding 3 is deze kade herkenbaar aan het diagonale streppatroon.

Kweldam in Het Klooster

We verplaatsen onze aandacht naar een specifieke plek buiten de dorpskern, namelijk de locatie van een voormalige 'kweldam'. Deze is op afbeelding 4 in het midden direct ten noorden van de dijk als een n-vormige structuur zichtbaar. Deze werd rond 1850 aangelegd om het kwelwater dat bij hoog water onder de Lekdijk door stroomde op te vangen, om zo voor tegendruk te zorgen. Deze hogere ligging van de dam of kade is goed te zien op afbeelding 5. Op een kaart uit 1874 van het Hoogheemraadschap Bovendams (afbeelding 6) is een drietal van dergelijke kunstwerken te zien ten oosten van fort Vreeswijk. De besproken kweldam is op afbeelding 6b rechts te zien, even ten oosten van de aansluiting van de Kerkweg op de Lekdijk, nabij de boerderij van A. van Rossum onder de tekst 'Houten Duiker'. Op deze kaart is te zien dat de dam aansluit op en doorloopt tot de Lekdijk; bij latere dijkverzwaringen is een deel van de kade opgenomen in en verdwenen onder het verhoogde dijktaalud. Het gebied werd vooral gekenmerkt door weilanden, boomgaardjes naast de boerderijen en enkele griendbossen.

Het gebied ging de afgelopen jaren flink op de schop, waarbij de dijk langs de Voorhaven naar het oosten is verplaatst

Afb 4. Luchtfoto uit 2007 van het toenmalige gebied ten oosten van de Voorhaven. Gezien naar het noorden. De dijk is later verplaatst en ligt nu ter hoogte van de toenmalige boerderij. Uiterst rechtsboven is nog net een deel van boerderij Het Haagje te zien (bron: Google Earth).

en de kazemat Vreeswijk-Oost volgens het principe 'objet trouvé' tot tegen de voormalige kweldam kwam te liggen. Van de kweldam is tegenwoordig vrijwel niets meer te zien; de locatie is op afbeelding 10 aangegeven.

Een op het oog onbeduidend en onopvallend onderdeel van het landschap maakte wel degelijk onderdeel uit van een groter verhaal en geheel wat betreft de waterbeheersing.

Schalkwijkse wetering en sluisje

Tot slot neem ik u mee naar de omgeving van de Schalkwijkse wetering,

noordelijker in Het Klooster gelegen (en aan de westzijde van het Lekkanaal). Op afbeelding 7 zien we de Schalkwijkse wetering in westelijke richting, waar deze wordt doorsneden door het in de jaren '30 aangelegde Lekkanaal en uitkomt in het Merwedekanaal. De Schalkwijkse wetering werd omstreeks 1130 aangelegd en doorsneed daarbij de bestaande kavels van het Wierseveld in Vreeswijk. De wetering werd aangelegd om de komgronden (= laaggelegen grond, omsloten door stroomruggen) van het latere Schalkwijk te kunnen ontginnen. Via deze wetering kon het water uit Schalkwijk

Afb 5. Zicht op de voormalige kweldam in 2015 vanaf de Lekdijk, gezien naar het noordwesten (foto auteur)

Afb 6. Kaart uit het kaartboek van de Lekdijk Bovendams van het gebied direct ten westen van de dorpskom (Zandveld) tot aan 't Waal, 1874 (bron: RHC Rijnstreek en Lopikerwaard)

Afb 6b. Uitsnede van het gebied tussen de Klaverkamp in het westen en boerderij Het Haagje in het oosten, met daarop een tweetal kweldammen. De rechter is de besproken kweldam.

worden afgevoerd op de kort daarvoor aangelegde Vaartse Rijn, ter plaatse van wat tegenwoordig Henkel/Ecolab heet. Kenmerkend voor het landschap, zoals zichtbaar op de foto, was de strokenverkaveling, die vooral bestond uit weiland, griendbossen en enkele boomgaarden.

Tegenwoordig ziet het gebied dat op de luchtfoto wordt getoond er behoorlijk anders uit; vanaf 2000 gaat het

gehele gebied op de schop. Er kwam een groot bedrijventerrein dat wordt ontsloten door de weg Waterliniedok en het Lekkanaal werd verbreed vanwege de aanleg van de derde sluiscolk bij de Beatrixsluis. Als gevolg van deze verbreding werden de kenmerkende elementen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (Unesco Werelderfgoed), die zich met name in en langs de kade langs de oostzijde van het kanaal be-

vonden verplaatst. Zo kreeg het sluisje dat de aansluiting van de Schalkwijkse wetering op het Lekkanaal verzorgde in 2017 meer landinwaarts een nieuwe plek. De sluis functioneerde vanaf de jaren '30 als inundatiesluis en als schutsluis. Op de afbeeldingen 7, 8 en 9 is het sluisje nog op haar oorspronkelijke plaats te zien.

Afb 10. Huidige plattegrond van een deel van Het Klooster. De locatie van de kweldam (onder) en de oorspronkelijke locatie van het sluisje in de Schalkwijkse wetering (boven) zijn gemarkeerd. (bewerking door auteur)

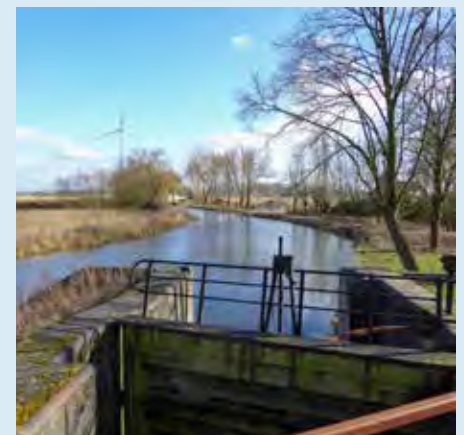
Kom ook naar de tentoonstelling "Nieuwegein van boven", van 3 mei tot en met 10 september in Museum Warzenhoeck

Afb 7. De Schalkwijkse wetering doorsnijd het landschap, gezien naar westen, 2002 (bron: Cultuurhistorische Atlas Utrecht)

Afb 8. Het sluisje in de Schalkwijkse wetering, gezien naar westen, 1999 (bron: Cultuurhistorische Atlas Utrecht)

Afb 9. Het sluisje in de Schalkwijkse wetering, gezien naar oosten, 2015 (foto auteur)

Kijk en geniet

Annie van Rees en Robin Valkenburg

Toen burgemeester Frans Backhuijs in Nieuwegein ging werken, kwam hij bij het tijdelijke gemeentehuis aan de Martinbaan. Hij reed door Nieuwegein en was nieuwsgierig naar meer. “Ik denk dat de inwoners van Nieuwegein stapje voor stapje anders naar hun stad zijn gaan kijken en hun erfgoed steeds meer leren kennen en waarderen.” Erfgoed is belangrijk voor je identiteit, het leert je veel. “Ik vind erfgoed heel belangrijk, daar moeten we goed mee omgaan.” Erfgoed was dan ook een van de dingen waar hij zich snel op inlas, toen hij twaalf jaar geleden in Nieuwegein kwam als burgemeester. Hij vertelt trots hoeveel er valt te genieten hier. Hij raadt mensen altijd aan om naar boven te kijken en alle details te zien. Dat is genieten, al moet je daar soms de tijd voor nemen.

Burgemeester Frans Backhuijs onthult een maquette van het stadscentrum bij Expositie “Wijken in Nieuwegein, Jutphaas en Wijkersloot” (foto collectie HKN)

Opening historische informatie over het Fokkesteeglaantje (Fokkesteeg) te Nieuwegein (foto collectie HKN)

Dus ga op pad en kijk om je heen! Nieuwegein is gebouwd als vooral een stad om te wonen en er zijn in de jaren ‘70 en ‘80 veel woningen uit de grond gestampt. Dat was toen nodig, maar nu is het tijd om de identiteit van de plaats te zoeken. Identiteit zit vaak in de directe omgeving en de trots op de kennis daarvan. Daar moet je de tijd voor nemen. Mensen gaan tegenwoordig alle kanten op, dan is een ankerpunt noodzakelijk. Kennis van je woonplaats kan dan helpen. “Als je weet waar je vandaan komt, weet je ook waar je naartoe moet.” Backhuijs vertelt de mensen graag de verhalen over het diverse erfgoed hier. Bijzonder is het varend erfgoed hier, te zien bij de Museumwerf. Lezen over de vondsten

bij Het Klooster is ook interessant. En dan zijn er natuurlijk de forten. Ook het boerderijenlint langs de Nedereindseweg is de moeite waard: kijk maar eens naar de vele bordjes die aanduiden dat gebouwen monument zijn. Nieuwegein telt 101 Rijksmonumenten en 41 gemeentelijke monumenten. Dat is bijvoorbeeld ook de waterlinie met de Plofsluis (werelderfgoed), daar kunnen we trots op zijn! En dat om je heen kijken blijft doorgaan. “Er is zoveel moois te zien in Nieuwegein, iedere wijk heeft zijn eigen karakter, geweldig.” Er zijn veel dingen, zoals de Oude Sluis, de Blauwe Brug en ook City en nog veel meer dat meteen herkend wordt. Ook is het interessant om naar de naamgeving van wijken en stra-

ten te kijken. Op het moment wordt veel gepraat over de post ‘65 architectuur. Ook daarin zijn mooie gebouwen te vinden, “als je maar de tijd neemt te kijken naar het gehele gebouw met zijn details.” Als we vragen welk gebouw burgemeester Backhuijs zelf nou mooi vindt, kan hij gewoon niet kiezen. Er is zoveel te zien. Dus wil hij de inwoners van Nieuwegein graag meegeven: “Kijk! Want er valt nog veel te zien”, maar helaas is er ook veel niet meteen zichtbaar of verdwenen. Dus daar moet nog veel meer over verteld worden. Zeker de HKN kan daarmee naar buiten treden. “Samen kunnen we de geschiedenis van Nieuwegein steeds verder vorm geven!”

Oude Sluis 650 jaar

Dit jaar vieren we dat de OUDE SLUIS 650 jaar bestaat. Hierbij enkele afbeeldingen uit het archief van de Historische Kring Nieuwegein van dit markante bouwwerk.

Oorlog met Holland: de zwaar bevochten aanleg van de sluis in de Nieuwevaart (2)

Kaj van Vliet

De sluis in Vreeswijk beleefte in het voorjaar van 2023 zijn 650ste verjaardag. In het voorjaar van 1373 kwam de sluis in de Nieuwevaart gereed, een sluiskom met houten sluisdeuren, waarbij de zuidelijke toegang tot de sluis in de Lekdijk werd gesitueerd. De bestaande overtoom over de Wiersdijk, die tot dan toe als barrière tegen hoge waterstanden in de Lek had gediend, werd hierdoor overbodig en de bedrijvigheid bij de Wiers verplaatste zich naar de vaart bij Vreeswijk. In de zestiende eeuw zou de sluis nog van een tweede sluiskom worden voorzien, direct ten zuiden van de Lekdijk; het complex kreeg nu de vorm die het tot op de dag van vandaag heeft behouden. De aanleg gebeurde op initiatief en met geld van de stad Utrecht, die groot belang had bij verbetering van de scheepvaartverbinding met de Lek. Maar de graaf van Holland was minder enthousiast. Na klachten van de stad Dordrecht en de heer van Vianen verklaarde hij Utrecht de oorlog: de sluis moest zo snel mogelijk van de kaart! In de vorige Cronyck de Geyn heeft u gelezen hoe deze strijd begon. Daarin staat uiteengezet hoe het conflict ontstond en hoe de stad Utrecht daarin stond; ook zijn daar twee kaartfragmenten afgebeeld. Begin mei begonnen de Hollanders de belegering van de Gildenborg. Lees nu hoe dit verder ging.

De Lek bij Vianen en de Hollandsche IJssel bij IJsselstein, met de Nieuwe of IJsseldam. Links daarvan de sluis bij Vreeswijk ('die Vaert') en de vaart naar Utrecht. Gedeelte van de schilderijkaart van Gouda en omstreken, toegeschreven aan Pieter Crabeth, ca. 1520. Streekarchief Midden-Holland, collectie cartografische documenten Midden-Holland (0054), 2021.

Overgave

Een maand lang hadden de Utrechtse met een kleine bezetting van naar schatting 50 of 60 man kans gezien om stand te houden, maar nu werd de overmacht te groot. Na onderhandelingen met een van de gevangenen genomen ridders besloten de beide bevelhebbers van de Gildenborg, Aert Proys en Peter Doel, op eerste dag van juni tot overgave van de burcht aan de graaf. Wel hadden zij een veilige aftocht bedongen voor al hun manschappen; en ook de lichamen van de negen mannen die tijdens de belegering waren omgekomen, namen zij mee terug naar de stad.

De dag daarna trok de heer van Vianen met een grote schare gewapende mannen, onder wie veel poorters uit Haarlem, vanuit de Gildenborg op richting Utrecht. Volgens de kroniek staken zij Jutphaas in brand. Uit een andere bron blijkt dat zij ook flink huis hielden in de directe omgeving van de stad en dat ook in de Bemuurde Weerd, voor de Catharijnepoort en in Tolsteeg meerdere huizen in vlammen opgingen, waarbij ook veel bewoners om het leven kwamen. Nog jaren later vinden we in de lijst van nieuwe burgers de namen opgetekend van kinderen die daarbij hun ouders verloren

hadden en door de stad als burger werden aangenomen.¹ En ook tien mannen die de Gildenborg hadden verdedigd en door de stad als helden werden geëerd, kregen in 1374 het burgerrecht: Aert vander Delle, Godevaert vander Heyde, Willem veren Oedenz., Jan Bloc, Jacob van Boezinchem, Jan Hont haren Jansz., Gerid de Milde de snider, Baudekyn van Welle, Bertout Jansz. van Jutfaes, Eliaes vander Hare Willemsz. In de jaren daarna viel hetzelfde voorrecht ten deel aan: Jacob van Loenen Jansz., Wouter Scade Aerntsz. en Willem van Wyc Stevernsz.² De Utrechtse gingen echter in de tegenaanval. Over de Rijndijk trok het stadsleger 'mit ongewonden banieren' (uitgerolde banieren) richting Jutphaas en slaagde erin de Hollanders te verdrijven. De strijd verliep nogal chaotisch en aan Utrechtse zijde waren negen doden te betreuren en maar liefst veertig man gevangenen genomen. Ook onder de Hollanders vielen waren de nodige slachtoffers toen zij zich terugtrokken in zuidelijke richting en een aantal van hen verdronk in het water van de Doorslag. De volgende dag droeg de graaf het bevel over de Gildenborg op aan de heer van Vianen, om op 5 juni de aftocht te blazen met zijn leger.

1 . De toekenning van burgerrechten aan in totaal dertien weeskinderen 'om des wille dat si ofte hoer ouders verbernt worden inden Weerde, ende inder Tollenstege, ofte anderswaer inder Stadt vryhede, doe di Greve van Hollandt voer ons stadt lach' wordt vermeld in een zeventiende-eeuws extract uit het verloren *Stats Nye borger boeck*: HUA, Stadsarchief Supplement (toegang 703-a), inv.nr. 11, p. 19-22 (1374, 1375, 1377 en 1386), en nog twee andere kinderen in de oudst bewaarde stadsrekening uit 1380: ed. Van Asch van Wijck 1853, 81.

2 . HUA, toegang 703-a, inv.nr. 11, p. 19-21 (1374, 1375, 1377 en 1378).

Van de Gildenborg zijn geen eigentijdse afbeeldingen bewaard. Wel is er deze op fantasie beruste tekening door Louis Philip Serrurier, ca. 1730. HUA, collectie Beeldmateriaal nr. 201258.

Utrecht slaat terug

Intussen zetten de bisschop en de Utrechtse strijd tegen Holland voort. Eerst moest de omgeving van Woerden en Boddegraven het ontgelden, en vervolgens plunderden zij Naarden en Oudewater, waar ze ook velen gevangen namen. Spectaculair was de wijze waarop ze eind augustus de Gildenborg weer wisten te heroveren. In de nacht van 22 op 23 augustus waren troepen uit de stad 'al stil-leken' op schuiten over de Nieuwevaart komen aanvaren. 'Ende doe brochten si vuer daerin, dat rechtevoert ontstac, sodattie op ten huse waren, ghene weer ghedoen en mochten van die roeke die van den vuere quam.' Op deze wijze dwongen zij de 25 man die de heer van Vianen er had gelegerd, al in minder dan twee dagen tot teruggave van de burcht aan de bisschop en de stad.

Twee weken later kwam het tot vredesonderhandelingen. Maar terwijl deze onderhandelingen plaatsvonden in Montfoort, voer de graaf in het geheim opnieuw met een groot leger de Lek op, waar hij zijn tenten opsloeg op het Zand bij Vianen. Toen de Utrechtse in de gaten kregen

wat er gebeurde, 'sloech men die clocke ende men toech sonder merren tot Ghildenborch' en brachten zo snel deze mogelijk opnieuw in staat van verdediging. Van het plan om de burcht bij verrassing te heroveren, kwam niets meer terecht. De expeditie liep uit op een complete mislukking, met dien verstande dat hij op de terugtocht wel de kastelen Wulvenhorst en Heulenstein bij Linschoten wist in te nemen.

De zoen van Schoonhoven

Na hernieuwde onderhandelingen in de eerste maanden van 1375 sloten Holland en Utrecht alsnog vrede. Op 21 maart werd in Schoonhoven het vredesverdrag, de *zoen*, gesloten.³ Utrecht mocht zijn sluis in de Nieuwevaart behouden, op voorwaarde dat Hollandse schepen hier niet met een verhoging van de vanouds geldende toltarieven zouden worden belast en dat de Nieuwevaart en de sluis niet zouden worden gebruikt om strijd te voeren tegen de graaf of een van zijn leenmannen. Tevens deed de graaf afstand van zijn aanspraken op de hoge rechtspraak in De zoen van Schoonho-

ven. Met dit vredesverdrag kwam er op 21 maart 1375 een einde aan twee jaar oorlog tussen Holland en Utrecht. HUA, Stadsarchief I (toegang 701), inv.nr. 413.

Vreeswijk, nadat de bisschop onder ede plechtig had verklaard dat die vanouds aan hem had toebehoord. Wel moest de stad als schadevergoeding voor de vernielingen die het begin 1374 had aangericht in Woerden en kasteel Kronenburg bij Breukelen 3000 oude schilden betalen. En behield de heer van Abcoude, die de oorkonde van het verdrag zelf mede bezegelde, het pandbezit van kasteel Vreeland. En hoe ging het verder met de Gildenborg? Volgens de tekst van het verdrag zou de stad het gezag over de burcht voor zes weken lang overdragen aan de graaf, waarna de burcht onder Hollandse supervisie door de stad zou worden afgebroken. Wel bleef de stad eigenaar van alle bouwmaterialen, 'hout, yser, ende steen, ende al dat an den huse is'. Afgesproken werd 'ghene veste daar weder te timmeren, ten waar dat die stat van ons [de graaf] verkrijgen konste mit gonste, dat dat huys staande bleve'.⁴ Maar de vraag is wat daar werkelijk van terecht is gekomen.

Drie jaar later stelde het Utrechtse stadsbestuur namelijk een uitgebreide regeling vast voor de bewaking van de Gildenborg. Deze zou worden toevertrouwd aan een door de stad te benoemen kastelein, die het huis en de sluisen 'trouweweliken verwaren zel totter stat orbaer'. Deze functionaris noch een van zijn medewerkers mocht een aandeel hebben in de inning van de bisschoppelijke tol ter plaatse.⁵ Alleen de inkomsten uit het windgeld kwam hem toe, te weten van alle inkomende en vertrekkende schepen een oude botdrager (muntsoort). Dit windgeld is te beschouwen als sluisgeld, een vergoeding voor het omhoog en omlaag winden van de sluisdeuren. Als aanvulling op dit inkomen genoot hij ook de inkomsten uit de visserij op de vaart vanaf de Doorslag tot aan de Lek en het gebruik van 'die oude hofstede tot Gil-

3 . Ed. Bruch 1982, 227. De oorkonde waarin de graaf van Holland de vredesvoorwaarden liet vastleggen: HUA, toegang 701, inv.nr. 413 (reg. nr. 398, d.d. 21 maart 1375). Zie ook HUA, Bisschoppen (toegang 218-1), reg.nrs. 1000 en 1001. Een uitgave van deze oorkonde bij Van Mieris, 1755, dl. 3, 305-307. Zie ook: ed. Prevenier & Smit 1987, nr. 381.

4 . Ed. Van Mieris 1755, dl. 3, 306.

5 . De benoeming van de tollenaar in Vreeswijk en 't Gein was voorbehouden aan de bisschop. Zie: Ibelings & Van Vliet 2021, alwaar ook een lijst van alle overgeleverde namen van tollenaars.

De zoen van Schoonhoven. Met dit vredesverdrag kwam er op 21 maart 1375 een einde aan twee jaar oorlog tussen Holland en Utrecht. HUA, Stadsarchief I (toegang 701), inv.nr. 413.

denborch.⁶ Dit alles wekt de indruk dat althans een deel van de versterking uit 1373 toch is gehandhaafd. In ieder geval dat ter plaatse van de Gildenborg ook na de vrede van 1375 een huis of hofstede van de stad bleef staan als woning voor de kastelein, mogelijk hetzelfde huis dat daar

in 1373 was opgetrokken als kern van de hoofdburcht.

Hoge prijs

De sluis en de Gildenborg waren gered maar daarvoor had Utrecht een hoge prijs moeten betalen. Bovenop de kosten voor

de aanleg kwamen in de jaren daarna de kosten van de oorlog en niet te vergeten de forse schadevergoedingen die de stad aan de graaf van Holland moest betalen. Het bedrag van 3000 schilden werd in delen terugbetaald.⁷ Daarnaast blijkt sprake van nog andere betalingen van 400

6 . Ed. Muller Fzn. 1883-1885, dl. 1, 125: *Liber Hirsutus minor*, nr. LXXXI (1378 dec. 17). Volgens de oudste bewaarde rekening van de stad Utrecht uit 1380 ontving de kastelein in dat jaar een vergoeding van in totaal 150 pond Utrechts: ed. Van Asch van Wijck 1853, 154-155. Vermeldingen van de kastelein uit de vijftiende eeuw bij: Van Dam 1998, 34.

7 . Een bedrag van 1000 schilden op 27 maart 1376: HUA, toegang 701, inv.nr. 414.

schilden per jaar, die de stad pas in 1402 door de graaf werden kwijtgescholden.⁸ Voor dit alles moest Utrecht zich diep in de schulden steken. Bij de burggraaf van Montenaken ging de stad vestigde een lijfrente van 800 pond en een nog veel groter bedrag van maar liefst 5000 schil- den leende de stad van een groep Lom- barden. Eigenlijk was het geleende bedrag nog groter, maar het resterende, niet na- der omschreven gedeelte werd de stad kwijtgescholden in ruil voor het Utrecht- se burgerrecht en het monopolie dat deze Noord-Italiaanse bankiers kregen op het lenen van geld tegen rente aan inwo- ners van de stad.⁹ Uit de oudst bewaarde stadsrekening van 1380 blijkt hoe zwaar deze en andere lasten op de stad drukten. In dat jaar had de stad een tekort op de rekening van ruim 17.000 pond (34 pro- cent) en ging maar liefst 65 procent van

alle uitgaven op het betalen van schulden en renten.¹⁰

Niet minder zwaar wogen de slachtoffers die in de strijd waren gevallen. Volgens de kroniek sneuvelden in de strijd aan Utrechtse zijde slechts 20 mannen, maar uit wat er voor 1374 en volgende jaren is overgeleverd van de lijst van nieuwe burgers valt op te maken dat dit aantal in werkelijkheid aanzienlijk hoger moet hebben gelegen. In totaal worden daar 15 kinderen genoemd van ouders die bij de aanval op de buitengerechten van de stad op 2 juni 1374 waren gesneuveld.¹¹

Tot slot

Voor Vreeswijk betekenden het behoud van de sluis en de Gildenborg het begin van een nieuwe periode waarin de oude nederzetting bij de kerk zich verder zou ontwikkelen langs de vaart. Al begin

veertiende eeuw lijkt daar iets van be- woning te zijn ontstaan, getuige de aan- duiding van de nederzetting aan de Lek in 1321 als *villa Nuwevaert*.¹² Toch zal de bedrijvigheid langs de Nieuwevaart zich tot de aanleg van de sluis hebben gecon- centreerd bij de overtoom bij de Wierse. Na 1375 lijkt die zich te hebben verplaatst naar de sluis aan de Lek. Het is die neder- zetting die we rond 1560 ontwaren op de eerder genoemde kaart van Jacob van De- venter, waarop het de in die tijd gebruike- lijke naam 'De Vaert' heeft meegekregen. De verdere ontwikkeling van deze ne- derzetting, die het een paar keer flink te verduren kreeg, maar telkens weer uit de as herrees - voor het laatst na het Ramp- jaar 1672- vraagt om een uitgebreidere studie.¹³

Literatuur

- Asch van Wijck, A.M.C. van (ed.), 'Oudste kameraars-rekening der stad Utrecht (1380)', in: *Codex diplomaticus Neerlandicus serie 3*, dl. 2 (Utrecht 1853), 77-158.
- Beekman, A.A., *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795* 2 dln. ('s-Gravenhage 1905-1907).
- Bruch, H. (ed.), *Johannes de Beke, Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie 180) ('s-Gravenhage 1982).
- Cox, J.C.M., 'Hebbende privilege van stede'. *De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw)* (diss. Leiden 2011).
- Dam, H., *De Oude Sluis in Vreeswijk. Een waterstaatkundig monument* (Utrecht 1998).
- Damstra, B.J., 'Nieuwegein op de kaart: Vreeswijk, Cronyck de Geyn 44-3 (2022), 3-6.
- Dekker, C., *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie* (Stichtse Historische Reeks 9) (Zutphen 1983).
- Dommerholt, J., e.a., *Kastelen en buitens in 'Oud'-Nieuwegein* (Nieuwegein 2005).
- Graaf, R. de, *Oorlog om Holland 1000-1375* (Hilversum 1996).
- Gumbert-Hepp, M., en J.P. Gumbert (ed. en vert.), *Willem Procurator, Kroniek* (Hilversum 2001).
- Van den Hoven van Genderen, A.J., 'Op het toppunt van de macht (1304-1528)', in: R.E. de Bruin e.a. (red.), 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiede- nis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000), 113-190.
- Ibelings, B.J., en K. van Vliet, 'Het Utrechtse tolrecht. Deel 1: Ontstaan en functioneren van de bisschoppelijke tolleren in Utrecht en elders in het Nedersticht', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2021), 134-167.
- Ibelings, B.J., en K. van Vliet, 'Het Utrechtse tolrecht. Deel 2: Ontwikkeling van het Utrechtse tolrecht op basis van enkele nieuw ontdekte hand- schriften', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2022), #-#.
- Janse, A., 'De Nederlandse Beke opnieuw bekeken', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 9 (2006), 116-149.
- Janssen, H., en D. Bente, 'Vreeland', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), 455-459.
- Ketner, F., 'De Tolnaers als stadsclerken van Utrecht', in: Idem, *Stichtse studiën* (Utrecht 1974), 52-62.
- Van Mieris, F. (ed.), *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, dl. 3 (Leiden 1755).
- Muller Fzn, S. (ed.), *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht* 3 dln. ('s-Gravenhage 1883-1885).
- Prevenier, W., en J.G. Smit (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544, deel I: 1276-1433, tweede stuk: Teksten* ('s-Gravenhage 1987).
- Renaud, J., 'Gildenborgh', in: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), 201-202.
- Smithuis, J., *Urban politics and the role of guilds in the city of Utrecht (1250-1450)* (diss. Leiden 2019).
- Tenhaeff, N.B. (ed.), *Bisschop David van Bourgondië en zijn stad. Utrechtsch-Hollandse jaarboeken 1481-1483, naar den eersten druk van Anto- nius Matthaeus' Analecta*, 1698 (Utrecht 1920).
- Van Vliet, K., 'Novus Rhenus. Aanleg en betekenis van de Vaartsche Rijn', in: A.A.B. van Bommel, J. Renes en M.A. Vonk ed.), *De dam bij Wijk en het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen* (Hilversum 2022), 142-171.
- Van de Water, J. (ed.), *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten der edele mogende heeren staten 's lands van Utrecht* 3 dln. (Utrecht 1729).

8 . HUA, toegang 701, reg.nr. 541 (1402 juni 23).

9 . HUA, toegang 701, reg.nrs. 402 en 403 (1375 juni 24) en 407 (1375).

10 . Zie ook: Van den Hoven van Genderen 2000, 153-155.

11 . Zie hiervóór noot 29.

12 . Kroniek van Willem Procurator, ed. en vert. Gumbert-Hepp & Gumbert 2001, 264-265.

13 . Hierover hoop ik later in 2023 samen met Bart Jan Damstra enkele bijdragen te publiceren in dit tijdschrift.

Christina's en familie van Dijk

Jaap Boersema

Over de CHRISTINA is al veel geschreven. Na een tijdlang als woonschip in Utrecht gelegen te hebben, werd het van de sloop gered en naar de Museumwerf gebracht. En zie hier de kop van het schip bij de entree van het werfterrein. (foto afkomstig van de Museumwerf)

Afgemeerd aan de Loswal met de neven Adriaan en Piet van Dijk. De Oranjebrug ontbrak nog. Het schip was in 1911 in Dordrecht gebouwd en kwam in 1931 in handen van A.P. van Dijk.

Het werfterrein van de Gebr. Buitenweg is mooi in beeld. Naast de stuurhut valt de machinefabriek van Van Perge te zien. (overige foto's: familie Van Dijk)

De Loswal in wintertooi met links de PEJO 2 en rechts de CHRISTINA.

Tussen de beide stuurhutten is de woning van de eerste foto zichtbaar.

Waar 's winters het ship van de zeeverken-
 ners ligt, ligt hier de tjalk CHRIS-
 TINA van Van Dijk met daarachter het
 woonarkje van Westerbeek. De tjalk was
 in 1897 in Hoogezand gebouwd. Om-
 streeks 1955 werd deze eigendom van Van
 Dijk. De boom naast de ark werd de Wes-
 terbeekboom genoemd naar de schipper
 die deze geplant had.

Met afgaand tij hebben de schippers de
 CHRISTINA met twee ankers afgemeerd
 op een strandje tussen twee kribben, even
 voorbij het Veerhaventje. Ze zijn direct
 het trapje afgegaan om het ship te ont-
 doen van aangroei.

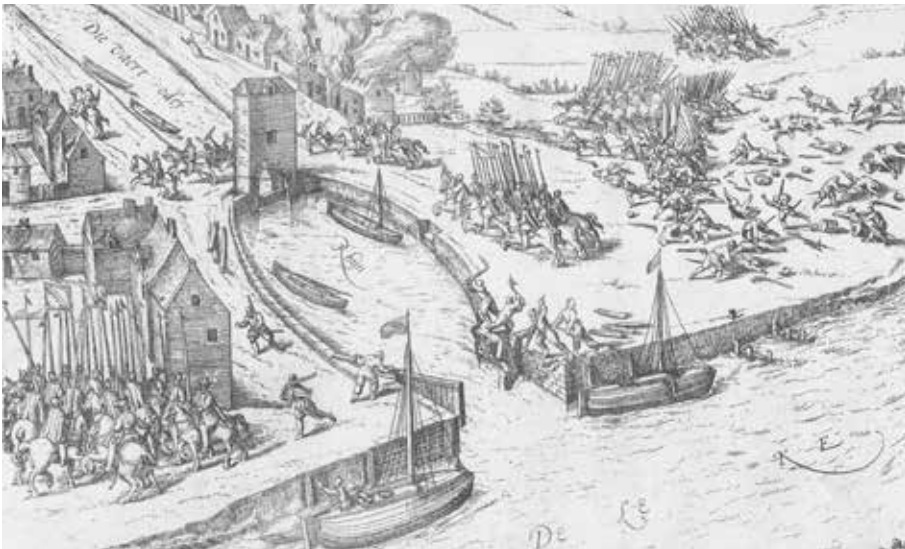

Piet (links) en Adriaan in aktie om het
 onderschip schoon te krabben en in de
 teer te zetten. Het afgaande tij duurde
 hier ongeveer negen uur. Het was flink
 doorwerken.

Een voorloper van de Hollandse Waterlinie

Siety Meijer

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog vormen de Spaanse troepen een constante bedreiging. De eerste twee decennia, van 1568 tot 1588 verloopt de strijd voor de opstandelingen ronduit slecht. In 1585 beperkt hun grondgebied zich tot Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland. In dat jaar trekken Spaanse troepen, onder leiding van kapitein-generaal Taxis, op vanuit Gelderland naar het westen. Bij Amerongen raken ze in gevecht met het Staatse leger, i.e. de strijdkrachten van de republiek. Het Staatse leger wordt bij die gelegenheid door de Spanjaarden verslagen:

Afb 1: Gevecht bij de sluis van Vreeswijk, 1585. Ets van Frans Hogenberg. Rijksmuseum.

“De maere deezer neêr laaghe baarde maghtighen schrik: hebbende ’t meeste deel der kleene grenzsteeden geen bezetting ... Men voorzagh dan ... het dorp Vreeswyk, met hondert vijftigh knechten, gehaalt van Amsterdam: en begon het met grooten yver te beschansen: roerende Schenk [= een legerleider] zelfs de schup, op den soldaat willigh te maaken, die den ganschen nacht oover wracht [= werkt]. Die van Utrecht zonden hondert en tachtentigh mann’derwaarts: te weeten uit elk rot hunner burgherye eenen, ... Men oopende de sluizen aan de Vaart, en liet het laaghe landt onder loopen: leide etlyke ruiters tot Jutphaas, en brakker de brug af. ... De Kooningschen [de Spanjaarden], kennende, zoô’t scheen, zich te zwak tot dieper intoght ... toefden twee daaghen t’Amerongen ... en ... naamen hunne wegh naar ‘t dorp Houten... Zy staaken noch dien avondt den brandt in twee woningen aan de brug van Jutphaas.”

Bron: Nederlandse Historiën, P.C. Hooft.

Het feit dat de Spanjaarden niet doorstoten naar het westen maar twee dagen in Amerongen bivakkeren stelt Holland en Utrecht in staat om de verdediging van Vreeswijk op orde te brengen. Amsterdam stuurt 150 man, Utrecht 180. De manschappen worden aan het werk gezet om verdedigingswerken op te werpen. In Vreeswijk wordt de bebouwing op de oostoever van de Vaartse Rijn, de huizen én de kerk, in brand gestoken. Zo kan de vijand er geen dekking vinden. De sluis van Vreeswijk wordt opengezet zodat het water uit de Lek de Vaartse Rijn op kan stromen en ondergelopen land als extra verdedigingsbuffer fungeert. Bij Jutphaas wordt de Jutphase brug afgebroken zodat het kanaal tussen Utrecht en Vreeswijk een ononderbroken verdedigingslijn vormt.

Op 25 juni 1585 nadert de vijand dan toch. Het Spaanse leger trekt op tot Houten, vlak onder Utrecht. Verder naar het westen stuiten ze op de barrière van water. Ter hoogte van Jutphaas steken de Spanjaarden de buitens Rijnhuizen, Plettenburg en Wijnestein die op de oostoever

van de Vaartse Rijn gelegen zijn, in brand. In zijn Nederlandse Historiën vermeld Hooft geen gevechten bij Vreeswijk. Zijn er schermutselingen geweest? Een ets van Frans Hogenberg (zie afb. 1) suggereert van wel, maar het gaat hier om een fantasietekening. Het ontbreken van de destijds net nieuwe tweede sluisolk verraaft dat de tekenaar niet ter plekke is geweest. Al met al blijkt de verdediging afdoende. Na enige dagen trekt het leger zich met zijn oorlogsbuit terug op Zutphen.

Plannen voor een waterlinie

In deze vroege fase van de Tachtigjarige Oorlog worden inundaties vaak lokaal of regionaal gesteld. We kennen inundaties vooral van het beleg van Leiden in 1574, maar ook de verdediging van Jutphaas en Vreeswijk is er een voorbeeld van. Er is nog geen sprake van een georganiseerde verdedigingslinie. In 1589 komt daar verandering in. Tijdens militaire verkenningen worden de mogelijkheden ten oosten van Utrecht in kaart gebracht. Vervolgens worden er plannen gemaakt voor een verdedigingslinie vanaf de Zuiderzee, langs de Vecht en de Vaartse Rijn tot aan de Lek. Ten zuiden van Utrecht waren er schansen voorzien ter hoogte van Jutphaas, de Doorslag en de Bongenaar. Voor de versterking van de Vaartse Rijn werden de volgende maatregelen beschreven:

Inden eersten, salmen goede wacht moeten doen houden in Tollestege, byden ingesetenen.

Item een schantze te maecken aende zuytzyde van de brugge vant Nedereynt van Jutphaas, en dselve doen bewaeren met huysluyden, ende ist noot, salmen eenige soldaten employeren opt huys ten Ryn. Item aenden Duerslach dient oick wacht gehouden ende aldaer een cleyn schantzken geleyt, ofte datmen

Afb 2: Kaart uit 1589 van het gebied ten oosten van Utrecht. Links is de Zuiderzee, rechts de Lek. Onderin van links naar rechts de Vecht en de Vaartse Rijn. Bovenin de Grebbelinie. (Bron: Nationaal Archief, Verzameling binnenlandse kaarten Hingman, eerste en tweede supplement, 1529-1813 (nummer toegang 4.VTHR), inventarisnummer 4392A)

tusschen den Duerslach ende Jutphaes eene continuele ronde by nachte zall doen, tzy te peerde ofte te voet. Item es noch bevonden datter twee waterkens zyn, comende deen verby de Heemstede inden Ryn, ende dander vuyt Schackwyck mede inden Ryn, waer deur den viant ofte roovers soudon connen comen met cleyne schutkens over den Ryn, twelck verhoet zoude moegen worden met een schantzgen te leggen aen Bongenaer, ende tzelve alle nacht laeten bewaren mit eenige soldaten vande Vaert. Item dat voor all ende mitten eerstendient gelet opde fortificatie vande Vaert ende vant huys tot Wyck te Duurstede, volgende tconcept by Mr. Adraen Anthonisz. daer van gemaect.

Bron: Besogne van de Staten van Utrecht met die van Holland, over de wacht ten platten lande. Den xiiij May 1589.

Ondanks de uitgebreide planvorming komt het in die jaren niet tot de aanleg van de beoogde linie. Wel blijkt het fortificatieplan (grotendeels) te zijn uitgevoerd (Damstra, 2020).

De waterlinie in stelling gebracht

Na het twaalfjarig bestand (1608-1620) dient de Vaartse Rijn nog tweemaal als

verdedigingslijn. Als in 1624 het Spaanse leger vanaf de Veluwe aanvalt, is het winter. De Vaartse Rijn en Vecht zijn bevroren. Prins Maurits, leider van het Staatse leger, laat zijn soldaten het ijs openhakken zodat de waterwegen hun functie als verdedigingslinie kunnen vervullen. Als de dooi invalt trekken de Spanjaarden zich terug.

In 1625 overlijdt Maurits. Niet hij, maar zijn halfbroer Frederik Hendrik, is degene die vier jaar later de waterlinie voor het eerst echt in stelling brengt. Aanleiding is een nieuwe campagne van het Spaanse leger, waarbij de troepen er in slagen vanuit het oosten door te stoten naar Amersfoort.

“... inundeerden de Staatse troepen in allerijl het laaggelegen polderland met water uit de Lek via de oude sluis te Vreeswijk en de duiker bij Wijk bij Duurstede. ... Bovendien werden aan de vestingwerken van Muiden en Vreeswijk in allerijl hoognodige verbeteringen aangebracht. Ook legde het leger een aantal versterkte posten ... aan: ... en ten zuiden van Utrecht bij Jutphaas. Die aarden werken waren bestemd voor de afsluiting en de beveiliging van de zwakke plekken in de linie, zoals de accessen van rivieren, wegen, dijken en

Afb 3: Maurits (rechts) en zijn halfbroer Frederik Hendrik, detail van een schilderij van Adriaen van Nieulandt (Eerste Kamer, Den Haag).

andere droog blijvende terreinstroken die de linie doorsneden.”

(Bron: Will, C., Sterk water, blz 31)

P.C. Hooft schrijft in een brief over het in werking stellen van de linie:

“dat Prins Mauritz [destijds] zoude gezeit hebben, getroost te zijn [= goede moed te hebben], om de Westzijde van de Vecht en de Vaert voor[schreven], alzoo bewalt zijnde, met tien duizent man, tegen de gansche werelt te verdaedighen.”

(Bron: Nederlandse Historiën, P.C. Hooft)

Tot gevechten bij de linie komt het niet. Het Staatse leger slaagt er in de vesting Wezel bij Kleef veroveren. De vijand verliest daarmee zijn verbinding met het achterland. Zonder aanvoeroute heeft het Spaanse leger geen andere keuze dan zich terug te trekken.

Literatuur

- Besogne van de Staten van Utrecht met die van Holland, over de wacht ten platten lande. Den xiiij May 1589. In: Kroniek (1860). Utrecht Historisch Genootschap XVI.
- Damstra, B., (2020). *De Vaart gefortificeert*. In: Cronyck de Geyn, blz 20.
- Hooft, P.C. (1642/1654). *Nederlandse Historiën*.
- Will, C. (2002). *Sterk Water – De Hollandse Waterlinie*. Everdingen p/a Stichting Matrijs, Utrecht.

Het winkeltje

Interview met Piet Goedegebuure

Annie van Rees

Het Vreeswijks Museum is gesloten, maar alle spullen zijn goed overgedragen aan de Museumwerf, Museum Warsenhoeck en andere musea, zoals het bakkersmuseum in Hattem. Veel vrijwilligers hebben daar samen ruim 2500 uur in gestoken. Ook Piet Goedegebuure droeg daaraan zijn steentje bij. Hij heeft daar zeker vertrouwen in. Hieronder vertelt hij daar meer over.

Het winkeltje zoals dat te zien was in het Vreeswijks Museum. (collectie HKN)

“Ja! Dat winkeltje, dat winkeltje was mooi... echt jammer dat het Vreeswijks Museum nu overgedragen is en de spullen die er stonden, zoals het winkeltje, nu weg zijn. Maar dat komt goed hoor!”

Tegenover me zit Piet Goedegebuure, een goedlachse man die binnenkort de mooie leeftijd van 80 jaar bereikt en die geboren en getogen is in Vreeswijk. Hij vertelt vol plezier wat hij allemaal doet, Hij is begonnen met een technische opleiding in Utrecht, terwijl hij ook veel leer-

de van zijn vader, die meubelmaker was; via een vriend kwam hij werken bij de scheepswerf Buitenweg (gelegen waar nu de Museumwerf is); toen hij een vacature zag in de krant, had hij daar wel zin in en solliciteerde. Hij werd aangenomen en volgde een cursus; hij leerde daar eigenwijze jongens hout bewerken. Dat deed hij met veel plezier, maar ze moesten wel doorwerken van hem “Niet kletsen, kom op”. Nu is hij al 20 jaar vrijwilliger

bij de Museumwerf. Daarnaast zingt hij bij ‘De Brulboei’ en gaat vaak langs bij de voetbalvereniging op Geinoord, waar hij sinds ‘52 voetbalde.

Bij de Museumwerf doet hij met zes man de houtbewerking. Dat gaat goed. En het is meteen gezellig; hij laat me de foto's zien op zijn App wat hij kookt voor het samen beginnen op maandagochtenden. Dat ziet er lekker uit! Wow! Maar er wordt ook hard gewerkt. Vaak

Arie, Wim en Piet met de scheepsbellen voor de opening van de derde kolk van de Beatrixsluis in 2019 (foto collectie Piet Goedegebuure)

Foto van de bakkerij van bakker Schumacher aan de dorpsstraat. Tweede van rechts is de moeder van Piet Goedegebuure. (foto collectie Piet Goedegebuure)

samen met stageairs. En hij laat me trots het artikel op pen.nl in 2021 zien over het herstel van de kagenaar uit 1893, die nu

Piet Goedegebuure met de diploma's van zijn grootvader bakker Schumacher. Op de tafel vormpjes voor chocolade. (collectie HKN)

als rondvaartboot in gebruik is. Ook over het herstel van de stadskraan, die nu in Utrecht bij de Monicabrug staat, kan hij enthousiast vertellen. "Nee, daar gingen geen 'kraankinderen' in, maar dat waren gewoon 'raddraaiers' "En tussendoor wisten ze hem ook altijd te vinden voor andere klusjes; zo maakte hij jaren geleden al het bordje 'Schuttevaerpad' bij het Schuttevaerpad en vele naamplaten voor schepen. En voor de opening van de derde kolk van de Beatrixsluis op 6 februari 2019 vroegen ze hem: hij maakte samen met zijn maatjes de scheepsbel en liep mee met prinses Beatrix de sluis op. Trots dat hij daarvoor gevraagd werd.

Ondertussen heeft hij thuis de spullen staan die hij terugkreeg uit het Vreeswijks Museum. Daar waren namelijk veel zaken van zijn grootvader bakker Schumacher terecht gekomen. Hij laat me trots de speculaasplanken en de krentenzeef en een grote deegroller zien die hij van zijn grootvader bakker Schumacher erfde. Hij is trots op zijn grootvader en weet nog goed hoe die als een van de elf bakkers in Vreeswijk hard werkte. Als jongen heeft

hij vaak geholpen in de bakkerij. Hij weet nog goed hoe dat ging: dan sliep je de avond van tevoren al samen met de andere jongens op de zolder van de bakkerij, zodat je de volgende ochtend vroeg kon beginnen met brood bakken. En hij heeft nog meer spullen uit de bakkerij, ook veel papieren zoals diploma's die zijn grootvader bij wedstrijden won. Maar daar heeft hij in zijn huisje geen plaats voor; bovendien moeten mensen dat zien! Dus geeft hij dat straks aan de Museumwerf in Bruikleen. Dan gaan ze daar het winkeltje herbouwen. Maar dat gaat nog wel even duren. Want er moet bijvoorbeeld eerst de goede houtsoort worden gevonden en gekocht. Dat wordt ook steeds duurder. En het liefst werken ze ook met gerecycled materiaal; Piet heeft bijvoorbeeld de consolletjes van het oude winkeltje zorgvuldig bewaard.

Dan krijgt het winkeltje weer een mooie plaats op de Museumwerf tussen andere spullen uit het Vreeswijks Museum die daar al te zien zijn, zoals het model van de Koninginnensluis en veel scheepsmodellen.

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 juni a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties. Wij verwachten dat de volgende Cronyck in de tweede helft van juli door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Activiteiten 2023

Historische Kring Nieuwegein

Cursus Geynologie

Op de zaterdagochtenden 15 april, 13 mei, 26 augustus, 9 en 23 september, 7 en 21 oktober en 4 november wordt u met lezingen, wandeltochten en een boottocht vanaf de Museumwerf enz. meegenomen in de wetenswaardige geschiedenis van Nieuwegein. Informatie en opgave voor deze succesvolle tweede editie bij Harry ten Hove, email harry.tenhove@gmail.com.

Museum is gesloten van 17 april t/m 2 mei 2023
Kunst-expositie Arwin Hidding (tekeningen).

Woensdag 3 mei (15.00 uur feestelijk opening) t/m 25 juni in Museum Warsenhoeck

Van 3 mei tot en met 25 juni 2023 exposeert in museum Warsenhoeck Arwin Hidding. Arwin is ontwerper en onderzoeker. Hij is cum laude afgestudeerd aan de TU Delft en zijn project was genomineerd voor de Archiprix.

Sinds zijn afstuderen is hij betrokken bij academisch onderzoek en onderwijs in de Robotic Building Group van de TU Delft. Het belangrijkste onderzoeksveld is het maken van 3d prints met programmeerbare eigenschappen, door gebruik te maken van verschillende materialen en geometrieën. In het museum laat hij een aantal grote tekeningen zien, gemaakt met zijn industriële robotarm.

Expositie "Nieuwegein van boven"

Woensdag 3 mei t/m 10 september 2023 in Museum Warsenhoeck.

Rondleiding "Schietincident Jutphaas"
door Henk Valkenet.

Zondag 7 mei, 16:00 uur en 19:00 uur.

(Start: bij de Rijnhuizerbrug op de hoek bij het Sluisje/ Herenstraat. Kinderen zijn ook welkom. Duur ongeveer 1 uur. Deelname gratis).

Project Nazareth

10 mei, 19.30 in DE KOM

Project Nazareth wordt gespeeld door de Talentenklas. Met toelichting van HKN. Dit project gaat over het klooster Nazareth dat 600 jaar geleden in Park Oudegein stond.

Excursie naar het Volksbuurtmuseum in Utrecht.

Zaterdag 13 mei, 11.00 – 13.00 uur (info/aanmelding op www.museumwarsenhoeck.nl. Vragen? – mail aan secretaris@museumwarsenhoeck.nl).

Excursie naar Diepenheim.

Zaterdag 10 juni (onder voorbehoud), 8.45 – 17.00 uur (info/aanmelding op www.museumwarsenhoeck.nl. Vragen? – mail aan secretaris@museumwarsenhoeck.nl).

Nationale Archeologiedagen

zaterdag 17 en zondag 18 in museum Warsenhoeck

Zie onze website voor details.

Kunstexpositie Pawel Wasowski

2 juli t/m 10 september 2023 in Museum Warsenhoeck

Voor actuele informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Activiteiten 2023

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuys.

Op vrijdagen 28 april en 26 mei, op woensdag 30 juni en vrijdag 28 juli van 15 tot 18 uur in de Museumwerf.

Rondvaarten Openluchtmuseum Nieuwegein.

Tot 1 oktober op afspraak.

Historische vaartocht naar Stadskraan Utrecht.

Tot 1 oktober op afspraak.

Expositie "650 jaar Oude Sluis".

Woensdag 1 februari in de Museumwerf tot eind december 2023.

Aanbrengtocht schepen LVBHB (Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig).

Vrijdag 28 juli in de Museumhaven.

Schepen varen de Oude Sluis in voor de viering van het jubileum.

Zaterdag 29 juli vanuit de Museumhaven

650 jaar Oude Sluis – één brok historie.
De Oude Sluis in hartje Vreeswijk bestaat 650 jaar! Zij ademt een en al historie en is een van de oudste sluisen in Nederland. De aanleg ervan in 1373 was een gewaagd kunststukje waarbij de dijk moest worden doorgegraven. Door de eeuwen heen voert het gevecht met het zich opdringende rivierwater de boventoon, ook nadat de sluis rond 1824 haar huidige vorm kreeg naar het ontwerp van de destijds vermaarde waterbouwkundig ingenieur Jan Anthonie

Blanken. Het rijksmonument dat speciaal voor de stad Utrecht was gebouwd, vormt nu het hart waaromheen Vreeswijk zich ontwikkelde.

De Museumwerf viert dit bijzondere jubileum met een tijdelijke tentoonstelling met oude foto's en ansichtkaarten, plattegronden en (oude) filmfragmenten.

Presentaties "Gluren bij de burenen".

Zondag 2 juli in de Museumwerf.

Boottochten "De Dag Van De Vaart"

Zondag 26 mrt van 11 tot 17 uur vanaf de Museumwerf.

Kijk voor actuele informatie op www.museumwerf.nl.

Boottochten "De Dag Van De Vaart".

Zondag 26 mrt van 11 tot 17 uur vanaf de Museumwerf.

Kijk voor actuele informatie op www.museumwerf.nl.

Geef uw mailadres door a.u.b.

Omdat de kosten voor verspreiding van het blad steeds hoger worden, willen wij het aantal bijlagen beperken.

Wij houden u graag via e-mail op de hoogte van lezingen, excursies en andere activiteiten.

Daarvoor vragen wij u uw mailadres door te geven. Voor de Historische Kring Nieuwegein kan dat naar tonvis@xs4all.nl; voor leden van de Museumwerf naar info@museumwerf.nl

Uw gegevens zullen vertrouwelijk worden behandeld.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Het kunstwerk op de foto in de Cronyck van januari heeft u natuurlijk herkend: het is een stalen plastiek op het plein van winkelcentrum Kauwenhof in de wijk Doorslag. Het werd gemaakt door kunstenaar Ben van Helden en staat al sinds 1986 op die plek. Uit de juiste oplossingen kwam de heer S. Delpeut als winnaar uit de hoge hoed, hij kan binnenkort de waardebon van € 20,- per post tegemoetzien.

Weet u waar deze foto genomen is? Nieuwegeinse gebouwen hebben veel markante erkers, koepels of andere gevelversieringen, maar herkent u ook dit torentje dat fier de hemel insteekt? Vaag kunnen we een klok onderscheiden en bovenop prijkt een vergulde haan als windwijzer. Weet u bij welk gebouw dit torentje hoort? Stuur

dan uw inzending, met vermelding van naam en adres, vóór 31 mei naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl.

Onder de goede inzendingen wordt weer een waardebon van € 20,- verloot.

Foto: Ton Vis

*Ooit weilanden in Jutphaas ...
nu een bruisend winkelcentrum!*

U kunt bij Winkelcentrum Muntplein terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een historisch tintje: van boeken over de lokale geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot bier van de Nieuwegeinse Zevenstar Brouwerij!

Voor actuele berichten, volg ons via:
www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

muntplein
winkelcentrum

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 45 - Nummer 3 - 2023

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Tijdwijzer

Annie van Rees

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorkant twee foto's uit de Collectie Van Zutphen: zie het artikel verderop in deze Cronyck.

De foto boven toont boerderij Bouwlust aan de Lekdijk. Daaronder Reinierus Johannes van Vliet bij een schouw van de Opwetering bij de Tiendkade.

Van de redactie

De Cronyck is er weer, dus dat betekent: lekker lezen maar ook zeker weer kijken naar de foto's die onze vormgever Michiel Ridderikhoff weer mooi heeft opge maakt: van een aantal 'oude' foto's en kaarten, zoals bijvoorbeeld Jaap Boersema die weer voor ons heeft verzameld – dit keer over parlevinker Albert van Ieperen - tot nieuwe foto's, zoals zeker die van Arend Bloemink van de voorstelling NON, die bij DE KOM werd gespeeld als resultaat van het project Nazareth. Vanuit dat project is er ook een kunstwerk gemaakt door de studenten Puck Dekker en Sam Jennen (HKU) in park Oudegein: hiervan is een foto door Henk Valkenet opgenomen. Bart Jan Damstra laat ons een paar van de foto's zien uit de collectie Van Zutphen die de Historische Kring Nieuwegein onlangs heeft gekregen; daar zijn we heel blij mee en daar gaan we ook veel onderzoek naar doen, dus u gaat nog meer lezen (en kijken!) in de nabije toekomst. In deze Cronyck staat ook een foto van de nieuwe gidsengroep Jutphaas: bel of mail ze eens voor een rondleiding. Bart Jan Damstra bespreekt in zijn artikel 'Nieuwegein van boven' acht foto's over het groeiproces van Nieuwegein; zoek eens of de plek van uw huis erop staat. In de tentoonstelling in Museum Warsenhoeck kunt u nog verder zoeken. Daar is ook aandacht voor de Oude Sluis die 650 jaar bestaat; meer daarover vindt u bij de Museumwerf Vreeswijk. 28 en 29 juli zijn er weer veel historische schepen te zien bij Museumwerf Vreeswijk en de Oude Sluis. Daar komen ook zeker mooie foto's van, dus kijkt u vooral in de volgende Cronyck weer goed.

We hebben alle teksten en foto's weer met plezier bij elkaar gezocht voor u. Wilt u ons daar ook bij helpen? Fijn! Dan wijs ik op de vacature bij de redactie (zie ook blz. 21). Lijkt het u misschien wat? Bel of mail Ton Vis, tel. 06-43582688 of via tonvis@xs4all.nl. En dan maken we er samen iets moois van. Doe je mee? Leuk!

Annie van Rees
(eindredacteur)

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Inhoud

Van de redactie	2
Schenking collectie Van Zutphen Collectiebeheer Historische Kring Nieuwegein	3
Introductie Gidsengroep Jutphaas	7
Parlevinker Albert van Ieperen Jaap Boersema	8
Nieuwegein van boven Bart Jan Damstra	10
Hoe klompen tot een noodsituatie kunnen leiden Renée Blom	15
Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (1) Siety Meijer	19
Klooster Nazareth Annie van Rees	22
Activiteiten 2023	26
Hoe goed kent u Nieuwegein?	28

Schenking collectie Van Zutphen

Collectiebeheer Historische Kring Nieuwegein

Eind 2022 overleed de heer F. van Zutphen (geboren 1931), lid van de HKN. Hij was een van de eerste personen die een bovengemiddelde belangstelling had voor de geschiedenis van Vreeswijk; ook zag hij het belang van onderzoek en het publiceren hierover in. In 1964 verscheen van zijn hand het boek 'Vreeswijk aan de Lek. Momenten uit de dorpsgeschiedenis'. Vorig jaar besloot hij zijn verzameling gedenksteden uit de periode 1741-1906, die afkomstig zijn van diverse huizen en andere objecten in Vreeswijk, aan de HKN te schenken. Zijn erven kozen er begin van dit jaar voor om ook de andere onderdelen van zijn collectie aan ons te schenken. Daarmee komt een historisch waardevolle collectie foto's, documenten en voorwerpen over de historie van Vreeswijk in ons bezit. Wij zijn de erven hiervoor bijzonder erkentelijk.

Bart Jan Damstra van de werkgroep Cultuurhistorie bracht de afgelopen jaren met enige regelmaat een bezoek aan de heer Van Zutphen in huis 'Hoog Sandveld' aan de Koninginnenlaan in Vreeswijk. Dan bespraken zij specifieke onderwerpen uit de Vreeswijkse geschiedenis en bestudeerden bijbehorende foto's en objecten uit de collectie. Voor Bart Jan was de heer Van Zutphen een bron van kennis over Vreeswijk, net als voor andere onderzoekers. Samen met de werkgroep Collectiebeheer heeft Bart Jan een eerste inventarisatie van deze schenking gemaakt. De voorlopige conclusie: wat een schat aan materiaal en wat een mooie aanvulling op onze collectie! Met recht werd de heer Van Zutphen het historisch geweten van Vreeswijk genoemd.

Uniek zijn de foto's die heer Van Zutphen in de eerste helft van de jaren '60 maakte van de dorpskom rond Oude Sluis en Handelskade en het verdere grondgebied van de gemeente. Deze foto's geven een prachtig beeld van het dorp vóórdat de

saneringen plaatsvonden in de dorpskom rond de Oude Sluis en de grootschalige uitbreidingen, die het dorpsbeeld ingrijpend veranderden. Zo zijn ook de polders Zandveld, Oudegein en de Wiers met haar boerderijen en huizen aan de Lekdijk alsmede landweggetjes als de Wiersdijk, Geindijk, Wierselaan, Tiendkade en Kerkweg en (het gebruik van) de landerijen goed vastgelegd. Noemenswaardig zijn ook de foto's van de Dorpskerk omdat deze verzameling veel foto's bevat van vóór en tijdens de ingrijpende restauratie in de jaren '60. Hier was tot op heden nauwelijks materiaal van bekend.

Een ander thema in de collectie is de tweede wereldoorlog. Deze deelcollectie omvat o.a.: originele documenten uit deze periode, waaronder een unieke handgeschreven brief uit 1944; een omvangrijke collectie van foto's van de mobilisatie, de bezetting en bevrijding, waaronder foto's van de inundatie van het gebied ten oosten van de Beatrixsluis; opgetekende verhalen en beschrijvingen; militaire boekjes

van Nederlandse en Duitse makelij; stroken zilverpapier gestrooid vanuit geallieerde vliegtuigen voor verstoren Duitse radar; in de oorlog verspreide drukwerk en spotprenten; militaire voorwerpen; een aantal carbidlampen en kort na de oorlog als warmwaterkruik hergebruikte Engelse granaathulzen. Bijzonder is het verhaal van een Duits vliegtuig dat in 1943 neerstortte in de polder Oudegein. Ook is er een bescheiden collectie van archeologische voorwerpen, afkomstig van Vreeswijk en het Gein.

Deze schenking is omvangrijk: het gaat om bijna 700 foto's en tientallen documenten. Het verder inventariseren, onderzoeken en beschrijven van de collectie zal geruime tijd vergen. In artikelen in Cronyck de Geyn zal hiervan verslag worden gedaan. In deze uitgave krijgt u een voorproefje met de afbeeldingen van de door Bart Jan geselecteerde historisch waardevolle foto's en objecten.

Gedenksteen van een voorganger van het huidige pand Oude Sluis 16, met opschrift 'Ao 1741'. Deze bevond zich in de toenmalige zijgevel. (collectie HKN)

Vreeswijk, den 13 November 1944

Aan het hoofd en de burgerij der Gemeente Vreeswijk.

Het is ons een behoefte namens de op transport zijnde en tijdelijk in Uw Gemeente gestrande Rotterdammers een woord van dank te doen toekomen voor het zoo spontaan door U allen aan ons afgestane voedsel.

Wij kunnen een offer, zooals door U gebracht, juist in deze zoo moeilijke tijden bijzonder waardeeren.

Tevens is het voor ons, in de zware dagen, die wij thans doormaken, een groote steun en een blijk van Uw oprechten Hool-

landschen burgerszin.

Namens de ca. 2000
verdwaalde Rotter-
dammers.

Handgeschreven

bedankbrief van 13 november

1944 'voor het zoo spontaan
door U allen aan ons afgestane

voedsel', geschreven door een

Rotterdamse onderwijzer 'Namens de
ca. 2000 verdwaalde Rotterdammers'.

Deze Rotterdammers waren op 10 en 11
november door de Duitsers opgepakt bij de
grote razzia en waren onder erbarmelijke
omstandigheden op schepen onderweg
naar Amsterdam. (collectie HKN)

Foto in Het Klooster, vermoedelijk van de
inundatie van het gebied in de tweede
wereldoorlog. (collectie HKN)

'Oorlogssouvenirs 1940-1945', waaronder een uitgebrande Engelse staafbrandbom, schede voor Nederlandse stormdolk, patroonhulzen, Duits blik noodrantsoen 1940, deel Duitse tentstok en stuk vliegtuiglinnen van (afgedreven) Engelse versperringsballon. (collectie HKN)

Fotokaart van festiviteiten op de Oude Sluis ter hoogte van Oude Sluis 14-16, gezien naar het noorden. Rechts is de voormalige pastorie zichtbaar van de hervormde kerk, voor 1800 het Stadhuis of Drosthuis, eigendom van de stad Utrecht. Dit pand werd eind jaren '20 vervangen door het huidige pand Oude Sluis 14. Ca 1910-1920. (collectie HKN)

Links: Zicht op de bebouwing aan Het Zand, nabij de Molenhoek (hoek Molenstraat), richting het noorden. Deze bebouwing stond ten oosten van de huidige bebouwing van de Irenestraat en de huidige bebouwing aan de westzijde van de Margrietstraat, ten zuiden van de Tramstraat. Het Zand is bij de saneringen van de jaren '60 geheel verdwenen. (collectie HKN)

Rechts: De Schoolstraat, die eveneens bij de saneringen van de jaren '60 verdwenen is. Gezien naar het (zuid)westen. (collectie HKN)

Foto op karton van werkzaamheden en bedrijvigheid in het Merwedekanaal aan de Handelskade, nabij de lage brug. Gezien vanaf het Jaagpad richting het noordwesten. Ca 1910. (collectie HKN)

Links: Boerderij 'De Oude Wiers', gezien richting het oost-zuidoosten. Op de loopplank boer Maarten van den Berg. 1960-1965. (collectie HKN)

Rechts: Luchtfoto van de boerderij 'De Nieuwe Wiers', gezien naar het (zuid)oosten. In het midden boven de boerderij is de Kerkweg zichtbaar, rechts in het midden de Wierselaan die hier op aansluit. Rechtsboven zijn 'de tuinen van Van Zoelen' zichtbaar. Mogelijk jaren '50. De gedenksteen van de voorganger van deze boerderij uit 1778 bevindt zich in Museum Warsenhoeck. (collectie HKN)

Introductie Gidsengroep Jutphaas

Sinds 2022 is onder de vlag van de HKN (Historische Kring Nieuwegein) een Gidsengroep Jutphaas actief. De rondleidingen worden op verzoek georganiseerd voor 5 tot max. 15 personen.

Van links naar rechts: Berna Horst, Marijke van Overbeek, Johan Steen en Frans Horst

Gekozen kan worden voor een wandeling of een fietstocht. De tocht gaat langs een dertigtal rijks-/gemeentelijke monumenten, gesitueerd aan de Nedereindseweg, de Herenstraat en de Utrechtsestraatweg. Gestart wordt met een rondgang op het Kerkveld, waar het verhaal verteld wordt

over de ontstaansgeschiedenis van Jutphaas. Daarbij een bezoek aan het unieke archeologische rijksmonument, waar ooit de oorspronkelijke Nicolaaskerk stond.

Een aanrader voor mensen die meer willen weten over de geschiedenis van Jutp-

haas, bijvoorbeeld voor een familiedag of tijdens de jaarlijkse monumentendagen.

Geïnteresseerden kunnen zich aanmelden bij de HKN of bij de coördinator; gidsenjutphaas@museumwarsenhoeck.nl

In Memoriam: Loes Slooten

Op 15 juni is na een kort ziekbed Loes Slooten-Glimmerveen overleden. Zij was vanaf 2012 redactielid van de Cronyck de Geyn en heeft in de loop der jaren veel interessante artikelen geschreven. Zij vond het vooral heerlijk om Nieuwegeiners te interviewen; als gediplomeerd psychologe was zij vooral geïnteresseerd in 'oral history', het optekenen van de verhalen van vroeger van de inwoners van onze stad. Loes is 64 jaar geworden.

Parlevinker Albert van Ieperen

Jaap Boersema

Vroeger waren er veel parlevinkers, mensen die goederen verkochten vanaf een boot. Parlevinker Albert van Ieperen kwam niet uit een schippersfamilie. Twee van zijn broers gingen varen, Johannes bij de waterpolitie en Willem als kapitein/eigenaar op een sleepboot; Albert stapte als knecht op sleepschepen. Rond zijn trouwen is hij als parlevinker van start gegaan.

Hij vestigde zich in de voormalige Oranjerie, die bij het landhuis De Wiers hoorde. De Oranjerie bevindt zich rechts van de drie sleepboten. Achter de houten loods van de Gebr. Van Zutphen valt het landhuis met haar dubbele dak te zien.

1938

De woning van parlevinker Albert van Ieperen op het terrein van voormalig Huis De Wiers.

Met zijn roeiboot zocht Albert van Ieperen zijn klanten in Vreeswijk op.

Het hoofdbestanddeel van zijn handel betrof kleding en schoeisel. Achter zijn rug nog wat dozen gevuld met levensmiddelen, waar onder een doos van een bekend koffiemark.

Zijn dochter vertelde dat de roeiboot dagelijks werd vol geladen en bij terugkeer weer werd 'gelost'.

Albert met zijn handel tussen de wachtende schepen voor de Koninginnensluis. Op de achtergrond de telefooncentrale aan de Julianaweg, een stuk dak van de Barbarakerk en het grote huis bij de brug. Hier woonden na de oorlog de broers Jan en Freek van Zutphen.

Een specialiteit van Albert van Ieperen waren zijn Manchester broeken en Engelse truien. Zijn voorraad kwam rechtstreeks uit Engeland. Deze was daar ingekocht door een vriend uit Vreeswijk: Cor Lenten, eigenaar van de coaster ORANJE. Schipperspetten van het merk Rossaart bracht zijn schoonzoon Frank Mooij mee uit Antwerpen.

Bij buurman Van Zutphen was de gemotoriseerde parlevinkerboot gebouwd. Naast wat spelevaren wordt de roeiboot gebruikt als veerdienst voor familie en buurtbewoners. De bus van en naar Utrecht stopte pal aan de overzijde van het kanaal op de Utrechtsestraatweg.

De Wierselaan was toen nog een grindpad en de Oranjebrug was er nog niet: kortom een hele wandeling vanaf de Handelskade naar de Oranjerie.

Er woonde rondom de Oranjerie slechts een handjevol mensen en wanneer er iemand met de bus weg wilde of terugkwam deed men nooit tevergeefs een beroep op de familie Van Ieperen om overgezet te worden. (tekst: Ab Mooij)

Met een sleepboot van de KEULSCHE VAART op de achtergrond... Mooier kan het niet.

Helemaal voorop de boot: Albert met schipperspet en in het midden zit zijn vrouw Neeltje van Ieperen-Verburgh. Naast haar: zoon Jan en achterop de boot v.l.n.r. Alie, een dochter van Spilt, Karel en Bep van Ieperen. De laatste met haar kat op de arm.

Het assortiment van Albert valt af te lezen op de foto's: sokken – truien – petten – het stevige garen sajete – klompen – laarzen – kruidenierswaren.

Nieuwegein van boven

Bart Jan Damstra

In Museum Warsenhoeck is tot en met 10 september de expositie 'Nieuwegein van boven' te zien. Daarbij is natuurlijk ook speciaal aandacht voor de 650^e verjaardag van de Oude Sluis in Vreeswijk. De foto's in deze expositie brengen het groeiproces van Nieuwegein in beeld. In dit artikel behandel ik een aantal luchtfoto's; daarin komt de totstandkoming, de groei en de verandering in het straatbeeld en het landschap naar voren.

Afb 1. Polder Rijnenburg, gezien naar het noorden, 2002 (Het Utrechts Archief)

1. Polder Rijnenburg, 2002

Op afbeelding 1 is het kenmerkende landschap te zien van het gebied Rijnenburg, in het West-Nedereind. Het landschap met de langwerpige kavels kwam al in de 11^e eeuw tot stand bij de ontginning van Jutphaas. Hoewel het gebied ten westen van de A2 al weer ruim 20 jaar behoort tot de gemeente Utrecht, is het historisch gezien onlosmakelijk verbonden met Jutphaas en Nieuwegein. Zo stond er het huis Rijnestein, stamslot van de familie Van Rijn (Van Jutphaas), en het huis Rij-

nenburg van diezelfde familie, de naamgever van het gebied. In het midden is de Nedereindseweg te zien met ten noorden daarvan de wetering, waartussen enkele boerderijen en huizen staan. Direct ten noorden van de wetering is de Achterdijk te zien, dit is een kade van ruim één kilometer lang die vanouds dient als kade om het water te geleiden. Verder naar boven (het noorden) is de Ringkade te zien met de IJlandsche wetering, de noordelijke begrenzing van het West-Nedereind. Hopelijk kunnen we nog lang genieten van

dit prachtige landschap in deze vorm. Geheel boven zijn de snelwegen A12 en A2 en knooppunt Oudenrijn te zien.

2. Huis de Geer, begin jaren '70

Afbeelding 2 laat Huis de Geer zien, dat in het noorden sinds 1939 door het Amsterdam-Rijnkanaal wordt begrensd. De wijk is gelegen in het Oost-Nedereind, waarvan de ontginning in de 11^e eeuw plaatsvond. In de 12^e eeuw werden de kavels diagonaal doorsneden door de aanleg van de Vaartse Rijn. De landerijen kregen

Afb 2. Huis de Geer en Amsterdam-Rijnkanaal, gezien naar het noorden, begin jaren '70 (gemeentelijke informatiefolder z.j.)

Afb 3. Jutphaas en Jutphaas-Wijkersloot, Zuilenstein in aanbouw, onder nog geen bouwactiviteit in Batau-Noord, gezien naar het oosten, 1976 (Het Utrechts Archief)

een 'gerende' vorm en staan vanouds bekend als 'de geer'. Op de foto is links bovenin nog de oorspronkelijke noord-zuid georiënteerde kavelstructuur te zien. In 1648 wordt de buitenplaats Huis de Geer met parken en tuinen aangelegd, dat dus vernoemd wordt naar de veldnaam. Het huis wordt in 1905 gesloopt. De op de foto zichtbare lintbebouwing langs de straatweg ontstaat in de periode 1905-1919, als door de woningbouwvereniging Sint Joseph 39 arbeiderswoningen worden gebouwd. Twintig daarvan zijn bestemd voor arbeiders van de nabij gelegen scheepswerf "De Liesbosch". Daar waar het Merwedekanaal het nieuwe Amsterdam-Rijnkanaal kruist wordt de Zuidersluis in gebruik genomen (rechts buiten de foto). Op het eiland (op de foto rechts) is Rijkswaterstaat gevestigd. In 1978 wordt het plan vastgesteld voor een nieuwe woonwijk. Rond 1990 is de wijk, gelegen tussen Utrechtsestraatweg en trambaan gereed.

3. Jutphaas-Wijkersloot en Zuilenstein, 1976

Op afbeelding 3 is het gebied te zien waar niet veel later de wijken Batau-Noord en Zuilenstein komen. Onderaan is de A.C.

Verhoefweg te zien, die in 1974 in gebruik werd genomen. Van de latere trambaan direct grenzend aan deze weg is nog geen sprake. Linksonder de kruising met onder de Batenburg in Batau-Noord en boven de Sweelincklaan. Rechts diagonaal de Nedereindseweg, de ontginningsas van de 11^e eeuwse ontginningen van Jutphaas. Rechts daarvan is de nieuwbouw van Jutphaas-Wijkersloot te zien, met het Kerkveld en de begraafplaats als een groene plek naast de nieuwe hoogbouw aan de Wenckebachplantsoen. Geheel boven is het Merwedekanaal te zien, met Rijnhuizen midden in het groen. In het midden is parallel aan de A.C. Verhoefweg de Galecopperdijk te zien, met rechts bij de aansluiting op de Nedereindseweg de boerderij de Middenhof. In 1974 worden de eerste woningen opgeleverd in Zuilenstein. Het wijkpark de Kokkebogaard is gereed in 1978. Voor de Middenhof is dan nog een bestemming als kinderboerderij bedacht. Vanaf 1982 wordt ten noorden van de Sweelincklaan gebouwd. De Blauwe Brug (Nieuwe Rijnhuizerbrug) wordt in 1980 in gebruik genomen. Rechtsonder op de foto is de plek waar in 1976 de bouw start van het centrumgebied 'De Baten', waaronder de

sporthal en de bibliotheek. In 1982-1984 komt het winkelcentrum tot stand.

4. Jutphaas-Wijkersloot, begin jaren '70

Een deel van hetzelfde gebied is te zien op afbeelding 4, maar dan gezien naar het zuiden. Rechts is gestart met de bouw van het viaduct van de trambaan en A.C. Verhoefweg over de Nedereindseweg. Links is boven de Nedereindseweg het Kerkveld te zien, het centrum van de 11^e eeuwse ontginning van Jutphaas. Hier wordt de kerk gebouwd. In de 17^e eeuw verplaatst het zwaartepunt van de activiteiten zich naar de omgeving van de Vaartse Rijn aan de huidige Herenstraat. Het Oost-Nedereind heeft haar afwatering van het zuidelijke deel via de Wijkersloot op de Vaartse Rijn. Het 'Wijkerslootgeld' is dan onderdeel van de polderlasten die door de eigenaren van de grond moet worden opgebracht. De latere woonwijk is vernoemd naar deze Wijkersloot, samen met de Groenesteeg de begrenzing van de bebouwing, rechts op de foto. In 1949 volgt een planmatige aanpak van de gewenste groei, nadat in de jaren '20 al de eerste nieuwbouwwijk tot stand kwam en in de jaren '40 de omgeving Drilleveld

werd bebouwd. In 1963 volgt een raadsbesluit over plan “Wijkersloot” en in 1965 worden de eerste woningen gebouwd aan de Nedereindseweg en de Jan Wiegers-

laan. Eind jaren '60 volgt de bouw van zes torenflats aan het Nijpelsplantsoen en etagewoningen aan de Jan Sluyterslaan en verdere bebouwing. In 1970 worden de

‘tubeflats’ aan het Nijpelsplantsoen opgeleverd, op de foto geheel boven. Er is daar achter nog geen sprake van bebouwing in het stadscentrum. Linksboven is de Persilfabriek te zien op de plek waar het Merwedekanaal afbuigt naar Vreeswijk. Onder is de Sweelincklaan te zien.

Afb 4. Jutphaas-Wijkersloot, gezien naar het zuiden, begin jaren '70 (gemeentelijke informatiefolder z.j.)

Afb 5. Jutphaas-Wijkersloot, Rijnhuizen en Merwestein, gezien naar het zuidoosten, 2002 (provinciale cultuurhistorische atlas (CHAT))

5. Jutphaas-Wijkersloot, Rijnhuizen en Merwestein, 2002

Afbeelding 5 laat links het gebied zien dat in 2002 nog tot bedrijventerrein Plettenburg behoort, maar inmiddels deel uitmaakt van de nieuwe woonwijk Rijnhuizen. De groene zone met bomenrij langs het kanaal, boomgaarden, landerijen en andere oude structuren van het landgoed Rijnhuizen (het monumentale huis Rijnhuizen met Sterrebois is links net buiten de foto) staat onder grote druk en is momenteel aan het verdwijnen, omdat deze elementen niet zijn ingepast in de nieuwbouwplannen. Er gaan op deze manier waardevolle cultuurhistorische elementen verloren, die juist kwaliteiten hadden kunnen zijn voor de woonwijk. In het midden de splitsing van de Doorslag en het Merwedekanaal, bij het Henkelcomplex en het Doorslagsluisje, waarvan de aanpassing en verbouwing in het kader van Capaciteitsuitbreiding Klimaatbestendige Wateraanvoer (programma KWA+) momenteel wordt afgerond. Hierop zijn nog bij de werkzaamheden aan de sluis verdwenen bruggehoofd en de verwaarloosde en in 2020 gesloopte buitenplaats ‘Voorzorg’ uit 1839 nabij de voormalige brug goed zichtbaar. Rechtsboven is Park Oudegein te zien, de groene long van Nieuwegein. Van onder tot boven is het bochtige tracé van het Merwedekanaal goed te volgen.

6. Stadscentrum, 1983

Begin jaren '80 is het Stadscentrum in aanbouw. Dit is goed te zien op afbeelding 6. Deze foto zou van 1983 dateren, maar is mogelijk iets ouder. De woonwijk in het westelijke deel (links op de foto) is er al, ongeveer 20 jaar later ging het wijkje ten zuiden van de trambaan alweer tegen de vlakte. Hetzelfde lot onderging het stadskantoor uit 1976 en aansluitende bebouwing, rechtsboven op de foto. De bouw hiervan start in 1974, het was eerste gebouw dat werd gebouwd in het Stadscentrum. In die jaren worden de nieuwe wijken van de groeikern

Nieuwegein in rap tempo uit de grond gestampt. Als 'sluitstuk' van dit proces wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een Stadscentrum. De beleidsmakers trekken lering uit de recente ontwikkelingen van soortgelijke (winkel)centra; het plan voorziet in een levendig en gezellig stadscentrum, met 'laagbouw' (maximaal vijf bouwlagen), grachtjes en terrasjes. Als de ontwikkelingen in volle gang zijn, breekt de crisis van eind jaren '70 begin jaren '80 uit. Er wordt gekozen voor een 'uitgekleed' en versoberd ontwerp, zonder duurzaam element. Juni 1983 wordt het startsein gegeven voor de bouw van het Stadscentrum. In 1985 wordt het winkelcentrum Cityplaza geopend. Op de voorgrond is de Zuidstedeweg te zien. Rechts onderin nabij de splitsing van de trambaan naar IJsselstein en Nieuwegein-Zuid staat het karakteristieke woon-werkcomplex 'Weverstein', dat elementen heeft van het Structuralisme en is gebouwd in 1979-1980. Het was in 2021 één van de genomineerde objecten die in aanmerking kwam voor de status 'jong monument'. Momenteel ondergaat de omgeving van de tramhalte (op de foto ongeveer ter hoogte van de portalen over het spoor) opnieuw een metamorfose. Direct ten zuiden van de Zuidstedeweg naast de fietstunnel is de Emmauskerk te zien.

7. Vreeswijk, ca 1975

Rond 1975 zijn de saneringen van de dorpskom van Vreeswijk in de afrondende fase. Op afbeelding 7 is rechts van het midden een diagonale structuur te zien, dit is het restant van de voormalige Schoolstraat, die uitkwam bij de Schoolmet-den-bijbel die stond ter plaatse van de parkeerplaats die rechtsonder te zien is tussen de Margrietstraat en Irenestraat. Daar tegenover half achter de hoge bomen het voormalige postkantoor. Links onder zijn de sluiswachterswoningen te zien aan de Koninginnensluis. En links de Koninginnenlaan, de Oranjebrug uit 1957 en de Barbarakerk uit 1910. De bebouwing ten oosten van (op de foto: boven) de 13^e eeuwse Vaartse Rijn maakte eind jaren '90 plaats voor de huidige appartementencomplexen. Rechtsboven is Fort Vreeswijk te zien aan de Lekdijk. De bebouwing tussen het fort en de Rijnlaan kwam in de jaren '50 tot stand. Linksboven nog net een deel van de hellinghaven en het terrein van scheepswerf Buitenweg aan de Wierselaan.

Afb 6. Het Stadscentrum in aanbouw, op de achtergrond Jutphaas-Wijkersloot, gezien naar het noorden, 1983 (Het Utrechts Archief)

Afb 7. Vreeswijk, omgeving Koninginnenlaan en Dorpsstraat/Vaartse Rijn, gezien naar het oosten, ca 1975 (Historische Kring Nieuwegein)

Afb 8. Zandveld, Vreeswijk en De Wiers, gezien naar het noordoosten, ca1975 (Historische Kring Nieuwegein)

8. Zandveld en Vreeswijk, ca1975

Tot slot een luchtfoto uit eveneens omstreeks 1975, van de nieuwe wijk Zandveld (afbeelding 8), gelegen in de gelijknamige polder. Links is de Zandveldseweg in aanbouw, en rechts daarvan de appartementen en maisonnettewoningen aan de Lijsterbesstraat. De Lijsterbesstraat gaat in het midden van de foto bij de kruising met de Henri Dunantlaan

over in de Acaciastraat. Rechtsonder is de Lekdijk zichtbaar, met de in 1976 gesloopte Veerhuizen. In het noorden, (links)boven op de foto wordt de wijk Zandveld begrensd door de Wiersdijk, die midden boven op de foto aansluit op de Handelskade. Daarachter ligt de nog onbebouwde polder Oudegein. Rechtsboven is het Merwedekanaal te zien, ter hoogte van De Punt en de voormalige scheepswerf Van Zutphen is de splitsing

in Merwedekanaal en Vaartse Rijn. Aan diezelfde Vaartse Rijn is veel bedrijvigheid te zien, die begin 2000 plaatsmaakte voor woningbouw. Tot slot rechtsboven de Beatrixsluis en het Lekkanaal.

Kom ook naar de tentoonstelling
"Nieuwegein van boven", van 3 mei
tot en met 10 september in Museum
Warsenhoeck

Hoe klompen tot een noodsituatie kunnen leiden

Renée Blom

In 1942 was er zo ongeveer gebrek aan alles en dus werden er levensmiddelenkaarten uitgereikt door de Distributiedienst. En dat gold ook voor andere zaken zoals schoeisel. Maar wat simpel leek, de distributie van klompen, werd al snel het grote zorgenkind van het RHL (Rijksbureau voor Huiden en Leder) te Amsterdam.

De meeste klompenmakers namen de regels van het RHL niet zo nauw. Ook was de onderlinge concurrentie zo groot dat samenwerken ten bate van een ordelijke distributie nauwelijks mogelijk bleek. Verder hadden de fabrikanten en klompenmakers de neiging buiten het rijksbureau om de klompen in hun eigen omgeving tegen een hogere prijs te verkopen. Bij dit alles kwamen nog de grote moeilijkheden met de houtvoorziening.

Gebrek en inzet van de gemeente

Door de eisen van de Duitsers kon in 1942-1943 slechts aan 64 procent van de behoefte worden voldaan en in 1943-1944 nauwelijks 50 procent. Daarbij kwam dat in 1942-1943 een belangrijk deel voor de export moest worden afgestaan. Onder andere hierdoor kon slechts aan 30 tot 40 procent van de behoefte met name onder de agrarische bevolkingsgroep tegemoet worden gekomen en was er in 1943 al sprake van een acute klompennood. En dus worden er steeds meer klompen gerepareerd, wat weer leidt tot een tekort aan lijm.

Vanaf 21 juni 1943 gaan klompen op de bon. De gemeentelijke Sociale Dienst geeft bonnen aan de verkoper dat gelijk is aan het aantal klompen. Het aantal ingenomen bonnen van klanten moet daarna gelijk zijn aan het aantal afgegeven bonnen aan de verkoper. Op dat moment is er al een groot tekort aan klompen, vooral ook onder kinderen, die zonder goed schoeisel thuis blijven van school.

Gelukkig weet de gemeente Vreeswijk via het Departement Sociale Zaken maar liefst 950 paar klompen met name voor schoolkinderen te pakken te krijgen. En ook nog zonder dat daar kosten voor de gemeente aan zaten. Zo kon worden voorkomen dat ook maar één kind wegens gebrek aan klompen school moest verzuimen. Er bleef echter wel een gebrek aan grotere klompen.

Voor het maken van klompen is toestemming van het Rijksbureau nodig. Zij ver-

delen de voorraden onder de grossiers en detaillisten. In Vreeswijk werden vooral klompen uit België gedragen. Die handel viel geheel weg en er was nog maar een klein percentage Hollandse klompen beschikbaar. Daar stond tegenover dat ook nog eens veel meer mensen klompen gingen dragen. De behoefte aan klompen was dan ook veel groter, dan wat Vreeswijk toegewezen kreeg.

Op advies van een deskundige besluit de gemeente vijftien bomen in het Viaansche bos te kopen met de bedoeling daar

duizend paar klompen uit te laten maken. Dankzij de beheerder van het bos lukte het de bomen tegen een goede prijs te kopen. Nu alleen nog een kapvergunning.

Op 5 juli wordt bij Staatsbosbeheer de kapvergunning aangevraagd. Drie maanden later blijkt echter dat, na heel wat bezoeken en telefoontjes, de aanvraag is zoekgeraakt. En dat terwijl er met de klompenmaker al afspraken waren gemaakt. Hij wilde de klompen maken voor de prijs die de ingezetenen zouden moeten betalen.

Bekendmaking Distributiedienst

De Leider van den Distributiedienst JUTPHAAS-VREESWIJK maakt bekend, dat de Levensmiddelenkaarten voor het tijdvak van 24 Jan. 1943 t/m 20 Febr. 1943 afgehaald dienen te worden op de datum welke op de thans geldige kaarten is aangebracht. Bij de uitreiking moeten, behalve de Distributiestamkaarten, ook de geldige Levensmiddelenkaart van het Hooft van het gezin worden medegebracht.

Personen die geboren zijn na 27 Dec. van de Jaren 1921, 1928 of 1938, doch voor 25 Jan. van de Jaren 1922, 1929 of 1939 moeten voor het afhalen der bonkaarten hun inlegvel bij de Distributiekantoren omrullen.

UITGEREIKT WORDT:

Houders inlegvel	K/L 1 een bonkaart K 112, 2 aard.krt en 1 groentekaart
idem	K/L 2 een bonkaart K 212, 3 id. en 1 id.
idem	K/L 3 een bonkaart K 312, 2 id. en 1 id.
idem	K/L 4 een bonkaart K 412, 1 id. en 1 id.

Houders van L inlegvellen ontvangen wederom een toeslagkaartje voor aard-appelen.

NIEUWE INLEGVELLEN: Aan de houders van een K of L inlegvel wordt wederom een overeenkomstig nieuw inlegvel uitgereikt. Mutaties wegens inkomenswijziging en/of andere Leeltijds-groep vinden op normale wijze plaats, derhalve niet bij deze uitreiking.

De **EXTRA-KAARTEN** wegens het verrichten van zwaren arbeid voor het tijdvak van 24 Jan. t/m 20 Febr. 1943 worden alleen uitgereikt op 20, 21 en 22 Jan. 1943 in de O.L. School te Jutphaas.

PLAATSEN VAN UITREIKING:

HOOGRAVEN: O.L. School, J. van Arkelstraat
JUTPHAAS: O.L. School, Schoolstraat
VREESWIJK: Het Brughuis, Handelskade

TIJDEN VAN UITREIKING: 9.30—16.00 uur. Uitgezonderd Zaterdag 16 Jan. 1943 van 9.30—12.00 uur en Maandag 18 Jan. van 10.00—16.00 uur.

De **NA-UITREIKING** der kaarten vindt uitsluitend te JUTPHAAS plaats en wel voor **EXTRA-KAARTEN** op 26 Jan. 1943 en voor de **GEWONE KAARTEN** op 27 Jan. 1943.

Kijk Uw ontvangen kaarten bij de uitreiking na, daar latere reclames niet meer in behandeling kunnen worden genomen.

De Leider van den Distributiedienst,
J. A. VISSCHER.

Jutphaas, 29 December 1942.

Ook in Jutphaas ontstaan grote problemen rond klompen. Deze Jutphaase kinderen in de 6de klas van meester J.W. Jansen dragen in 1942 allemaal klompen. Foto: Archief HKN

De afdeling Sociale Zaken van Vreeswijk bracht met de klompenmaker een bezoek aan Staatsboschbeheer. Een nieuwe aanvraag werd ingediend, maar weer bleef de kapvergunning uit. Uiteindelijk kwam de vergunning toch en werden de bomen op 6 en 8 november gekapt; op 10 november zou het hout naar de werkplaats vervoerd worden. De bomen werden 9 november vanwege het transport opgemeten, waarna een dag later een telegram volgt dat het vervoer niet mag plaatsvinden. Wat blijkt, per 1 november zijn er nieuwe regels gekomen. Zo moet er een koopvergunning, een kapvergunning, een vervoersvergunning en een vergunning voor het verwerken van de bomen overlegd kunnen worden. Het komt er op neer dat het Rijksbureau beslist over de bestemming van de bomen. Na ongeveer vier maanden arbeid is het resultaat nihil. En dat wordt helemaal duidelijk als 18 november het bericht komt dat uit de bomen geen klompen gemaakt mogen worden. De burgemeester doet een oproep aan haar inwoners: Laat thans uw oude klompen repareren. Zelfs die met gaten zijn te repareren. Gerepareerd zouden ze zelfs langer meegaan dan nieuwe klompen.

“Geeft daarom Uw oude klompen tijdig in reparatie, na deze eerst grondig te hebben schoongemaakt, en vrij van spijkers. De prijs van reparatie bedraagt voor klompen minder dan maat 24 = 1,95 gulden, voor grotere klompen 2,65 gulden. Als verzamelaar van te repareren klompen is aangewezen E.J. v. Nefterik, Dorpsstraat 12”, aldus Mollerus.

De Vreeswijkse klompenfabrikant A.A. Middelkoop aan de Lekdijk 12 heeft ondertussen verklaard 20 procent van zijn productie aan de Vreeswijkers beschikbaar te willen stellen. Hij heeft daar wel een vergunning van het Rijksbureau voor nodig. Dit zou alsnog kunnen zorgen

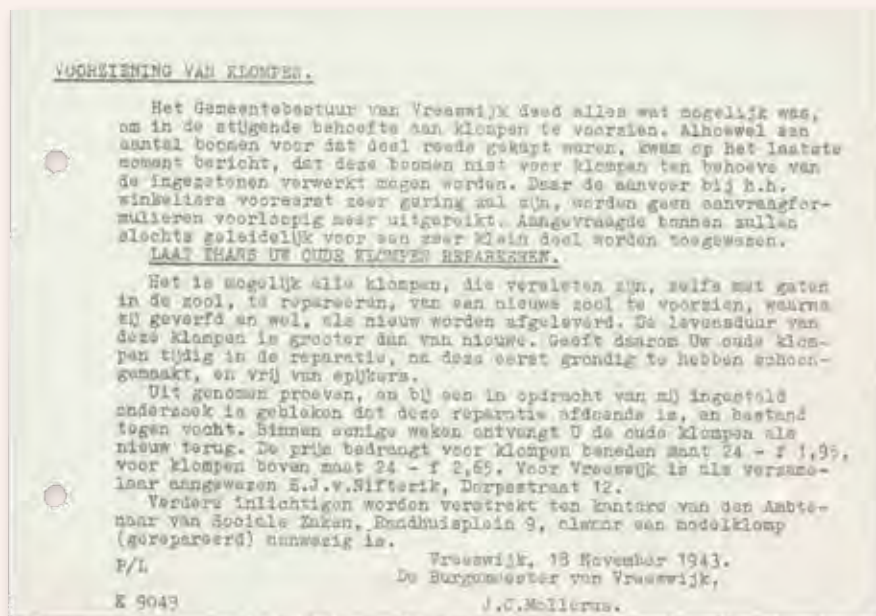
een deel van zijn productie aan de Vreeswijkers te geven. Ondertussen moet hij wel aan onder andere Monnickendam blijven leveren.

Machteloos

Op 22 December stuurt burgemeester Mollerus een brief naar het RHL.

“Reeds nu kunnen velen hun werk niet naar behooren verrichten, omdat geschikt schoeisel ontbreekt. Met elken dag stijgt het tekort, en wordt de ellende voor die arbeiders vergroot.

Niet anders is het voor de kinderen. Vele klachten komen in, dat de kinderen de school niet kunnen bezoeken, omdat zij geen of onvoldoend schoeisel hebben. Velen moeten een half uur lopen over polderwegen, alvorens de school te bereiken. Wij zien die ellende van kapotte klompen, van natte voeten, met al de nadelige gevolgen van dien, maar staan er machteloos tegenover. Bij een bezoek van een der Departementsambtenaren aan de scholen, onlangs gebracht, konden deze feite nogmaals geconstateerd worden, n.l. kinderen die alleen sokjes of houten plankjes droegen, bij gebrek aan ander schoeisel. En allerwegen verneemt men de kreet om hulp, om voorziening in deze

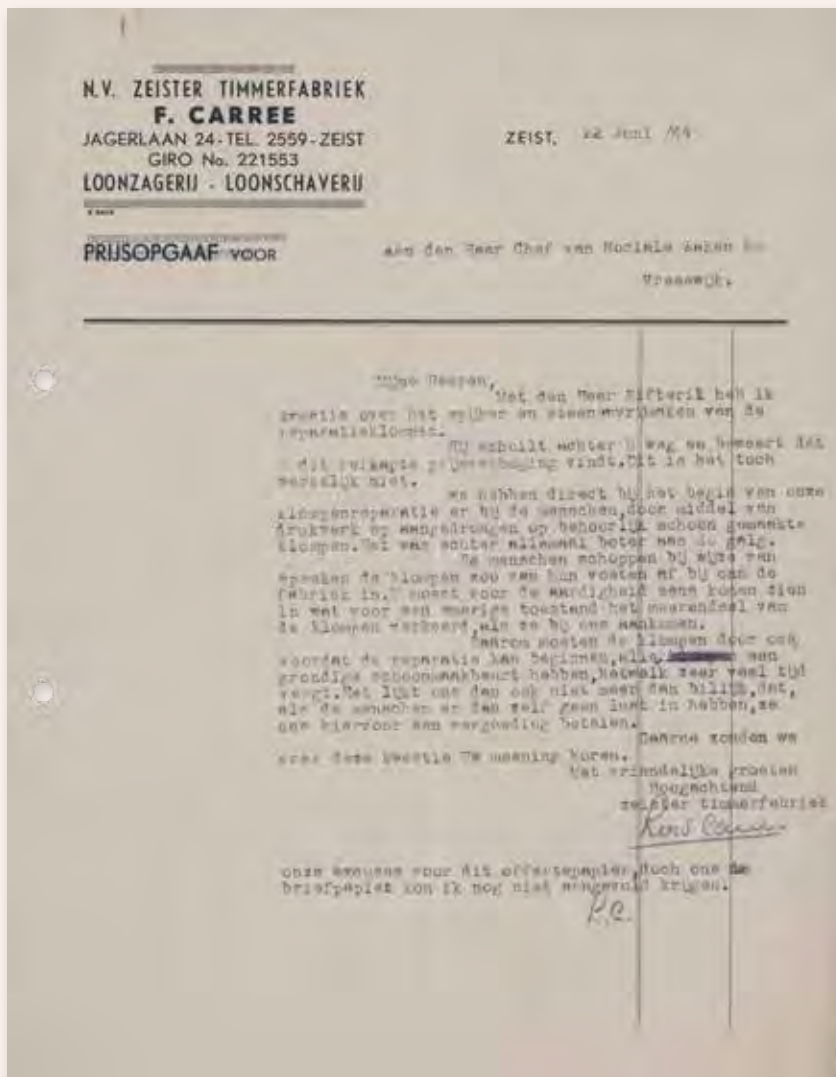
Advies van de burgemeester 'voorziening van klompen'. Foto: Het Utrechts Archief

voor meer klompen voor zijn dorpsgenoten bij wie de nood hoog is. De burgemeester vraagt het bureau de vergunning te verstrekken.

Helaas komt op 18 december het bericht dat Middelkoop geen toestemming krijgt

noodtoestand, maar momenteel ben ik hiertoe niet in staat.

Zoo richt ik mij thans tot Uw bureau, met het beleefted verzoek, alles te willen doen wat mogelijk is, om in deze noodtoestand verbetering te brengen.”

Brief van L. Carree aan den Heer Chef van Sociale Zaken te Vreeswijk op offertepapier.
Foto: Het Utrechts Archief

Veel mensen geven gehoor aan de oproep van de burgemeester hun klompen bij Nefterik in te leveren voor reparatie. Maar ook dat verloopt niet vlekkeloos.

In juni 1944 ontvangt de heer van Peppel van de afdeling Sociale Zaken een brief in duidelijke taal van de reparator L. Carree te Zeist dat het schoon en spijkervrij aanleveren van de klompen toch echt beter moet.

“De mensen schoppen bij wijze van spreken de klompen zoo van hun voeten af bij ons de fabriek in”, aldus L. Carree.

Zonder inkomen

De kleinzoon van klompenmaker A.A. Middelkoop is de in 1937 geboren Thijs Middelkoop. Vanuit Vianen verhuisde zijn opa naar de Zuiderstraat in Vreeswijk. Door het toenemend gebrek aan klompen, bleef er ook in de oorlog werk genoeg. De vader en de oom van Thijs,

Adriaan en Anton werkten in de zaak bij hun vader. Eerst had hij zijn werkplaats in een ruimte aan de Lekdijk, daarna aan de Voordorpdijk.

Het laatste jaar werd alles anders en zwaar. Zijn vader werkte in het schuurtje achter hun huis in Vreeswijk totdat hij vanwege een maagkwaal in het ziekenhuis belandde. Gedurende lange tijd was er geen inkomen, ook niet nadat hij weer thuis kwam.

Thijs: “Wij hebben toen echt honger gehad. Toch konden mijn ouders het niet aanzien dat een nichtje van me uit Utrecht alleen nog maar bloembollen te eten kreeg en dus kwam ze zes weken lang bij ons in huis.

Gelukkig heb ik ook goede herinneringen. Als jongen vond ik het geweldig om samen met vriendjes soms mee te marcheren met de Duitse soldaten, die

Foto boven opa Middelkoop de klompenmaker, middelste foto de vader van Thijs, Adriaan. Onderste foto Thijs.

Foto's: Archief Thijs Middelkoop

gelegd waren in de busgarage aan Handelskade en in de Prins Hendrikschool. Maar ik herinner mij ook nog goed hoe de Duitsers ons dorp verlieten in de dagen na de capitulatie en dat de vrouwen die met de Duitsers hadden geheuld kaal werden geschoren. Dat staat me nog erg bij.”

Bron: Renée Blom Twee dorpen in oorlogstijd – Herinneringen uit Jutphaas en Vreeswijk (deel 2). Verkrijgbaar bij Museum Warsenhoeck, Bruna Muntplein of rechtstreeks bij de auteur – <http://re-neebloom-auteur.nl>

Op een kaart uit 1925 is nog goed te zien hoe de Vaartse Rijn, inmiddels deels vergraven tot Merwedekanaal, de middeleeuwse ontginningen doorkruist (Bron: www.topotijdreis.nl).

Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (1)

Siety Meijer

Wie vanaf het Ledig Erf te Utrecht naar Vreeswijk fietst en daarbij steeds de route langs Merwedekanaal en Vaartse Rijn kiest, bevindt zich op een historische weg van internationale allure. Deze route was eeuwenlang dé verbinding tussen Utrecht en het zuiden van het land, ja zelfs met Antwerpen en Parijs. Hoe zag die weg er vroeger uit? En hoe kon het dat juist deze route door Napoleon werd aangewezen als één van de belangrijke verbindingswegen van zijn keizerrijk?

Dit is het eerste deel van een serie artikelen over de geschiedenis van deze weg. Het beschrijft het ontstaan ervan in de middeleeuwen en volgt de ontwikkelingen tot en met de 80-jarige oorlog.

Oorsprong

In de elfde eeuw wordt het gebied ten zuiden van Utrecht ontgonnen. Daarbij wordt gebruikt gemaakt van de in het landschap aanwezige structuren, zoals riviertjes, restgeulen en stroomruggen. Deze lopen voornamelijk van oost naar west, met als gevolg dat de ontginningen een zelfde oriëntatie hebben.

Als de Rijn in 1122 bij Wijk bij Duurstede wordt afgedamd, graven de Utrechtse een kanaal naar de Hollandse IJssel om de verbinding met de grote rivieren in stand te houden. Dit kanaal heeft een noord-zuid oriëntatie en doorkruist daarmee de ontginningsassen, die doorgaans bestaan uit een gegraven weterring met een ernaast opgeworpen dijk met weg. De naam van het nieuwe kanaal: de Vaartse Rijn.

Daar waar het kanaal aansluit op de Hollandse IJssel ontstaat een nederzetting met de naam 't Geyn.

Als de Hollandse IJssel rond 1285 ook wordt afgedamd wordt er een alternatief traject richting de Lek gegraven. Deze 'Nyevaart' krijgt later alsnog de naam Vaartse Rijn, ook wel kortweg De Vaart genoemd.

Bij de aanleg van het kanaal worden de Jutphase Wetering en de Jutphase Dijk doorgegraven. Hiermee wordt een belangrijke oost-west verbinding doorbroken. Het doorgaande verkeer wordt met een veer overgezet, maar al in 1306 ligt er een brug. Dit is de Jutphase brug, later Rijnhuizerbrug.

Bij het graven van de Vaartse Rijn is aan de westzijde een dijk opgeworpen. Deze zogenoemde Rijndijk moet bij overstromingen het water uit het oosten tegenhouden. Op deze Rijndijk komt een bescheiden landweg te liggen. Het kanaal, de dijk en de weg op de dijk zijn in het bezit van de stad Utrecht.

Het graven van een kanaal en het opwerpen van de dijk is in die tijd handwerk. De dijken zijn doorgaans niet erg hoog en dat zal ook voor de Vaartse Rijndijk gegolden hebben. Bij het opwerpen van de Rijndijk is gebruik gemaakt van de grond ter plaatse. Het gaat dan voornamelijk om kleigrond. Een kleiweg heeft als groot bezwaar dat deze bij regenval drassig wordt. Wagens komen vast te zitten en paarden en reizigers hebben het zwaar in de modder. Met name in de winter en bij zware regenval duurt de reis over een kleiweg aanzienlijk langer. Soms zijn ze zelfs onbegaanbaar. Dit blijkt onder meer uit de oorkonde waarmee bisschop Otto van der Lippe in 1217 de nederzetting 't Gein toestemming gaf haar eigen parochie te stichten.

'dat wy sommige ingesetenen ... oirloff gegeven hebben, haer selven te timmeren een kercke ... by t'Geyne ..., daeromme dat sy omme die swaricheyt des weges ende beletsel des waters dickwils behindert worden, dat sy tot haereygen kercken [te Eiteren] niet en costen gecomen. Aenmerkende dat daer door costen vallen in pericul haerder sielen, hebben haer ... beloofd, dat sy mogen ontfangen in haer eygen kercke by Gheyne die Sacramenten ...'
(Bron: J. Schut, blz 84).

Waterschap De Lange Vliet

Om zichzelf te beschermen tegen wateroverlast uit de regio Utrecht legt het Land van Woerden rond het jaar 1200 de Meerndijk aan. De ontginningen ten oosten van deze dijk, waaronder de polder Heycop en het Nedereind van Jutphaas, kunnen hun teveel aan regen- en overstromingswater nu niet meer goed kwijt waardoor het land geregeld blank staat. In eerste instantie regelen zij afwatering op de IJssel, maar dit voldoet niet. Voor de inwoners blijft het letterlijk aanmodderen, totdat op 7 december 1385 de bischop van Utrecht toestemming geeft om het water via een nieuw kanaal, De Lange Vliet, te lozen op de Vecht. Hiervoor wordt een nieuw waterschap opgericht. Omdat de Vaartse Rijndijk het westelijke deel van de ringkade van het nieuwe waterschap vormt, wordt het waterschap (en daarmee de inwoners van het gebied) verantwoordelijk gesteld voor het onderhoud aan de dijk en de weg. De stad Utrecht blijft, als eigenaar van de Vaartse Rijn en de Rijndijk, het schouwrecht behouden.

Een dijkdoorbraak

Het komt in die tijd nogal eens voor dat er een dijk doorbreekt, met vreselijke overstromingen tot gevolg. In de winter van 1496-1497 bezwijkt de Lekdijk ten oosten van Vreeswijk, bij 't Waal. De abdes van het vrouwenklooster van De Bilt beschrijft de situatie.

'In het jaar 1496, twee dagen voor Sint-Petrus ad Cathedram [20 februari], brak de Lekdijk tegenover Beusichem door, bij een plaats die 'Opten Noord' heet en bij [Tull en] 't Waal. Men moest toen met een schuit over de Steenweg varen vanaf [het klooster] Vredendaal tot aan de Gildpoort toe.'

Want [het water van] de Lek liep daar over de Steenweg en de planken van het veer lagen onder water terwijl er een harde stroom liep.’
(Bron: Kroniek Vrouwenklooster de Bilt)

De overstromingen bedreigen de stad Utrecht. De inwoners nemen maatregelen om zich tegen het dreigende water te beschermen:

‘Tot behoud ... begon men een zwaren dam te leggen, in den vaartschen Rijn buiten de Tollesteegpoort, ten einde het water te keeren, en om het te lozen, ging met tot den verschrikkelijken maatregel over den (Vaartschen) Rijndijk door te steken, hetwelk op den eersten dag in den vasten, in tegenwoordigheid van de Oversten plaats had.’
(Bron: Monde, Ts. van de, in: Vliet, M. van, 1961, blz. 47)

Het doorsteken van de Rijndijk zal in het gebied ten westen van de dijk grote problemen hebben veroorzaakt. Er wordt niet beschreven waar dit precies heeft plaatsgevonden.

Een doorgaande weg

In de vijftiende eeuw is er sprake van een ‘waghenweg’ van Utrecht naar Jutphaas, aangelegd over de Rijndijk. Het zal een bescheiden weg zijn geweest, met een ondergrond van klei en daarop een laag zand. Een zandweg kan regenval veel beter verwerken dan een kleiweg en blijft daardoor beter begaanbaar. Wel is zand in de zomer vaak stoffig en mul, wat dan weer als nadeel wordt ervaren.

Aanwonenden zullen destijds heel wat troepenbewegingen hebben gezien. Niet alleen was er de strijd tussen het graafschap Holland en het bisdom Utrecht, maar ook andere partijen lagen regelmatig met elkaar in de clinch. Het is niet altijd duidelijk welke route de legers namen, maar onderstaand citaat toont ons dat de weg over de Rijndijk als doorgaande weg gebruikt wordt:

‘In het jaar 1516 bivakkeerde graaf Hendrik van Nassau [hier] op de dag voor St. Laurens, [9 augustus]. ... Hij had bij zich heer Floris van IJsselstein ... en nog meer heren, jonkheren

en edellieden, met veel paarden en soldaten.... Dinsdag vertrokken ze naar de Veluwe... De Veluwe werd door hen afgebrand.... De zondag na Sint-Bartholomeusdag [27 augustus] trokken ze voor ons klooster langs, ... naar de Wittevrouwenpoort en over de Singel naar de Tolsteeg en vandaar naar de Vaart [Vreeswijk] en vandaar [uit ons bisdom] weg. Er werd nadien een bestand gesloten tussen de Hollanders en de Hertog van Gelre.’
(Bron: Kroniek Vrouwenklooster De Bilt)

Het wegtrekken uit het bisdom zal in dit geval plaats hebben gevonden door het oversteken van de Lek. De rechten op de rivier lagen bij de Brederodes, heren van Vianen, die er ook tol hieven. Het overzetten van passagiers begon overigens pas in 1556 een meer georganiseerde vorm aan te nemen met het instellen van een pontveer.

Afb. 2: Vreeswijk rond 1570 (kaart: Jacob van Deventer)

Dat het ook anders kan, blijkt uit het verslag van de strijd die bisschop David van Bourgondië leverde voor het behoud van Vreeswijk. Het is 1481 als Hollandse troepen vanuit IJsselstein optrekken. In Jutphaas branden ze de nodige huizen af, dan gaat het verder naar Vreeswijk waar ze hun kamp opslaan. Utrecht stuurt 2400 man en 1100 ruiters om het dorp te ontzetten. Een tocht van acht kilometer moet goed te doen zijn voor zo’n leger, zou je denken. Toch liggen buiten de Tolsteegpoort schouwen klaar om de troepen over het water naar Vreeswijk te brengen, “omdat sy niet moede en souden werden” (Tenhaeff). Zo’n uitspraak geeft te denken. De tocht vond plaats in oktober. Hoe lag de weg erbij rond die tijd? Zaten er opvallend veel gaten in het wegdek? Was de zijkant van de dijk op sommige plekken in de vaart gestort? Of was hij vrijwel onbegaanbaar geworden omdat zware regenval de weg had veranderd in een modderpoel? In ieder geval waren er genoeg schepen voor handen en besloot men daar gebruik van te maken.

Het onderhoud aan de dijk

Naast soldaten zijn het in die tijd vooral handelslieden, boden, geestelijken en edellieden (met gevolg) die gebruik

maken van de wegen. Waar ze de keuze hebben reizen ze bij voorkeur over het water; een boot kan meer vervoeren dan een paard met kar. Bovendien is het een stuk comfortabeler: op de onverharde wegen heeft men te maken met hobbels, kuilen en plassen. Om de weg begaanbaar te houden moet er onderhoud gepleegd worden, en dat is een kostbare aangelegenheid. Om dit te financieren wordt er tol geheven. De tolheffingen maken het reizen over landwegen ook nog eens relatief duur.

In 1531 verschijnt een ordonnantie met regelgeving omtrent het onderhouden en schouwen van de Rijndijk tussen Utrecht en Vreeswijk. Uit de eerste regels blijkt dat er sprake was van slecht toezicht en dat de dijk in erbarmelijke staat verkeerde:

Alsoo overmits die ongeregeltheyt, ende quade toesicht, geweest zynde op den Rhyndyk, tusschen Tollesteegs poorte buyten Utrecht, ende den Rantdyk, die selve dyk by na geheel verdorven, ende te niettegegaan is, soo dat in den laatstleden winter, het water van den Rhyn overvloedelyk, ende tot verscheyde plaatsen over den dyk, in den polre van die Lange Vliet gelopen is, tot groote schade, niet alleen van de eygenaars der landen, daar inne gelegen, ofte haren pachters, maar ook van onsen allergenadigsten Heere, Keyserlyke Majesteyt, Erf-Heere’s Lands van Utrecht, en syne vasallen ende ondersaten, in denselven polre, hebbende die tienden...
(Bron: Groot Placaatboek, 1729)

De ‘Keyserlyke Majesteyt’ is Karel V, sinds 1528 erfheer van Utrecht. Het lijkt dat de schade geleden door de hoge heren de voornaamste reden is om het toezicht op de dijk aan te scherpen. De ordonnantie bevat bepalingen ten aanzien van:

- De aanleg van een grotere werf bij de Tollesteegpoort
- Het schoonhouden van de werf, tot gerief van de reizigers
- Het in de winter niet meer mogen varen met paarden
- De aanleg van een kade op de dijk
- De aanleg van een werf aan weerszijden van de brug by Jutphaas “om den dyk daar mede te houden, en te beletten,

dat die daar niet meer afgetreden, noch afgespoeld en werde.”

De aanleg van de werf bij Jutphaas geschiedt op kosten van de polders van het waterschap de Lange Vliet. Datzelfde geldt voor de aanleg van een kade op de dijk. De kade moet vijf voet breed worden en een voet hoger dan de hoogste waterstand van de winter ervoor. Op de kade moeten haspels geplaatst worden om ervoor te zorgen dat deze niet door paarden of andere beesten betreden wordt.

De breedte van de dijk wordt bepaald op 2 roeden (ongeveer 7,5 meter). Als de dijk smaller is dan bepaald, moet het dijklichaam aan de waterzijde ‘aange-maakt’ worden. Aan die kant loopt een dijk doorgaans de meeste schade op. Ook dat probeerde men met nieuwe regels te voorkomen:

‘Item, sullen op den dyk hooge palen gestelt worden, .. op dat die schuytvoers met hooge masten, ten midden op den dyck sullen ryden, ende niet aan die kant, daar mede men den dyk afreed en bederft, op die poenen van tien stuyvers, t’elken reyse, indien beneeden aan die kanten, of in het water gereeden worden.’ (Bron: Groot Placaatboek, 1729)

Hoog bezoek

We hebben inmiddels de middeleeuwen verlaten. Karel V heerst over grote delen van Europa. Om zijn gezag zichtbaar te maken en zijn invloed te doen gelden reist hij veel. In 1540 bezoekt hij de stad Utrecht:

‘In het jaar Onzes Heren 1540 trok de keizer van Rome, Karel geheten, koning van Spanje, daags voor Maria Hemelvaart (14 augustus) ’s avonds om ongeveer acht uur in een grote triomfopocht de stad Utrecht binnen. Hij had een kardinaal bij zich en een (pauselijk) legaat, een bisschop en veel hertogen, graven en edellieden... De leden van de ridderschap van de stad Utrecht reden met elkaar de keizer tegemoet tot ver buiten de stad. De keizer kwam door de Tolsteegpoort de stad binnen.’

(Bron: Kroniek Vrouwenklooster De Bilt)

Het is een grootse gebeurtenis. Op het Neude is een gouden poort gemaakt. De straten van de stad zijn met takken versierd en voor alle huizen langs de route branden fakkels. Karel V logeert in het huis van de domdeken op het Sint-Janskerkhof. Zijn binnenkomst door de Tolsteegpoort suggereert dat de keizer vanuit Wijk bij Duurstede, Culemborg, Vreeswijk of misschien zelfs IJsselstein is gekomen. Welke route de keizer heeft gebruikt is (nog) niet met zekerheid vast te stellen. Gelukkig biedt het verslag van de keizer’s vertrek uit de stad Utrecht wel zekerheid:

“Ende des donredag na Assumtio Maria reed die keyserlijke majestyt wederomme uyt de stadt na Vianen ende hij at des middags bij den heer van Brederode ende na de middag reed hij na Gorcum ende soo voort na ’s Hartogenbosse ende daer bleef sijn genade eenen dagh, ende doe weder nar Brussel.”

Het vertrek van de keizer vanuit Utrecht richting Vianen betekent logischerwijs dat hij over de Rijndijk heeft gereisd, om zich bij Vreeswijk over de Lek te laten zetten. De heer van Brederode waarbij de keizer dineerde was overigens Reinoud III van Brederode. Heeft Karel V bij die gelegenheid ook de zoon des huizes, Hendrik van Brederode, ontmoet? De jongen is ten tijde van het bezoek een jaar of negen. De keizer zal geen moment hebben bevroed dat de knaap zo’n voor-aanstaande rol zal spelen in de opstand tegen de Spaanse overheersing. Maar dat is jaren later. In 1555 draagt Karel V de regering van zijn gebieden in de Nederlanden over aan zijn oudste zoon, Filips II. In 1568 breekt de Nederlandse opstand uit. De 80-jarige oorlog is begonnen.

Literatuur

- Doedens, A. en Looijesteijn, H. (2010). *De kroniek van Henrica van Erp, abdis van Vrouwenklooster*.
Heeringa, K. (1920). *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Deel II, nr 647 (<http://resources.huygens.knaw.nl>). Vertaling uit: Schut, J. (1981). ‘t Gein. In: Cronyck de Gein, derde jaargang, juli 1981, pp. 81-105.
Tenhaeff, N.B. (1920). *Bisschop David van Bourgondië en zijn Stad*.
Vliet, M. van (1961). *Het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams*.
Water, J. van de (1729). *Groot Placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnantien en edicten der edele mogende heeren Staten ’s lands van Utrecht* (library.uu.nl).
Will, C. (2002). *Sterk Water*.

Vacature Communicatie

De werkgroep communicatie vormt binnen de HKN een belangrijke schakel tussen de vereniging en het publiek, door middel van persberichten, social media publicaties en de Cronyck de Geyn. Voor deze werkgroep zijn we op zoek naar een enthousiaste vrijwilliger met interesse in de plaatselijke historie, die wil meedenken en meewerken aan de activiteiten van de werkgroep. Dit kan bestaan uit het schrijven of redigeren van artikelen voor de Cronyck, het houden van interviews, het maken van een leuke post op Facebook of wat dan ook. Al doende maken we samen de werkgroep. Ben je enthousiast, laat het ons weten! Dan kijken we samen met jou wat het best bij jou past.

Klooster Nazareth

of

Het maken van de nieuwe tentoonstelling 'KERK en ZERK' in Museum Warsenhoeck

Annie van Rees

Dit jaar denken we eraan dat het klooster Nazareth in 't Geyn 600 jaar geleden werd gesticht. Een belangrijke gebeurtenis. Het werd gesticht in 1423 door drie zusters, die gevlucht waren uit Almkerk, bij de parochiekerk van 't Geyn. Aan het begin van de 16^e eeuw was dit klooster een van de rijkste in deze streek. Maar in 1565 werd het in opdracht van de paus gesloten wegens de vele misstanden aldaar. Volgens een andere overlevering zijn de overgebleven zusters overgegaan naar het St. Annaklooster in Utrecht. Spannend. Dit is zeker een tentoonstelling waard! Alleen: er zijn niet veel dingen bewaard uit die tijd, dus is de vraag: wat weten we over dit klooster en hoe maken we daar een mooie tentoonstelling van die iedereen wil zien?

Nazareth Project

Rondom het 600 jaar klooster Nazareth is een project opgezet. Initiatiefnemer voor het Nazareth Project, waarin stadsprogrammering, studenten en medewerkers van DE KOM en diverse samenwerkingen binnen Nieuwegein samenwerken om het Nieuwegeins erfgoed in de spotlights te zetten, is Jos Caarls. Hij heeft veel aandacht gegenereerd voor het klooster.

Kunstwerk

Heeft u in park Oudegein al het kunstwerk van Puck Dekker en Sam Jennen,

twee studenten van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, gezien? Het ligt in het vogelbroedbos, waar je komt door het fietspad vanaf de parkeerplaats naast Jack's Grillhouse naar de Coopertestbaan te volgen.

Lees in de kadertekst hoe gaaf dit is en fiets er langs!

Toneelstuk NON

Tevens is er 10 mei een voorstelling geweest door de Talentenklas van DE KOM, genaamd NON (Nieuwegein Ontdekt Nazareth). Enthousiast en kundig

gespeeld door cursisten en medewerkers van DE KOM. De tekst is geschreven door Anne Terwisscha, informatieprofessional bij Bibliotheek Nieuwegein met de hobby toneelschrijven, die 11 jaar geleden begon met spelen bij de Dorpsspelers; daarnaast schrijft hij voor de Toneelroute Vianen, een evenement net aan de overkant van het water rond Open Monumentendag, waarbij vele vrijwilligers fragmenten uit het leven van toen spelen (www.toneelroute.nl). Hij schrijft goed en snel en heeft dit stuk in elkaar gezet in het vliegtuig terug naar Nederland na

Kunstwerk in het Park

In samenwerking met de Historische Kring hebben Puck Dekker en Sam Jennen, twee studenten van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht een waardig kunstwerk gecreëerd in het vogelbroedbos, waar vroeger het klooster Nazareth stond. Zij hebben een 'pseudo ruïne' van het klooster Nazareth gemaakt; hun kunstwerk is gevlochten uit wilgentakken, die verzameld zijn bij het knotten in Nieuwegein, een techniek die vroeger veel in deze streek werd gebruikt: zo past het werk goed in deze buurt en heeft een duurzame herkomst, een historische betekenis en wie weet zullen in de toekomst de vogels er gaan nestelen en dus een verbinding leggen van het klooster naar het vogelbroedbos.

*Het kunstwerk in het park op de plek waar klooster Nazareth stond.
(foto Henk Valkenet)*

Zes van de tien spelers, spelend vol overgave. (Foto Arend Bloemink)

zijn vakantie in La Palma. Daarvoor had hij zich ingelezen met het artikel van Piet Daalhuizen in de Cronyck de Geyn 2012 (zie kadertekst hiernaast). Daarmee kreeg hij geen doorlopend verhaal maar slechts wat highlights. Hoe moet je dat nou vertellen? Dat heeft hij heel goed gedaan door het gebeuren-toen aan elkaar te praten door de huiswerkopdracht van twee pubers-nu, waarvan de een ongeïnteresseerd vraagt aan de ander 'waarom zou ik willen weten wat ze vroeger deden – SAAI!'; denkt u dat stiekem ook 'Wat is daar nou aan?', 'Ik kijk liever een snel spannend filmpje op internet: wel zo modern!', dan moet u deze voorstelling gezien hebben! Want, zoals de scholiere aan de andere uitlegt: moet je eens horen wat er daar gebeurde! En ze stappen door de kast op het toneel ofwel de tijdmachine en zijn dan aanwezig bij de komst van een nieuw bastaardkind dat het klooster in moet; de erfenis die het klooster kreeg en wat daarvoor gebeurde; Gerrit Claess, en zijn vrouw Aeltgen, die in de bescher-

ming van het klooster leefde en de spotende bijnaam 'de ezel van het Gein' kreeg van de vissers, de moord op een abdis door een van de zusters en ze horen van praktijken die beter in een bordeel zouden passen. Nou: is dat saai?

Anne Terwisscha vertelt 'Ik heb me goed verdiept in de geschiedenis van het klooster. Ik wilde het gebeuren daar graag zo beschrijven dat kinderen het konden spelen. En de leiding heeft ze inderdaad nog wel wat termen (zoals bastaardkinderen) moeten uitleggen.' Maar dat is prima gelukt: het stuk zag er makkelijk uit. Mooi om te zien. Anne is enthousiast over het decor 'heel mooi geworden; en ik had alleen maar korte aanwijzingen gegeven; echt goed wat ervan gemaakt is.' Op de avond zelf van de uitvoering was hij blij verrast: de toevoeging van muziek en de vormgeving door de spelers. 'Die spelers waren heel goed, mijn complimenten, zeker ook voor de uitvoering van de droge scene over de waardepapieren, heel knap!'

Het Klooster Nazareth

In 1423 werd in wat nu het vogelbroedbos is, het klooster Nazareth gesticht. Dit gebeurde door drie nonnen die uit Almkerk waren gevlucht voor de St Elizabethsvloed (november 1421). Nadat zij korte tijd hadden verbleven bij de welgestelde weduwe Aertgen Buys en 'eene rijke maagd' Beatrix van Dordrecht in Utrecht, hadden zij gemerkt dat zij niet terug konden keren naar Almkerk en hadden grond gevonden bij 't Geyn; Daar bouwden zij een nieuw klooster. Dit klooster was aangesloten bij de derde orde van St. Franciscus, een bedelorde; later sloten zij zich aan bij de Zusters Augustinessen. Zoals u op bijgaande plattegrond, die in de 19^e eeuw werd gemaakt, ziet, groeide dit klooster uit tot een groot, welvarend geheel met veel nonnen. Veel weten we niet over deze tijd, maar gelukkig beschreef rector Jan Aerts Buysling 'zijn' klooster. Daarover vertelt Piet Daalhuizen ons in Cronyck de Geyn 2012, 10. In 1217 werd het dorp 't Gein gesticht, in 30

Het klooster Nazareth

Vermoedelijk 19de eeuwse plattegrond van het kloostercomplex. De kaart is getekend door een onbekende. In de collectie van de Historische Kring Nieuwegein bevindt zich een kopie.

januari 1295 kreeg het stadsrechten van de Utrechtse bisschop Jan van Zierik. Het zal zo'n 600 inwoners geteld hebben. Maar het werd helaas in diverse oorlogen verwoest. Maar de parochiekerk stond nog! En dat was een goede plaats om het nieuwe klooster te bouwen. Dat klooster stond lang onder de bescherming van de heren van Brederode. Het gebouw werd zo'n 200 meter lang. In het gebouw waren cellen voor de nonnen, afgezet met schotten. De inrichting van zo'n cel was sober: een kistje om op te zitten en om wat kleding in te bewaren. Verder natuurlijk een kruisbeeld, een wijwaterbakje en een gebedenboek. Bij de toenemende welvaart hoorde ook wat meer luxe, zoals een eiken kastje voor het bewaren van linnen, een bidstoeltje en afbeeldingen of beeldjes aan de muur. De cel van de abdis was iets minder sober. Beneden waren de pronkkamer met stoelen met daarop de wapens van de adellijke nonnen geborduurd, de kapittelzaal, de refter (de eetzaal) en de keuken en de ziekenzaal. Toen het klooster rijker werd door schenkin-

gen, erfenissen en 'bruidsschatten' van nieuwe nonnen, werd dit allemaal nog mooier en luxer. Dat gold zeker ook voor de inrichting van de kerk.

De nonnen leefden van schrijven van boeken, het inkleuren van tekeningen in boeken, stikken en/of borduren van zitkussens en tapijten, kerk- en altaarversierselen en kazuifels voor gebruik tijdens de eredienst. Het klooster was door landbouw, veeteelt, brouwen van bier e.d. grotendeels zelf-voorzienend. Bij de genoemde gebouwen moeten we dus nog een boerderij, een koestal, een turfschuur, een bakhuis, een brouwerij en een washuisje toevoegen. Dan is het kloostercomplex anno 1477 vrijwel compleet beschreven!

De nonnen leefden volgens een duidelijk stramien. Hun leven werd vormgegeven door de diverse gebedstijden, te beginnen met de Metten in de zeer vroege ochtend. Zo werd omstreeks het middaguur de kloosterklok geluid voor de maaltijd. De nonnen schaarden zich dan op lange ban-

ken zonder leuning aan zware eiken tafels op schragen. Op het menu stonden etenswaren als linzen, bonen of hutspot met daarbij gezouten vis. Daarvan hadden men een ruime keus; gezouten haring of aal, bokking, stokvis (gedroogde kabeljauw), bot, schol, schelvis en soms zalm. Op bijzondere feest- en gedenkdagen kwam er vlees en tarwebrood op tafel dat het klooster dan vaak werd geschonken door weldoeners. Bier was de dagelijkse drank, maar op de hiervoor bedoelde bijzondere dagen kwam er rijnwijn op tafel. Het avondmaal bestond vooral uit bier- of broodpap.

Zodra het donker werd, ging iedereen naar bed om, zodra het eerste zonlicht zich aandiende weer op te staan.

Het leven ging dus zo zijn gang in het klooster Nazareth. Uit de Cronyck van pater Buijsling leren we dat er ook wel spannender episoden waren. En in 1565 besloot de paus wegens diverse misstanden het klooster te sluiten; volgens een andere bron verlieten de overgebleven nonnen het klooster wegens geuserie en

Begraafplaats Noorderveld. (foto Edwin van der Mark)

sloten zich aan bij het St Annaklooster te Utrecht.

Komende tentoonstelling KERK en ZERK

En als afronding van dit project komt er een tentoonstelling, genaamd 'KERK en ZERK', die opent op 27 september. De Werkgroep Exposities is hier al hard mee bezig. Er zijn veel mooie ideeën, maar hoe geef je dat vorm? Uitgangspunt zijn de wetenswaardigheden rondom het

Klooster Nazareth, maar er is heel veel meer bekend: dus laat de Werkgroep Exposities ook allerlei informatie over de diverse kerken, kloosters, kerkhoven en over het geestelijk leven in Gein, Vreeswijk, Jutphaas en Nieuwegein en dus ook over mensen die er wonen en woonden zien – maar dat vraagt om heel veel exposities, dus dat kunnen we maar even aanstippen. Dat vraagt om weer nieuwe exposities. Gaan we doen. Een ding is zeker: dit wordt een mooie tentoonstelling

waar weer veel valt te genieten en te leren. Op de kunstzolder zijn ook de rouwborden van de familie De Malapert te zien. Anne Terwisscha is nu al nieuwsgierig en komt zeker kijken, komt u ook?

*Vanaf 27 september is de
tentoonstelling KERK en ZERK
te zien in Museum Warsenhoeck*

Activiteiten 2023

Historische Kring Nieuwegein

Expositie tekeningen van Arwin Hidding

De expositie van Arwin Hidding, ontwerper en onderzoeker aan de TU Delft, met tekeningen, gemaakt met zijn industriële robotarm, is verlengd tot 10 september.

Expositie "Nieuwegein van boven".

Woensdag 3 mei t/m 10 oktober 2023 in Museum Warsenhoeck.

Open Monumentendag.

9 en 10 september

Museum Warsenhoeck is deze zaterdag extra open; van 10.00 tot 17.00 uur. Toegang is gratis.
Op zondag gelden de normale openingstijden.

Open Monumentendag.

9 en 10 september

Rondleidingen door Gidsengroep Jutphaas, start bij hek begraafplaats Kerkveld om 11.00 uur en 14.00 uur.

Stadswandeling Weesp.

Zaterdag 16 september, 11.00 – 12.30 uur

(info/aanmelding op www.museumwarsenhoeck.nl. Vragen? Mail aan secretaris@museumwarsenhoeck.nl).

Expositie "Van KERK tot ZERK".

Woensdag 27 september (feestelijke opening om 15.00 uur) tot het voorjaar 2024 in Museum Warsenhoeck.

Op woensdag 27 september wordt de nieuwe najaars- en winterexpositie in Museum Warsenhoeck geopend. De titel vat heel kort samen wat er in de expositie te zien zal zijn: kerken en kerkhoven vanaf het moment dat in 't Geyn een kerkgemeenschap juridisch wordt toegestaan. De chirograaf, in kopie, is het startpunt daarvan. Het geestelijk leven in de kerkgemeenschappen van 't Geyn, Vreeswijk en Jutphaas kent periodes van groei en bloei en ook van neergang, zoals

bijvoorbeeld te zien is aan de geschiedenis van de twee kloosters die ooit op het grondgebied van de huidige gemeente Nieuwegein stonden: het klooster Nazareth en het klooster

Barbarakerk met kerkhof (Foto Erwin van der Mark)

van de Franciscanessen vlakbij de Nicolaaskerk.

De geschiedenis van de kerkgebouwen laat zien wat in de vorige eeuw de effecten waren van verzuiling en secularisatie. Het aantal kerkgebouwen dat nu in Nieuwegein te vinden is, laat zien hoe pluriform de huidige samenleving is geworden. De geschiedenis van kerken en het kerkelijk bezit geeft informatie over generaties Nieuwegeiners van nu en hun voorgangers. De rouwborden, oorspronkelijk afkomstig uit de dorpskerk, en na de restauratie in het beheer van de Historische Kring, worden tijdens de eerste maanden van de expositie getoond op de Kunstzolder van Museum Warsenhoeck. Wie de namen op de rouwborden ziet, zal begrijpen waar de straatnaam Malapertweg vandaan komt. De kerken bieden onderdak aan orgels, die de moeite van het beluisteren meer dan waard zijn en de diverse kerkkoren overlappen meer dan één generatie van zangers. De geschiedenis van de kerkhoven heeft natuurlijk ook een overlap met de Tweede Wereldoorlog, getuige de bordjes van de Oorlogsgravenstichting die te zien zijn.

Lezing "de Oude Sluis" door Kaj van Vliet.

Woensdag 6 september, 20.00 - 22.00 uur. Wegens de verbouwing van de bibliotheek is de locatie nog niet bekend: kijk daarvoor op de website.

Het Museum is gesloten van 11 september tot en met 26 september 2023.

Lezing "'t Geyn" door Bart Jan Damstra.

Donderdag 12 oktober om 12.00. Wegens de verbouwing van de bibliotheek is de locatie nog onbekend, kijk op de website.

Voor actuele informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoeck.nl.

Activiteiten 2023

Museumwerf Vreeswijk

Schipperscafé in het Theehuys.

Op vrijdagen 28 juli, 25 augustus en 29 september van 15 tot 18 uur in de Museumwerf.

Expositie "650 jaar Oude Sluis".

Woensdag 1 februari in de Museumwerf tot eind december 2023.

Ontvangst historische schepen.

Vrijdag 28 juli in de Museumhaven van de Museumwerf.

Invaart historische schepen in en rond de jarige Oude Sluis.

Zaterdag 29 juli vanuit de Museumwerf.

Rondvaarten Openluchtmuseum Nieuwegein.

Historische vaartochten naar Stads kraan Utrecht. Op afspraak tot 1 oktober vanuit de Museumwerf.

Tattoo Catwalk.

Zondag 13 augustus van 14 tot 16 uur bij de Museumwerf.

Je ziet ze steeds meer: tattoos! Was het eerst iets voor stoere varens gasten of motorlui, nu draagt zowat Jan-en-alleman er een. Of meer! Open en bloot of verborgen onder de kleding. Het zetten van tattoos stamt uit de prehistorie. De meest fantastische kunstwerken werden en worden 'vereeuwigd' op de mensenhuid als schildersdoek, waarbij men soms plek tekort komt.

Minstens zo interessant zijn de verhalen die erachter schuilen. Fort Vreeswijk/Dorpshuis en Museumwerf Vreeswijk organiseren op 13 augustus van 14.00 tot 16.00 uur op het terrein van de Museumwerf een bijzondere tattoo show. De deelnemers gunnen het publiek een uitgebreide blik op hun tatoeage(s) waarbij wordt ingegaan op de achtergrond ervan. Tattoo laten zetten: Er is die middag tevens een beperkte gelegenheid tot het laten zetten van een tijdelijke henna-tattoo of een permanente, al dan niet naar eigen ontwerp. Voor beide geldt het normaal tarief. Wilt u uw tattoo ook eens in de schijnwerpers zetten? Meldt u zich vóór 1 juli aan als deelnemer via tattoocatwalk@gmail.com.

Start Pieremachocheltocht en Bootjesdag.

Zaterdag 2 september 10 uur in de Museumwerf.

Kijk voor actuele informatie op www.museumwerf.nl.

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 1 september a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties. Wij verwachten dat de volgende Cronyck in de tweede helft van oktober door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

De foto-opgave in de vorige Cronyck was natuurlijk niet al te moeilijk, het torentje op de Dorpskerk aan het begin van de Nedereindseweg werd door vele lezers herkend. Uit de inzendingen werd de oplossing van Yke ten Kate als winnaar getrokken, hij kan een waardebon van € 20,- spoedig tegemoet zien.

Deze keer een wat lastiger opgave, een muurschildering, maar waar? Nieuwegein kent er vele, waarvan de verftubes op de flats aan het Nijpelsplantsoen ongetwijfeld de bekendste zijn. Weet u waar we deze beer en Chinese vaas kunnen vinden? Stuur dan uw oplossing vóór 15 augustus naar cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl, wellicht bent u dan de volgende winnaar van de waardebon van € 20,-.

Foto: Ton Vis

*Ooit weilanden in Jutphaas ...
nu een bruisend winkelcentrum!*

U kunt bij Winkelcentrum Muntplein terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een historisch tintje: van boeken over de lokale geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot bier van de Nieuwegeinse Zevenstar Brouwerij!

Voor actuele berichten, volg ons via:
www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

muntplein
winkelcentrum

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Historische Kring Nieuwegein

Cronyck de Geyn

Uitgave van de Nieuwegeinse Musea

Jaargang 45 - Nummer 4 - 2023

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de Nieuwegeinse Musea

ISSN 1384-7139

Redactie

Annie van Rees, eindredacteur

Ton Vis

Wolfgang Herrlitz

Tijdwijzer

Annie van Rees

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Bij de voorpagina:

Op de voorpagina dit keer een uitsnede van een aquarel met zicht op onder meer de korenmolen en de dorpskerk van Vreeswijk in 1744, gezien vanaf de Lekdijk naar het oosten. De afbeelding komt uit de HKN coll. Van Zutphen en wordt beschreven in het artikel van Bart Jan Damstra 'Collectie Van Zutphen: Vreeswijkse gedenkstenen'. Daar kondigt hij de tentoonstelling Van KERK tot ZERK - religieus historisch erfgoed van Vreeswijk en Jutphaas - aan, die 8 november start in Museum Warsenhoeck.

Adverteren in de Cronyck?

Neem contact op met de redactie voor de mogelijkheden en de tarieven.

Opmaak: Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

De teksten van de Cronyck de Geyn vallen onder Creative Commons Naamsvermelding - NietCommercieel - GelijkDelen 4.0 Internationaal. Voor de afbeeldingen kijkt u in het onderschrift van de foto's

Losse nummers € 2,50

Van de redactie

Ja! Hij is er weer! De Cronyck de Geyn ligt weer voor u, vol interessante en wettenswaardige artikelen. Bart Jan Damstra heeft uit de rijke collectie Van Zutphen twee (wat langere) artikelen samengesteld: een over de Vreeswijkse gedenkstenen en een over de dorpskerk(en) van Vreeswijk. Hopelijk kunnen we dan in het volgende nummer een artikel maken over de kerken in Jutphaas. En dat brengt ons natuurlijk bij de tentoonstelling Van KERK tot ZERK - religieus historisch erfgoed van Vreeswijk en Jutphaas -, die vanaf 8 november a.s. te zien is in Museum Warsenhoeck. Daar past ook het artikel van Jacques Lemmink 'Tot stof zult gij wederkeren - funerair verleden van crematorium Noorderveld Nieuwegein (1985) 'bij; eerst vertelt hij ons veel over de manier van begraven en cremeren in Nederland om dan vervolgens in te zoomen op crematorium Noorderveld te Nieuwegein. Het is een gedegen artikel geworden, maar zeer de moeite waard, dus ga er beslist eens goed voor zitten! Aanrader!

Natuurlijk is er van de hand van Siety Meijer deel 2 van 'Van Utrecht naar Vreeswijk - geschiedenis van een weg.'

Van de museumwerf is er dit keer geen bijdrage wegens ziekte. Maar kijkt u vooral eens op hun facebook voor mooie foto's van bijvoorbeeld de schepen op 29 en 30 juli en de succesvolle tattoo catwalk. En bent u al naar de Expositie "650 jaar Oude Sluis" geweest? Die is er nog tot eind december.

Kortom: ik wens u veel PLEZIER!

*Annie van Rees
eindredacteur*

Inhoud

Van de redactie	2
Collectie Van Zutphen: de Dorpskerk(en) van Vreeswijk <i>Bart Jan Damstra</i>	3
Van Utrecht naar Vreeswijk - geschiedenis van een weg (2) <i>Siety Meijer</i>	9
Tot stof zult gij wederkeren <i>Jacques Lemmink</i>	14
Collectie Van Zutphen: Vreeswijkse gedenkstenen <i>Bart Jan Damstra</i>	18
Activiteiten 2023	23
Hoe goed kent u Nieuwegein?	24

Collectie Van Zutphen: de Dorpskerk(en) van Vreeswijk

Bart Jan Damstra

Vanaf 8 november is in Museum Warsenhoeck de expositie Van KERK tot ZERK religieus historisch erfgoed van Vreeswijk en Jutphaas te zien. Voor deze gelegenheid wordt in deze bijdrage een selectie gepresenteerd van afbeeldingen uit de 'historische en topografische collectie Vreeswijk', die de HKN mocht ontvangen van de erven van de heer F. van Zutphen. Deze afbeeldingen zijn in hun context geplaatst met enkele grepen uit de geschiedenis van de kerk(en) in Vreeswijk.

Afb. 1. Reproductie van een uitsnede van een kaart uit 1591, waarop de kerk aan de oostzijde van de Vaartse Rijn wordt afgebeeld (HKN coll. Van Zutphen).

Afb. 2. De hervormde begraafplaats aan de Gildenborglaan, gezien naar het noorden. De kerk stond in dit noordelijke gedeelte, daar waar op de foto de concentratie van grafzerken te zien is. Jaren '60 (HKN coll. Van Zutphen)

Dijkveldse kerk en het Oude kerkhof – ten oosten van de Vaartse Rijn

De heer F. van Zutphen heeft in zijn publicaties een hypothese uitgewerkt over de oud(st)e geschiedenis van Vreeswijk. Zo wordt in het boekje *Vreeswijk aan de Lek. Momenten uit de dorpsgeschiedenis* uit 1964 geschetst waar de bewoningskernen (zouden) hebben gelegen en de bijbehorende kerkgebouwen. Om deze veronderstelde verschillende kerklocaties uit elkaar te houden introduceerde hij de term 'Dijkveldse kerk' voor de kerk die in de periode (<?)1426-1585 heeft gestaan ter plaatse van de huidige begraafplaats aan de Gildenborglaan, aan de oostzijde van de Oude Sluis en Vaartse Rijn. De toegangsweg, de huidige Fortweg, stond in de 17^e eeuw nog bekend als Kerkweg. De patroonheilige van deze kerk was - net als bij de Jutphase kerk - de heilige Nicolaas (zie ook artikel *Visitatie van de kerk van Vreeswijk in 1565* van W. Heins in de

Cronyck de Geyn van 1991). Rond 1582 ging de kerk als gevolg van de reformatie over in hervormde handen. Deze kerklocatie komt terug op diverse verzamelde afbeeldingen, waaronder een kaart uit 1591 (afb. 1). Opmerkelijk genoeg wordt hier een kerk afgebeeld, terwijl deze kerk in 1585 werd verwoest in de strijd met de Spanjaarden. Nadien stond het kerkhof (afb. 2) bekend als 'het oude kerkhof'. Op het kerkhof bevindt zich nog altijd een grafzerk uit 1613 (afb. 3), wat aantoont dat het kerkhof in gebruik bleef als begraafplaats. In de 19^e eeuw werden op het toenmalige rooms-katholieke zuidelijke deel van de begraafplaats een penkandelaar en een kelk aangetroffen, beiden vermoedelijk 16^e eeuws (zie afb. 4 en 5). Grenzend aan de begraafplaats lagen diverse stukken grond die eveneens behoorden tot de kerkelijke goederen.

Afb. 3. Foto van een grafzerk uit 1613, welke zich bevindt in de noord-oosthoek van de begraafplaats (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 4. Foto van een vermoedelijk 16^e eeuwse kelk, in de 19^e eeuw opgegraven op de begraafplaats (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 5. Foto van een vermoedelijk 16^e eeuwse penkandelaar, in de 19^e eeuw opgegraven op de begraafplaats (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 7. Dorpskerk met hoofdingang vóór de restauratie in de jaren '60, gezien vanaf de Dorpsstraat naar het westen, ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Een nieuwe dorpskerk – ten westen van de Vaartse Rijn

In de jaren 1630 werden concrete plannen gemaakt voor de bouw van een nieuwe kerk. Deze werd op last van de stad Utrecht gepland aan de westzijde van de sluizen. Dit omdat de Vaartse Rijn (structureel) als waterlinie zou kunnen wor-

den ingezet en de kerk zo minder gevaar zou lopen. Het nieuwe gebouw van de 'Nederduits gereformeerde kerk' met de plattegrond van een kruis met vier gelijkarmige armen werd in 1641 in gebruik genomen. Al snel werd ook deze kerk met de grond gelijk gemaakt in de oorlog met de Fransen in het Rampjaar 1672. De

huidige kerk dateert van 1682 en is opgebouwd op de oude fundamenteën. Deze kerk is te zien op een 18e eeuwse aquarel (afb. 6). In tegenstelling tot haar voorganger heeft de huidige kerk één groot raam in ieder muurdeel. De kerk uit 1641 had twee smalle ramen in de kopse muren. Op afb. 7 en 8 is te zien dat de raampar-

Afb. 6. Uitsnede van een aquarel met zicht op onder meer de korenmol en de dorpskerk van Vreeswijk in 1744, gezien vanaf de Lekdijk naar het oosten (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 8. Dorpskerk met zij-ingang aan de Molenstraat vóór de restauratie in de jaren '60, gezien vanuit de Molenstraat naar het oosten, ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

tijen voor de restauratie van de kerk in de jaren '60 van gietijzer waren en een andere indeling kenden. Ook hadden de beide toegangsdeuren een houten (sier) omlijsting.

De orgels van de dorpskerk

Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw was een orgel aanwezig in de Dorpskerk. Van dit orgel van de bekende Utrechtse orgelbouwer Van der Meer is een zeldzame foto overgeleverd van vóór 1904 (afb. 9). Het huidige orgel werd in de periode 1904-1906 gebouwd door de firma L. Van Dam & Zonen. Tot de restauratie in de jaren '60 was het interieur van de kerk vrijwel volledig origineel 17^e-18^e eeuws, met de 17^e eeuwse preekstoel op originele hoogte (afb. 10 en 16) en rondom de preekstoel het zogenaamde doophek (afb. 10). Verder bevonden zich tegen vrijwel alle muren 'herenbanken' (afb. 11-13), welke ook zijn aangegeven op de geschilderde kerkplattegrond uit 1742, welke zich in de consistorie bevindt (zie ook artikel *(Bijna) verdwenen erfgoed: erfgoed van de Dorpskerk te Vreeswijk* in de in de Cronyck de Geyn van 2021).

Restauratie 1963-1965

In de jaren '60 werd de kerk grondig gerestaureerd. De kerkelijke gemeente kerkte gedurende de restauratie in de Noorderkerk, de gereformeerde kerk verderop aan de Dorpsstraat. De restauratie

Afb. 9. Het oorspronkelijke 18^e eeuwse orgel met hoofdwerk en rugwerk van de Utrechtse orgelbouwer Abraham van der Meer, foto van vóór 1904 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 10. De preekstoel, originele klankbord, doophek en lessenaar, ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 11. Zicht op de oostzijde van de kerk met de hoofdingang met portaal en de galerij, welke vermoedelijk rond 1866 werd gebouwd. Linker herenbank, zie ook afb. 12. Ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 12. Herenbank (oorspronkelijke gebruiker: het gerecht Vreeswijk) in de noordoosthoek, deels onder de later gebouwde galerij, ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 13. Herenbank (oorspronkelijke gebruiker niet bekend) aan de westzijde van de noordelijke arm, naast de zij-ingang, ca. 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 14. Het interieur is grotendeels gesloopt, zo zijn delen van het doophek zichtbaar. Rechts is nog net een deel van de preekstoel te zien. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 16. De preekstoel op haar oorspronkelijke hoogte. De voet onder de kuip werd vervangen en met een halve meter ingekort. De oorspronkelijke toegang tot de preekstoel was aan de achterzijde en werd verplaatst naar de rechterzijde. Rechts de geopende grafkelder van J.G. Wichers uit 1808. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

van de dorpskerk kan gerust een verbouwing worden genoemd in de tijdsgeschiedenis van de jaren '60. Veel oude, oorspronkelijke elementen verdwenen of werden gewijzigd. Met name het interieur moest het ontgelden: de herenbanken en overige banken, de galerij (met 78 zitplaatsen) en het doophek werden gesloopt; vrijwel de gehele kerk werd gestript (zie afb. 14). De vloertegels werden herschikt, oude (fragmenten van) grafzerken werden verwijderd en de grafkelders werden geruimd (afb. 15-17). Er zijn nog twee grafzerken aanwezig aan weerszijden van de preekstoel, maar deze liggen niet meer op hun originele plaats. De 17^e eeuwse preekstoel bleef, maar de voet werd verlaagd (afb. 16) en de betimmering achter de preekstoel bleef hoewel iets gewijzigd grotendeels behouden. Ook werd het eikenhouten plafond vervangen. De dakconstructie werd ook deels vervangen en verbeterd (zie afb. 18 en 19). Het resultaat van de restauratie is te zien op afb. 20.

◀ Afb. 15. Zicht vanaf de galerij naast het orgel. De vloer is verwijderd, in het midden zijn drie grafkelders zichtbaar. Geheel boven de twee funderingen van de pilaren van de gesloopte galerij. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 17. De grafkelder van J.G. Wichers. Rechts de heer F. van Zutphen. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 18. Zicht op de dakconstructie vanaf de steigers. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 19. Zicht op de dakconstructie en de dakruiter. Ca. 1963 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 20. Het interieur na de restauratie, gezien richting de zij-ingang aan de Molenstraat, 1965 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 21. Zicht op Oude Sluis 12 (links) en 13 (rechts), gezien vanaf de Dorpstraat, richting het oosten. (HKN coll. Van Zutphen)

De voormalige pastorie

Tot slot wil ik u de prachtige foto van de voormalige pastorie aan de Oude Sluis niet onthouden, zie afb. 21. De geschiedenis van het toenmalige pand gaat terug tot de 16^e eeuw. Het is oorspronkelijk het 'Stadshuis' of 'Drosthuis' van de stad Utrecht. Hier woonde de drost, de door de stad Utrecht aangestelde bestuurder. In het linkerdeel bevond zich o.a. een kantoorruimte. Later werd het (nog bestaande) linker deel sluiswachterswoning en het grotere rechterdeel werd rond 1800 eigendom van de hervormde kerk en was in gebruik als pastorie. In 1928 werd de oude pastorie afgebroken en een nieuwe gebouwd. Inmiddels is het geen pastorie meer.

DE CANON KOMT ERAAN!

Een Canon is een lijst van gebeurtenissen die samen een beeld geven van de geschiedenis van onze (lokale) gemeenschap. Die wil je dus kennen! En het is fijn die goed door te geven aan de volgende generatie.

In 2007 zijn 37 'vensters' van Nieuwegein beschreven.

Die zijn digitaal beschikbaar:

<https://www.canonvannederland.nl/nl/utrecht/regio-zuidwest/nieuwegein>

Begin 2021 vierde de gemeente Nieuwegein haar 50-jarig bestaan en werd besloten dit aantal uit te breiden tot 50 vensters. Die verschijnen nu in het jaar waarin de Oude Sluis 650 jaar bestaat en vanwege het 45-jarig bestaan van de Historische Kring Nieuwegein, in boekvorm onder de titel: 'Canon van Nieuwegein, vernieuwen, verrijken, verbinden'.

De nieuwe Canon van Nieuwegein zal eind november beschikbaar zijn. Het wordt een kloek boekwerk van ca. 480 pagina's, rijk geïllustreerd en hardcover gebonden. De verkoopprijs wordt € 29,95, maar bij voorintekening wordt de prijs € 24,95.

Geïnteresseerd in deze fraaie uitgave? Reserveer dan een exemplaar door het sturen van een mailtje naar secretaris@museumwarsenhoeck.nl met uw naam, adres en telefoonnummer, en tegelijkertijd € 24,95 over te maken op bankrekening NL52 INGB 0004 4198 59 t.n.v. Historische Kring Nieuwegein, met vermelding "Canon van Nieuwegein". Deze voorintekening is mogelijk tot 1 december 2023.

Vensters in de nieuwe Canon

1. 7500 v.o.j. gebiedsbiografie
2. 4500 v.o.j. ava & inge
3. 1800 v.o.j. zwaard
4. 914 fresdore
5. 1100 copen
6. 1123 waterwegen
7. 1165 judifas
8. 1295 't geyn
9. 1373 schutsluis
10. 1481 slag op die vaert
11. 1603 plattelandsonderwijs
12. 1638 hervormde kerk
13. 1650 buitenplaatsen
14. 1787 patriotten
15. 1800 tijdsvereffening
16. 1811 route impériale
17. 1815 nhw
18. 1817 sluizen
19. 1866 cholera
20. 1870 openbaar vervoer
21. 1875 katholieke herleving
22. 1883 onderwijsverzuiling
23. 1900 industrialisering
24. 1915 schippersinternaat
25. 1920 betonwoningen
26. 1936 overbruggen
27. 1940 tweede wereldoorlog
28. 1947 tolln
29. 1954 hoograven
30. 1958 fom
31. 1971 nieuwegein
32. 1971 groeikern
33. 1972 modern wonen
34. 1972 koninklijk bezoek
35. 1975 600 jaar oude sluis
36. 1977 spel zonder grenzen
37. 1978 roma
38. 1981 stemmachine
39. 1983 sneltram
40. 1983 st. antonius
41. 1983 cityplaza
42. 1987 wi-fi
43. 1994 onderwijsgiganten
44. 1994 global city
45. 2000 sport
46. 2006 museumwerf
47. 2008 job hoegée
48. 2012 kantoortransitie
49. 2020 corona
50. 2021 50 jaar

Van Utrecht naar Vreeswijk – geschiedenis van een weg (2)

Siety Meijer

Wie vanaf het Ledig Erf te Utrecht langs de Vaartse Rijn en het Merwedekanaal naar Vreeswijk fietst, bevindt zich op een historische weg van internationale allure. Deze route was eeuwenlang dé verbinding tussen Utrecht en het zuiden van het land, ja zelfs met Antwerpen en Parijs. Hoe zag die weg er vroeger uit? En hoe kon het dat juist deze route door Napoleon werd aangewezen als één van de belangrijke verbindingswegen van zijn keizerrijk? In een serie artikelen wil ik een beeld te schetsen van de opkomst van een grote weg. Dit tweede deel beschrijft de ontwikkelingen ten tijde van de 80-jarige oorlog.

De dijk als hoofdverdedigingslijn

Nadat de Lage Landen in de jaren zestig van de 16^e eeuw in opstand waren gekomen tegen het regime van koning Filips II, krijgt de (Vaartse) Rijndijk tussen Utrecht en Vreeswijk er een functie bij. Al in 1585, als het Spaanse leger vanuit Amerongen dreigt door te stoten naar Holland, wordt het land ten oosten van de Vaart onder water gezet en fungeert de dijk als hoofdverdedigingslijn achter een waterlinie. Hoewel de Spanjaarden de linie dicht naderen, blijkt de verdediging afdoende. Enkele dagen later trekken ze zich terug op Zutphen. In de jaren erna wordt deze geïmproviseerde verdediging verder uitgewerkt zodat er in 1628 een voorloper van de Hollandse Waterlinie ligt, vanaf de Zuiderzee langs de Vecht en de Lek tot aan de Vaartse Rijn (Meijer 2023).

Een brug over de Doorslag

Tot begin 16^e eeuw moeten weggebruikers tussen Utrecht en Vreeswijk zich even ten zuiden van Jutphaas met een boot over het kanaal laten zetten. Hier, ter hoogte van de huidige Doorslagsluis, ligt de splitsing van het oude, 12^e eeuwse kanaal richting de Hollandse IJssel en de laat 13^e eeuwse nieuwe vaart richting de Lek bij Vreeswijk.

Het recht van overzetting behoort in die tijd bij Johanna van Rijn van Jutphaas, leenvrouw van het buiten Rijnhuizen in het Overeind. In 1597 dient zij bij de stad Utrecht een verzoek in om de toltarieven voor het overzetten te mogen verhogen:

“dat sy van yder mensche die met schouwe aen den deurslagh over ende weder over sall worden gevoert sall

mogen doen eysschen ende ontfangen een duyts ofte twee penningen, ende van yder peert dat over ende weder gevoert sall worden, een oort ofte vyver penningen”. Dit verzoek wordt ingewilligd.

Maar Johanna, die het wegverkeer ziet toenemen, laat het hier niet bij. Enkele jaren later, in 1603, dient ze opnieuw een verzoek in, ditmaal om “over de IJssel aan den deurslagh ene houten brug te mogen leggen en daarop deselve tollen te mogen heffen”. De vergunning wordt toegekend en al snel ligt er een vaste oeververbinding. Van de brug wordt veelvuldig gebruik gemaakt zodat de tolopbrengsten een flinke winst opleveren. Na de dood van Johanna van Rijn omtrent 1607 verkopen de erfgenamen de brug aan Louijs de Malapert, heer van Plettenburg en Jutphaas.

Afb 1: De brug over de Doorslag (ca. 1630, NL-HaNa_z.hzf_13, detail)

Nieuwe regelingen betreffende het onderhoud

In 1606 verschijnt een Schouwbrief waarin de bepalingen ten aanzien van het maken en onderhouden van de Rijndijk opnieuw worden vastgesteld. Daarbij wordt ook het traject van de dijk zelf opnieuw gedefinieerd:

...dat nu den voorsz Rhyndyk niet alleene tot den Deurslag toe, maar ook den Nieuwendyk, van daar voorts tot de Vaart (= Vreeswijk) toe, door het verdiepen van de Riviere des Vaartschen Rhyns, hoog en vast genoeg gemaakt is, sulcks dat alleen resteert, dat die van nu voorts aan in behoorlyke hoogte, breedte, ende effenheyd wel onderhouden werde...

Kennelijk verloopt het onderhoud van de Rijndijk niet naar wens en is het nodig om de regels hieromtrent aan te passen. In de nieuwe schouwbrief wordt zowel het onderhoud van de Rijndijk tot de randdijk, als het onderhoud van de Rijndijk langs de Nyevaart meegenomen. De geerfden of gebruikers van het land achter de dijk worden als volgt verantwoordelijk gesteld:

De voorsz. dyk, van de Tollesteger-buyten-poorte af, totten Deurslag toe, sal gemaakt en onderhouden worden, by de Geërfden, ofte Bruykers van alle de landen, resorteerende onder de waterschappe van de Lange Vliets voorsz. onvermindert het vorder maken en onderhoud van den dyk, voor by den Deurslag, tot den Randdyk toe, daar inne verstaan word, dat sy ook (als van ouds) verbonden, en gehouden blyven.

Ende soo veel aangaat den nieuwen dyk, van den Deurslag af, al langs den Rhyn tot aan de Vaart, deselve sal gemaakt worden, by de Geërfden, of bruykers der landen, resorteerende onder de drie Polderkens daar langens gelegen, als van den Deurslag af, tot aan de Groeneweg toe, by de bruykers

Afb. 2: De Vaartse Rijn en de weg over de Rijndijk ten hoogte van Jutphaas. Het noorden is onder. Onderaan de kaart de Jutphase Dijk met de brug over de Vaartse Rijn, die het Nedereind van Jutphaas verbond met het Overeind. Aan de Jutphase Dijk lagen een aantal aanzienlijke stenen huizen. Even ten noorden van de Jutphasebrug lag een tol van de stad Utrecht. De opbrengsten ervan waren bedoeld om de Rijndijk en de weg te onderhouden. Verder naar boven de splitsing tussen Vaartse Rijn en IJssel (Doorslag). De Rijndijk loopt richting het buiten de Bongenaar en buigt daar af naar het zuiden (boven). Rechtsboven is nog net een stukje Randijk te zien. Detail uit kaart uit 1626, RAU 223-721, Kapittel van Oudmunster.

der landen, tusschen de bruggen van den Deurslag, en den selven Groeneweg gelegen, van den selven Groeneweg totten Wiertschen dyk toe, by de bruykers der landen tusschen beyden gelegen, en van daar af totte Vaart toe, by die van Santvliet, binnen Leckendyks, leggen tusschen den selven dyk, en den Wiertschen dyk voorsz.

Afb. 3: De Vaartse Rijn en Rijndijk richting Vreeswijk. De weg rechtsonder is de Oudegeinsche Steeg (nu Fokkesteeg), verder naar boven zien we de Wierse dijk en een omwald en omgracht Vreeswijk. Detail kaartboek Oudmunster 1626 (inv 933 fol 116).

Daarnaast wordt verordonneerd dat de dijk een breedte moest hebben van tweeënhalve roede (ruim 9 meter). Ook de bepalingen omtrent de schouw worden opnieuw vastgesteld.

Een (te) zware verantwoordelijkheid

Het verkeer over het water neemt in die tijd toe. De winters zijn streng en er is regelmatige sprake van hoge waterstanden. Het onderhoud aan de dijk en de schoeiing drukt zwaar op de financiën van het waterschap De Lange Vliet. De inkomsten uit de tol zijn kennelijk niet voldoende om de werkzaamheden te bekostigen, want zowel in 1624 als in 1628 vraagt het waterschap de Staten van Utrecht toestemming om de toltarieven te verhogen.

De toestemming wordt gegeven, maar desondanks blijkt het onderhoud van de dijk een te zware last. In 1642 begint het waterschap hierover gesprekken te voeren met de stad Utrecht. Voor de handel in de stad is goed onderhoud van het kanaal en de naastliggende dijk immers van groot belang. Na ruim twee jaar onderhandelen wordt er een oplossing gevonden: de stad Utrecht neemt het onderhoud van de dijk, van de Tolsteegpoort tot de Doorslag, over van het waterschap. Het waterschap betaalt hiervoor jaarlijks een bijdrage van 80 gulden aan de stad.

Het Rijnschuitenveer

Al tijdens de oorlog is er sprake van bloei op het gebied van handel, nijverheid, kunst en wetenschap. Het verkeer over water en over land neemt toe. Er is behoefte aan snel en regelmatig transport. Het wegvervoer geschiedt te voet, te paard of met een kar of rijtuig. Waar mogelijk geeft men de voorkeur aan reizen over het water.

Op de Vaartsche Rijn zetten de schippers van het Rijnschuitenveer trekschuiten in voor het vervoer van personen tussen Utrecht en Vreeswijk (waar men zich sinds 1556 met een pontveer over de Lek kan laten zetten). De rechten en plichten van het Rijnschuitenveer zijn in 1639 vastgelegd in een ordonnantie. Deze bepaalt ondermeer dat het vervoer in overdekte schuiten moet worden verricht, en dat er regelmatig een schip moet vertrekken. In 1643 wordt dit verder uitgewerkt met vaste vertrektijden van en naar Utrecht.

Voor het trekken van de schuiten worden paarden ingezet. De begaanbaarheid van de weg op de dijk laat echter te wensen over. In juli 1647 schrijven de Rijnschuitengilden van Utrecht en de Vaart (= Vreeswijk) de Staten van Utrecht hierover aan. Daarbij wordt duidelijk beschreven dat de Rijndijk onder bepaalde weersomstandigheden voor de trekpaarden nauwelijks te gebruiken is. Dit is vooral problematisch bij 'wintertijd ende insonderheit, by nat weder, en als het tusschen vriesen en doijen is'. Het gevolg hiervan is dat de trekschuiten met mankracht getrokken moeten worden, en dat men daardoor niet in staat is om aan de gewenste vertrektijden te voldoen.

De schrijver vermeldt dat

Afb. 4: Begin van de Vaartse Rijn (in de achtergrond links van het midden), gezien vanaf de stadsmuur bij de Tolsteegpoort (Herman Saftleven, ca 1670).

Afb. 5: De brug over de Doorslag, vanuit het noorden gezien. Het paard op de brug trekt het schip op de Vaartse Rijn. (Johannes Janson, 1770).

‘borgers der Stadt Utrecht, ende andere lieden van qualiteyt van buyten gelegen steden ... dickwils genootsaecht worden buyten de poort tot haere ongemack inde herbergen te vernachten’.

Hetzelfde geldt voor passagiers op beurtschepen uit Amsterdam. Ook de reis zelf, van Utrecht naar de Vaart of in tegenovergestelde richting, duurt langer dan gebruikelijk:

“dickwils meer dan twee uyren, jae drie uyren”.

De Rijnschuitengilden verzoeken daarom om een zand- en trekpad aan te leggen op de dijk langs de Vaartsche Rijn. De aanleg van dergelijke jaagpaden is een ontwikkeling die we ook elders in de provincie zien.

Over aanleg, tol en onderhoud

In het jaar erop, 1648, wordt een ordonnantie opgesteld voor de aanleg van een zandpad op de Rijndijk. De ordonnantie stelt dat de regeerders van de stad van Utrecht verantwoordelijk zijn voor de aanleg, de schouw en het onderhoud van het zandpad. Om de werkzaamheden te bekostigen kunnen zij gebruik maken van de tolgelden die geïnd worden bij gebruikers van het zandpad. De tarieven in die tijd:

<i>Een schip of vlot, getrokken door een paard</i>	<i>2 stuivers</i>
<i>Hetzelfde, getrokken door twee paarden</i>	<i>4 stuivers</i>
<i>Door de schipper zelf getrokken vaartuig</i>	<i>¼ van het trekkers loon</i>

Behalve inkomsten uit tolgelden zijn er de boetes die opgelegd kunnen worden:

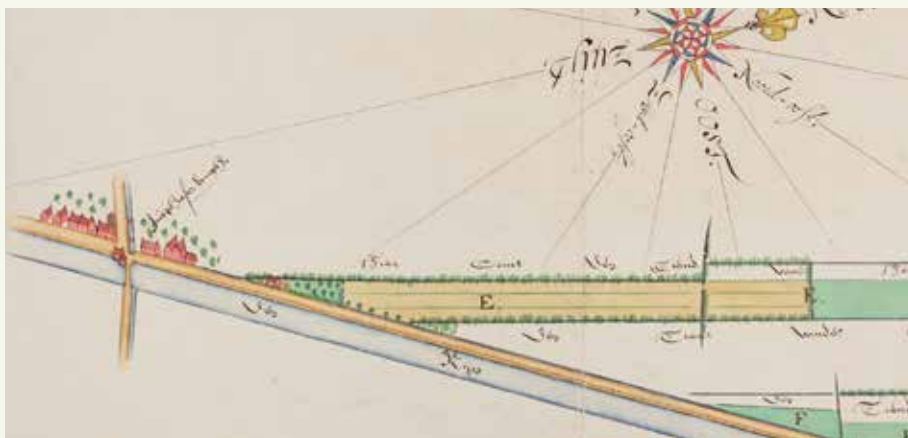
<i>Loslopende hoornbeesten/ varkens op het zandpad</i>	<i>6 stuivers per beest</i>
<i>Loslopend schaap op het zandpad</i>	<i>1 stuiver</i>
<i>Aanmeren aan het zandpad met staande mast</i>	<i>30 stuivers</i>

Als een schipper toch moet aanmeren om te laden of te lossen, dient er iemand boven op het schip te staan om er voor te zorgen dat de jaaglijn van passerende boten over (de mast van) het schip heen getild kan worden, zodat de doorgang van andere schepen niet belemmerd wordt.

Niet alleen een zandpad

In de ordonnantie is ook een bepaling van een andere aard opgenomen. De ordonnantie stelt dat ‘omtrent de Jutphase brugge de Dyck wel geplaveyt diende’. In die tijd was bestrating nog heel uitzonderlijk en zeker buiten de steden ongebruikelijk.

De oude kern van het dorp Jutphaas, het Kerkveld, lag niet aan de Rijndijk. Met de toename van het handelsverkeer op de Vaartse Rijn, ontstaat er bebouwing rondom het kruispunt bij de Jutphase brug. In 1648 gaat het om een bescheiden hoeveelheid huizen (zie afb. 6). Later zal het dorp zich hier verder langs de dijk uitbreiden.

Afb. 6: Detail van kadastrakaart uit 1661 met de Rijndijk en de bebouwing ter hoogte van de Jutphasebrug. Het noorden is hier rechts. (NL-HaNa_z.hzf_5)

Hebben de bewoners van de Rijndijk zelf om bestrating gevraagd? Hebben de bewoners van de verschillende buitens hier de hand in gehad? Of was het een wens van de stad Utrecht?

Vast staat dat Louis de Malapert, ambachtsheer van het Overeind en het Nedereind van Jutphaas, in de periode na het vaststellen van de ordonnantie een gesprek heeft gehad met de heeren gecommiteerden van de stad Utrecht over het bestraten van de dijk bij de Jutphase brug. Het verslag van dit gesprek spreekt van een steenstraat van 49 roeden: vanaf de brug 20 roeden noordwaarts en 29 roeden zuidwaarts. De stad zou hiertoe duizend gulden betalen. Verder zou Utrecht het onderhoud aan de schoeiing van de dijk voor zijn rekening blijven nemen. Het onderhoud van de straatweg zou echter niet ten laste van de stad komen.

De Malapert, zelf woonachtig in het Overeind op het buiten Plettenburg, laat er geen gras over groeien en geeft in de zomer van 1648 Baltasar Blanckebijl, metselaar te IJsselstein, de opdracht om de steenstraat aan te leggen. De specificaties zijn:

- steenstrate beginnende van Jan Willemsz erf van den buitensijde ende streckend tot aend suijdsijde van Aert Arentsz schuijtemakerserf toe, lang negen ende veertich roede
- int midden Sestien voet breed met Ceselsteen
- voorts de overigen Dijk met clinkertsteen op zijn candt, ende dat van de huijsen tot aan de schoeijingen van de Rijn toe.

De specificaties wijzen erop dat de dijk over een lengte van ongeveer 180 m be-

straat zal zijn geweest. Dit is waarschijnlijk vanaf de huidige Herenstraat 1 tot Herenstraat 26 (zie Heins en ter Moot (1982).

Bij de uitvoering van de werkzaamheden wordt eerst van de ondergrond van de weg, anderhalve voet afgegraven. Dan wordt er tenminste een voet goed zand aangebracht zodat de bestrating op een stevige ondergrond ligt. De aannemer is verplicht de hardste klinkers te gebruiken en een goede kwaliteit straatsteen. Deze materialen moet hij ter goedkeuring aan De Malapert of aan zijn gemachtigde voorleggen. Verder is de aannemer tot één jaar en zes weken na oplevering verantwoordelijk voor het onderhoud aan de straat.

Blanckebijl bevestigt in juni 1649 de ontvangst van 1400 gulden en in november 1649 van nog eens 750 gulden. Men mag veronderstellen dat dit samenvalt met de oplevering van de straat.

Onderhoud en andere strubbelingen

De stad Utrecht betaalde 1000 gulden voor de bestrating van de weg, de aanwonenden ter plekke gingen akkoord met het betalen van de helft van de kosten van aanleg:

“Ende hoewel de kosten tot het maecken van ... (de straat) groot zouden wezen, zoo hebben wij nijettemin, met gemene stemmen als bij onderteeckenninge blijkt, tot het maecken den voorzeijde straat bewilligt, te betalen de helfte van alsulche kosten ... (overeenkomend

met) de breeter met zijn erf... was ondertekent...”

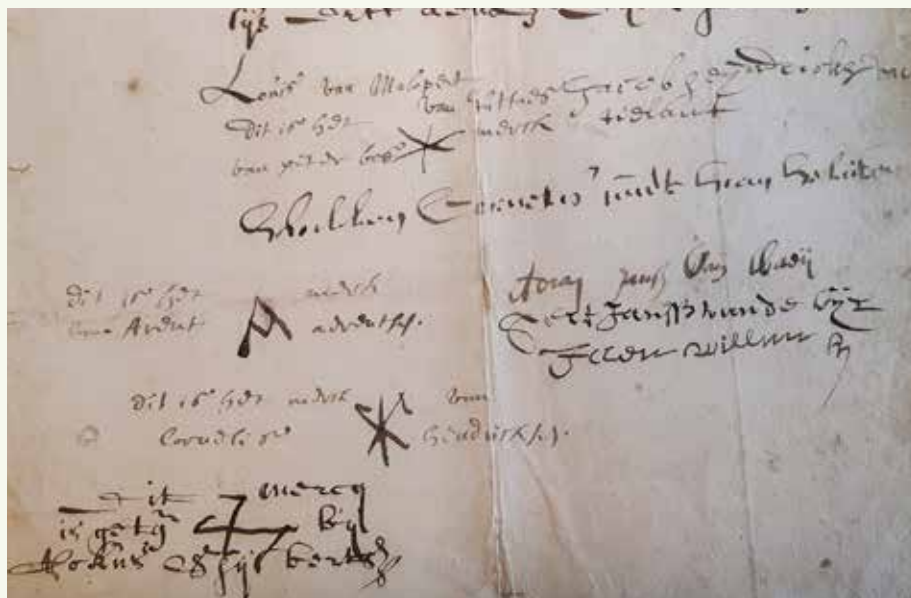
De heren die konden schrijven zetten hun naam onder het document, de anderen ondertekenden met een zelfgekozen merkteken (zie afb. 7).

De aanwonenden zijn echter, net als de stad Utrecht, niet bereid om op te draaien voor de kosten van onderhoud aan de weg. Zolang er voor deze kwestie geen oplossing is gevonden, weigeren sommigen van hen om hun deel van de aanlegkosten bij te dragen. Louis de Malapert, die er hierdoor financieel bij inschiet, schrijft hierover naar de Staten van Utrecht. De Staten stellen vervolgens een resolutie op om de afspraken hieromtrent vast te leggen. De resolutie is gedateerd op september 1652 en begint als volgt:

“Op de req van Louis van Malepart Heere van Jutphaes vertonende hoedat Rhijndijck daaromtrent bij wintertijd en de regenachtigh weder onbruijckbaar sijnde, hij (suppnt = degene die een verzoekschrift indient) alle devoiren hadde aangewent (= doen wat men kan) ten ejnde denselven dijk tot gerief van de passanten mitsgaders van de ingesetenen van't Nedereijnd van Jutphaes, mochte worden gestraet, waartoe de schout en de schepenen van't selve Nedereijnd van Jutphaes mede genegen zijnde, dienaengaende neffens hem suppnt waren geweest, in conferentie met de Heeren Gecommiteerden der Stad Utrecht, ende daarmede waren overcomen, dat deselve stad tot het maeken van de straet soude betaelen duijsent gul mits daarnae bevrijd sijnde van het vorder onderhoud van den dijk...”

(RAU: 68-735)

De tekst stelt dat Louis de Malapert heeft gedaan wat hij kon om de dijk te laten bestraten, en dat hij het verzoek tot het aanleggen van een steenstraat heeft ingediend tezamen met de schout en schepenen van het Nedereind van Jutphaas. Het verzoek tot bestrating kwam dus vanuit de plaatselijke bewoners. De stad ging akkoord met de aanleg van een steenstraat, maar wilde niet voor het onderhoud opdraaien. Het document vervolgt dan:

Afb 7: Handtekeningen onder het document waarmee de aanwonenden van de Rijndijk te Jutphaas instemmen met hun bijdrage aan de kosten voor de aanleg van een steenstraat. Van boven naar beneden en links naar rechts staat hier:

Louis van Malapert van Jutphaes, Dit is het merk van Peter Bos, Jacob Heijndricksz van Sielant, Willem Cornelisz Smit van Vleuten

Dit is het merck van Aert Aerentsz, Adrian Jansz van Waeij, Aert Jansz vande Bijl, Jan Willemsz, Dit is het merck van Cornelis Hendricsz, Dit merck is geteeckent bij Rokus Ghijsbertsz

“hebbende ook de gemeene geburen van het nedereijnd van Jutphaas aan den Rhijn woonachtigh ... daar toebeweight, dat sijluijden hebben geconfenteert te dragen de helft van de voorz onkosten van't maeken van den voorz. Straet, des zij mede vrij soudén zijn van't voor de onderhoud... ende geseijt was dat daarop autorisatie ende approbatie van haar Ed. Mo. soude worden becomen...”

Toen de straat opgeleverd werd, maar de beloofde vrijstelling van onderhoud nog niet op schrift gesteld was, weigerden de aanwonenden hun helft van de aanlegkosten te betalen. Ook vonden ze dat alle bewoners van het Nedereind profiteren van de steenstraat en dat de onderhoudskosten samen met de buurlasten omgeslagen konden worden over alle bewoners. De Staten van Utrecht stemmen hiermee in:

“De Staten vanden Lande van Utrecht, gelet op den inhoudén deser, verstaen ende verclaeren dat de kosten van reparatie, ende onderhoud van de gemaecte straet hier geroert, sullen worden gelast, ende gedraegen volgens den omslagh dienaengaende te doen, nae rate, ende als men gewoon is de buurlasten om te slaen tot laste van het over ende nedereijnd van Jutphaes, mits dat men het repareren ende onderhouden van voorz straet sal aenbesteden voor eenige jaeren, ten minsten voor ses aeneenvolgende jaeren...”

De resolutie stelt vervolgens dat alle aanwonenden binnen acht dagen hun deel van de kosten van aanleg moeten betalen aan Louis de Malapert, op straffe van executie (in beslag name en verkoop van goederen).

Literatuur

- Dommerholt, J. (1992). Alle wegen vrij.
Heins, W.B. en ter Maat, H.J. (1982). Geschiedenis van Jutphaas in oude gemeentetekeningen. In: Cronyck de Geyn, nr. 2, blz 53-93.
Meijer, S. (2023). Een voorloper van de Hollandse Waterlinie. In: Cronyck de Gein, 2023-2, pp. 18-19.
Putten, L.P. en Buiten, A.V.A.P. (1997). Anna van Rijn van Jutphaas
Water, J. van de (1729). Groot Placaatboek vervattende alle de placaten, ordonnancien en edicten der edele mogende heeren Staten 's lands van Utrecht: mitsgaders van de ed groot achtb borgemeesteren en vroedschap der stad Utrecht; tot het jaar 1728 ingesloten (library.uu.nl).
Wilmer, C.C.S, Kipp, A.F.E. (2016). De getekende Stad. Utrecht in oude tekeningen 1550 – 1900.

Vacature Communicatie

De werkgroep communicatie vormt binnen de HKN een belangrijke schakel tussen de vereniging en het publiek, door middel van persberichten, social media publicaties en de Cronyck de Geyn. Voor deze werkgroep zijn we op zoek naar een enthousiaste vrijwilliger met interesse in de plaatselijke historie, die wil meedenken en meewerken aan de activiteiten van de werkgroep. Dit kan bestaan uit het schrijven of redigeren van artikelen voor de Cronyck, het houden van interviews, het maken van een leuke post op Facebook of wat dan ook. Al doende maken we samen de werkgroep. Ben je enthousiast, laat het ons weten! Dan kijken we samen met jou wat het best bij jou past.

Tot stof zult gij wederkeren

funerair verleden van crematorium Noorderveld-Nieuwegein (1985)

Jacques Lemmink

Op de begraafplaatsen van Nieuwegein, meer in het bijzonder op 'Kerkveld' en 'Noorderveld', komen letterlijk bijna alle wetenschappelijke disciplines rond het cultuurhistorisch erfgoed bijeen. Vooral op de dodenakker Kerkveld in de voormalige gemeente Jutphaas wordt in alle sereniteit de kunstmatige scheiding tenietgedaan tussen de verschillende takken van wetenschapsbeoefening zoals archeologie, kunsthistorie, kerkhistorie, cultuurhistorie, landschapshistorie en funerairhistorie.

Begin 21^e eeuw is het begrip 'funeraire cultuur' langzaam in zwang geraakt als aanduiding voor alles wat kan worden gerelateerd aan uitingen met betrekking tot de dood in de vorm van begraven, rouw(verwerking), begraafplaatsen, kerkhoven en grafmonumenten. In de lange ontstaansgeschiedenis van het funerair erfgoed in Nieuwegein - van grafstede tot ecokist - neemt de lijkverbranding ofwel crematie, als ritueel een relatief recente plaats in binnen het scala van riten en rituelen rond het menselijk afsterven. Het crematorium Noorderveld aan de Structuurbaan kent een lange voorgeschiedenis.

Milaan

Gedurende de prehistorie tot ver na de Romeinse tijd werd in onze streken lijkverbranding het meest gepraktiseerd. Naarmate de kerstening vorderde, nam het cremeren van overledenen af. Ofschoon Karel de Grote (747-814) een algemeen verbod op lijkverbranding uitgevaardigde (785), zou het nog tot in de 13^e eeuw duren voor hier te lande officieel niet meer werd gecremeerd.

In Europa kwam pas in de jaren '70 van de 19^e eeuw een beweging op gang om crematie opnieuw in te voeren als methode voor het ruimen van overledenen. Dit werd mogelijk gemaakt door het contact met oosterse culturen waarbinnen lijkverbranding werd toegepast, maar ook door de uitvinding van een nieuwe oven-technologie. Op de Wereldtentoonstelling (1873) in Wenen werd voor het eerst een verbrandingsoven gepresenteerd.

Voorstanders van lijkverbranding geloofden dat crematie 'slechte lucht' veroorzaakt door ziekten; een crematorium zou die verminderen. Deze seculiere opvat-

tingen kregen veel aanhang in culturele en intellectuele kringen. In Italië werd de beweging geassocieerd met antiklerikalisme en vrijmetselarij. Juist in het streng-katholieke Milaan werd in 1873 op het *Cimitero Monumentale* (1866) het in neo-gotische stijl opgetrokken crematorium operationeel, het oudste in Europa. In het 19^e-eeuwse Nederland bestonden geen voorzieningen voor lijkverbranding.

Multatuli

Officieel geldt schrijver Multatuli als de eerste Nederlander die zich liet cremeren. Het lichaam van Eduard Douwes Dekker (1820-1887) werd verbrand in het crematorium van Gotha in Thüringen. Dat geldt als het oudste crematorium in Duitsland (1878).

Westerveld

Eind 1874 werd in Den Haag de Vereniging tot invoering van Lijkenverbranding in Nederland opgericht, voornamelijk door vrijmetselaars en leden van de Haagse sociëteit De Witte. Nadien stond zij bekend als *Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding* en sinds 1974 als 'Koninklijke Facultatieve'. Op 1 mei 1890 werd Begraafplaats Westerveld geopend als een van de oudste particuliere begraafplaatsen, ontworpen door Louis Paul Zocher (1820-1915), telg uit het vermaarde Haarlemse tuinarchitectengeslacht. De voormalige hofstede in Driehuis was gekocht door welgestelde Amsterdammers om er een begraafplaats aan te leggen.

Op 1 april 1914 vond de eerste lijkverbranding plaats in crematorium Westerveld (1913). Het ging om die van dr C.J. Vaillant (1818-1914), hoofdbestuurder van de *Vereniging tot invoering der Lijkenverbranding*. Grote verbouwingen (1937-1941), waaronder de bouw van een aula en een columbarium in de openlucht, naar ontwerp van W.M. Dudok (1884-1974), maakten Westerveld tot een van de grootste crematoria van Europa (zie

de stad ook steeds kostbaarder. Tot slot werd gewezen op esthetische en hygiënische argumenten naast economische gronden, zoals dure grondaankoop noodzakelijk bij elke uitbreiding van kerkhoven. Burgemeester J.P. Fockema Andreae (1879-1949) kreeg begin april de ambtelijke suggestie aangereikt een tweede begraafplaats aan te leggen op een 'rustige' locatie nabij de spoorlijn. Het terrein aan de Koningsweg zou ook in aanmerking kunnen komen voor een crematorium (zie: A).

Tweeëneenhalf jaar later uitte de belangenvereniging bij de Minister van Binnenlandse Zaken haar zorg over de vernietiging van het Rotterdams raadsbesluit (3 oktober 1919) over de afgifte van gemeenteground in erfpacht aan de afdeling Rotterdam (1876); het besluit zou in strijd zijn met het algemeen belang. Door het Rijk werd het onoorbaar geacht dat deze gemeente vooruitliep op wettelijke regelgeving, waarvoor de regering acht maanden na het raadsbesluit, een wetsontwerp had ingediend. Vanaf dat moment namen gemeentebesturen een afwachtende houding aan. Dat weerhield Utrechtse raadsleden er niet van jaarlijks aandacht te vragen voor het thema lijkverbranding. In hun antwoord verwees het college van B&W telkens naar het Rotterdamse voorval. Het wetsvoorstel dat de Begraafeniswet zou aanpassen, was nog altijd niet behandeld in de Tweede Kamer, maar werd ook niet ingetrokken. De regering leek de stichting van crematoria in gemeenten te willen blokkeren. Lijkverbranding was weliswaar strafbaar omdat het tegen de wet indruiste - de wetgever bleek ook principieel tegen - maar stelde haar in de praktijk niet strafbaar. Moest er geen ruimte worden gereserveerd voor een crematorium nu

een gedeelte van de tweede begraafplaats was opgehoogd, vroeg men zich in de Utrechtse raad af? Volgens B&W was er altijd wel een terrein voor een crematorium "aan den buitenkant" van de gemeente te vinden.

Houtenschepad

Eind oktober 1928 verzocht de Utrechts gemeenteraad in het plan voor een derde begraafplaats rekening te houden met de bouw van een crematorium. Met een nipte stemverhouding werd het voorstel goedgekeurd en getoetst door de rechtskundige commissie. Die concludeerde dat aanleg van een crematorium mogelijk, maar niet geoorloofd was. Op basis daarvan beantwoordden B&W de vraag naar de wens van een crematorium niet. Wel werd overgegaan tot bouw van een derde begraafplaats, zonder crematorium. Daartoe werd in april 1930 grond aangekocht aan het Houtenschepad.

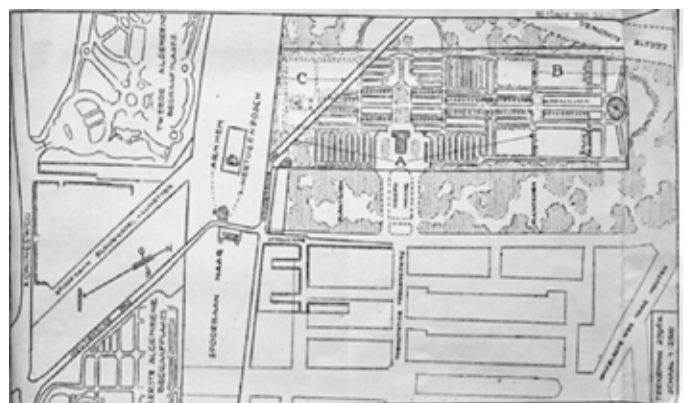
Dieren

In 1954 werd in Dieren (Gld.) het tweede crematorium in Nederland geopend. Het jaar daarop volgde de wetswijziging die crematie legaliseerde. De Begraafeniswet werd vervangen door de Wet op de lijkbezorging (1955). De crematieprocedure stond echter niet gelijk aan die van het begraven. Alleen met een codicil mocht een lichaam worden verbrand. Bovendien werd een tweede lijkschouwing vereist. Daarnaast bezaten kerkgenootschappen nog grote invloed, die zich uitstreckte over de grens van de dood. Crematie werd gezien als heidens en onchristelijk. Zo gold in de periode 1886-1963 een kerkelijk verbod op cremeren voor katholieken. Ofschoon protestantse kerkgenootschappen crematie niet officieel afwezen, achtten zij het begraven meer in lijn met hun moraal. Na een wetswijziging (1968) ver-

inzet). Daar bevindt zich ook het monument (1948) voor Multatuli. Het monument bevat de urnen met zijn as en die van zijn echtgenote. Aangezien cremeren tot 1955 illegaal was, werd na de eerste crematie proces-verbaal opgemaakt op grond van de gebrekkige Begraafeniswet (1869). De betrokkenen werden echter vrijgesproken. Tussen 1914 en 1955 werd crematie dan ook gedoogd.

Koningsweg Utrecht

In 1917 diende de afdeling Utrecht (1892) van de *Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding* een verzoek in bij de gemeente Utrecht om een terrein aan te wijzen voor de bouw van een gemeentelijk crematorium. De belangstelling voor lijkverbranding in de regio Utrecht - ook onder minder welgestelden - nam toe maar de transportkosten van overledenen naar Westerveld (Driehuis) waren hoog. Overigens werd het vervoer binnen grote gemeenten naar kerkhoven buiten

viel het codicil en werd cremeren vrijwel gelijkgesteld aan begraven. Alleen de tweede lijkschouwing bleef tot 1991 gehandhaafd. Toen pas werd ook crematie zonder kist mogelijk. Vanaf 2003 werden meer mensen gecremeerd (50,6 %) dan begraven.

Daelwijck

*“Gij kunt mijn naam doen schrappen
uit de burgerlijke stand*

*Al wat aan mij herinnert zij vergeten
en verbrand*

*Wanneer dit lied U nog bereikt,
verneem het enkel*

*Als wind en eeuwigheid, een bloem in
uwe hand.”*

Gerrit Achterberg (1905-1962)

Met dit citaat uit het gedicht Code Civil van de dichter Achterberg opende op 21 november 1970 Th. Harteveld (1924-2005), de welbespraakte wethouder van Volkshuisvesting, Stadsontwikkeling en Ruimtelijke Ordening aan de Utrechtse Floriadreef het zevende crematorium van Nederland op de derde begraafplaats in Utrecht naar ontwerp (1968) van W.R. de Vries. Was al op 5 maart 1965 de toen nog vereiste koninklijke goedkeuring afgegeven, op 21 april 1969 was de eerste paal door burgemeester jhr C.J.A. de Ranitz (1905-1983) geslagen voor het crematorium, gebouwd door de *Crematoriumvereniging Nederland*. Begin 1970 was ook het Rotterdamse crematorium aan de Zuiderbegraafplaats geopend; voor het eerst door een minister (BiZa), mr. H.K.J. Beernink (1910-1979). Beide crematoria werden geopend door bestuurders uit het politieke domein. De inwerkingtreding van de door Beernink bezorgde Wet op de lijkbezorging (1968) - daags voor de r.k. herdenkingsdag van Allerzielen (1-11-1969) - waarin begraven en cremeren werden gelijkgesteld, voorzag in het effect dat ook overheden zoals gemeenten - afzonderlijk of in samenwerking - konden optreden als ‘bouwheren’ van crematoria. Van 1962 tot 1971 steeg het landelijk aantal crematies van ± 300 naar iets meer dan 800. Het jaar 1971 gaf een forse stijging te zien, veroorzaakt door de komst van het crematorium in Utrecht eind 1970. In 1973 werd door de *Stichting economisch-technologisch instituut van Zuid-Holland* geconstateerd dat tot eind 1980 geen behoefte zou bestaan aan

een tweede crematorium in de provincie Utrecht.

Plettenburg

Tussen 1961 en 1969 was het landelijk aandeel van crematie gestegen van 4,5 % naar 11,7 %. Er waren grote regionale verschillen. Zo lag in de provincie Utrecht in 1971 het percentage op 17,7 %, terwijl dat in de stad Utrecht neerkwam op 26,1 %. In Jutphaas, Vreeswijk en IJsselstein ging het slechts om 2,2 %. In 1973 was in Nieuwegein dat percentage al opgelopen naar 21,7 %.

In mei 1968 zochten B&W van Jutphaas advies voor de situering van een nieuwe begraafplaats in de noordoosthoek van het latere ‘Structuurplan Nieuwegein’. Jutphaas en Vreeswijk waren overengekomen één algemene begraafplaats te situeren in Plettenburg ten noorden van de Nedereindseweg. Kerkveld had een beperkte capaciteit tot ± 1976. Met oog voor de toekomst werd door beide gemeenten in de planning voor Nieuwegein al rekening gehouden met een algemene begraafplaats ten westen van het Amsterdam-Rijnkanaal.

Memento mori

Op 1 juli 1971 was de gemeente Nieuwegein een feit. In een vroeg stadium werd eind oktober 1973 aandacht gevraagd voor een begraafplaats waarbij toen al rekening werd gehouden met het toenemend gebruik van crematoria. Voor de nieuwe begraafplaats werden eind januari 1978 de kosten geraamd op f. 353.000. Kort na voltooiing werd Noorderveld bezocht door een gemeentelijke delegatie onder leiding van (voorgond uiterst rechts) wethouder G.J. ter Stege (1976-1978) in gezelschap van de medewerkers plantsoenendienst, K. Kieken en De Bruin.

Groei crematoria

In 1975 was de verhouding begraven-cremeren in Nieuwegein 92 % tegen 8 %; in 1984 gaven de absolute cijfers een geheel ander beeld. Van de 165 sterfgevallen werden 90 personen begraven terwijl er 75 werden gecremeerd. Bleef het percentage lijkverbrandingen in 1975 sterk achter bij de landelijke ontwikkeling, in 1984 viel ten opzichte van de landelijke trend de verschuiving veel sterker uit in het voordeel van crematie in Nieuwegein. Naar verwachting zou hier het sterftcijfer stijgen, door afvlakking van de onevenwichtige bevolkingssamenstelling, maar ook door bevordering door de gemeente van de instroom van bejaarden.

Crematoria waren meestal in particuliere handen. Onder invloed van het toenemend aantal crematies werden overheden verantwoordelijker. Vanwege de noordelijke locatie van *Daelwijck* keek de gemeente Utrecht voor een nieuwe voorziening naar het zuiden. Uit oogpunt van kostenbesparing werd de optie onderzocht van een regionale begraafplaats tussen Nieuwegein, Utrecht en Houten. Daar kon ook een crematorium verrijzen.

Het gemeentelijk beleid ten aanzien van rouwcentra ging sinds 1977 uit van één centraal gelegen en goed bereikbare voorziening voor heel Nieuwegein, in gezamenlijke beheer met commerciële partijen, maar zonder gemeentelijke bemoeienis met de exploitatie. Half februari 1975 nam Nieuwegein deel aan het bestuurlijk initiatief van de gemeente Utrecht, op basis van de ‘nota Begraafplaatsen’: een combinatie van begraafplaats annex crematorium op 4,5 à 5 ha, al dan niet in samenwerking met de gemeente Utrecht of in regionaal (Zuidwest-Utrecht) verband in de vorm van een gemeenschappelijke regeling of als stichting. De ‘groene punt’ mocht niet worden weggelaten, maar moest worden ingepast in totaalbeeld van de leefgemeenschap. In april 1976 verscheen het eindrapport ‘Tweede crematorium in de regio Utrecht’. Nog voor het jaar verstreek, haakte Utrecht af. Reden? ‘Elders’ in het land werd de capaciteit al uitgebreid, waardoor minder beroep werd gedaan op *Daelwijck*. Utrecht vermeed zo het financieel risico. “En dan als klap op de vuurpijl: als in Nieuwegein toch een crematorium komt, dan is Utrecht he-

Crematies Nieuwegein (deels naar verwachting)			
periode	aantal overledenen	percentage crematies	aantal crematies
1973-1977	425	15	65
1977-1982	1.570	20	315
1982-2012	13.500	50	6.750

lemaal uit de problemen.” Het Utrechts project werd ineens uitgelegd als een Nieuwegeins initiatief waarvoor Utrechtse medewerking was gevraagd!

Intussen werd een sterke toename van cremeren waargenomen. In 1976 werd 26 % van de overledenen gecremeerd. De Provincie Utrecht gaf een bovengemiddeld beeld (32 %) weer: 811 in 1970 tegen 1934 in 1974. Nederland kende in 1975 al veertien crematoria.

Rouwcentrum

Begin jaren '80 werd door diverse begrafenisondernemingen gezocht naar locaties voor rouwcentra, juist terwijl de gemeente af wilde van de onrendabele aula. Vanwege de economische recessie werd de aula door haar afgestoten. *Memento Mori* (Zeist) liet begin 1982 tevergeefs het oog vallen op het schoolgebouw aan Nedereindseweg. In het kader van privatisering werd eind 1983 de aula verhuurd aan deze begrafenisonderneming. In het huurcontract werd rekening gehouden met de komst van een crematorium. Het rouwcentrum op begraafplaats *Noorderveld* werd op 15 maart 1985 geopend door burgemeester H. Flik (1925-2011).

Bouw

Al in 1983 was overeenstemming bereikt met *Begravenis- en Crematieverzorging Voorneveld B.V.* en twee andere begrafenisondernemingen m.b.t. huur van de gemeentelijke aula en uitgifte in erfpacht voor 50 jaar voor bijbehorende ruimten annex crematorium. Daartoe werd eind 1983 een verzoek ingediend. Half april 1984 werd gemeentelijke medewerking verkregen. Aanvankelijk bezwaar van de provincie werd teruggetrokken, toen bleek dat de bouw van een crematorium in De Bilt was afgeblazen. De bouwvergunning voor een uitbreiding van het

rouwcentrum met crematorium werd half juli 1985 afgegeven; geschatte bouwkosten $\pm f.$ 500.000.

Columbarium

Vanaf de tweede helft van de jaren negentig verschenen meer voorzieningen. Door het groeiende aantal crematies is ook de vraag naar asbestemmingen sterk toegenomen. Sinds de tweede helft van de jaren negentig konden mensen bij laten zetten, uitstrooien of begraven. Uitbreidingen volgden in 1988, 1993, 2002 en 2006. Een tweede urnenmuur verscheen in april 1996. De Uitbreiding van het aanbod compenseerde deels de teruglopende inkomsten uit begravenissen.

Het crematorium maakte in 1999 deel uit van de groep *GWE-Uitvaartverzorging*, op haar beurt onderdeel van Service Corporation International Nederland, dochteronderneming van de wereldmarktleider, het Amerikaanse *SCI-International*. Het rouwcentrum is privaatrechtelijke onderneming gevestigd op de gemeentelijke begraafplaats. In 2011 werd het crematorium, inmiddels eigendom van de firma *Monuta*, nogmaals grondig gerenoveerd. De landelijke omgeving, met veel groen en water zorgde voor een 'natuurlijke' rust.

Licht in de duisternis

Vanaf 2016 wordt de bijeenkomst 'Licht op Noorderveld' georganiseerd, bedoeld voor iedereen ongeacht geloof of levensbeschouwing, dus ook voor nabestaanden wiens dierbaren elders gecremeerd of begraven zijn. Wegens de coronapandemie vonden in 2020 en 2021 geen bijeenkomsten plaats.

Collectie Van Zutphen: Vreeswijkse gedenksteden

Bart Jan Damstra

Begin 2023 mocht de Historische Kring van de erven van de heer F. van Zutphen zijn historisch waardevolle, omvangrijke en belangrijke 'historische en topografische collectie Vreeswijk' ontvangen (zie vorige Cronyck). Een deel van deze collectie bestaat uit een negental gedenksteden uit de periode 1741-1906, die afkomstig zijn van diverse huizen en andere objecten in Vreeswijk. Bij de sloop of verbouw van deze bouwwerken zijn door de heer F. van Zutphen de gedenksteden verzameld en daardoor behouden gebleven. Deze stenen kregen een mooie plek in de tuin rond het huis Hoog Sandveld. In deze bijdrage zal ik deze gedenksteden en de context hiervan beschrijven.

1. Oude Sluis 16

De oudste steen betreft een steen met het opschrift 'A° 1741' (afb. 1). Deze bevond zich in de zijgevel van Oude Sluis 16. Dit huis is toen nieuw gebouwd op een nieuw huiserf, dat voorheen deel uitmaakte van de tuin van het Drosthuis. Uit de eerste kadastrale registratie uit 1820-1832 blijkt dat de hervormde kerk dan eigenaar is, waarschijnlijk is het een afsplitsing van het rechts naastgelegen Oude Sluis 17. Het was een pand met topgevel, welke in de 20^e eeuw bepleisterd werd en voorzien van schijnvoegen. In 1966 wordt Oude Sluis 16 verkocht. Het is vervolgens gesloopt en vervangen door het huidige pand.

Afb. 1. Gedensteen met het opschrift 'A° 1741', dat behoorde tot Oude Sluis 16 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 2. Uitsnede van een Ansichtkaart uit ca. 1905. In het midden Oude Sluis 16, met topgevel. Het grote pand links daarvan met de luiken is oorspronkelijk het 'Stadshuis' of 'Drosthuis', hier woonde in de 17^e en 18^e eeuw de door de stad Utrecht aangestelde bestuurder, de drost. Later werd het (nog bestaande) linker deel sluiswachterswoning en het grotere rechterdeel werd eigendom van de hervormde kerk en was in gebruik als pastorie (collectie auteur)

Afb. 3. Uitsnede van een foto van begin jaren 1960. Links is Oude Sluis 16 te zien. De gevel van het huis blijkt dan bepleisterd en voorzien van schijnvoegen, waarmee een gevel van natuursteen wordt nagebootst. Direct links van het huis de toegang tot de achterliggende 'grote consistorie'. Rechts Oude Sluis 17 (uit ca. 1700) (HKN coll. Van Zutphen)

2. Oude Sluis 15 – De 'grote consistorie'

Tussen de panden Oude Sluis 14 (voormalige pastorie van de hervormde kerk) en Oude Sluis 16 bevond zich oorspronkelijk een poortje, zie afb. 2 en 3. Deze gaf toegang tot de tuin achter Oude Sluis 16. Hier bevond zich een ruimte die in gebruik was als verenigingsgebouw van de hervormde kerk, de zogenaamde 'grote consistorie'. Hiervan werd de eerste steen gelegd in 1871 door de zoon van de toenmalige predikant Hulstijn. Dit gebouw is, net als het voorgelegen huis uit 1741, gesloopt. Van het gebouw is tot op heden (nog) geen duidelijke foto met aangezicht bekend. Vanaf de jaren 1950 beschikt de hervormde kerk over het pand Dorpsstraat 54 dat in gebruik wordt genomen als verenigingsgebouw, na de restauratie die in 2003 werd afgerond genaamd 't Heem'.

Afb. 4. Gedensteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd door C.M. Hulstijn oud 4 jaar 21 maart 1871', dat behoorde tot de zogenaamde 'grote consistorie', Oude Sluis 15 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 5. Uitsnede van een luchtfoto uit de jaren 1920, gezien naar het noordwesten. De 'grote consistorie' met schilddak is rood omcirkeld. Direct daarboven het grote pand van de pastorie (Beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie; bewerking auteur)

3. Dorpsstraat 36 – Koetshuis van Het Nieuwe Logement

De bewoningsgeschiedenis van het statige pand Dorpsstraat 36 is tot in de 17^e eeuw te herleiden. Het is altijd een aanzienlijk pand geweest; het werd in de 17^e eeuw bewoond door de tollenaars en licentenmeesters (belastinginners) Frederik de Veer, Johan Lieftink en Martinus de la Haije. Ter plaatse van het pand

Dorpsstraat 37, links van Dorpsstraat 36, bevond zich in de periode 1672-1795 het 'het comptoir der Convoijen en Licenten', vaak kortweg 'het comptoir' (=kantoor) genoemd. In de 18^e eeuw werd Dorpsstraat 36 bewoond door de 'contrarolleur' Barend de Harde en de secretarissen Pieter en Cornelis de Wolf en begin 19^e eeuw door de vleeshouwer Jan Groeneveld. De naam 'Het Nieuwe Logement' werd in de 19^e eeuw geïntroduceerd door de logementhouders en aannemersfamilie De Coole, die het huidige pand lieten bouwen. In de 18^e eeuw is sprake van een 'huysinge, erve en hof'. Achter het huis bevonden zich tuinen en een bakhuis, die in 1803 'tot een stallinge voor twee paarden, rijtuig en hooijzolder geappropriëerd' werd. Achter de huizen aan de Dorpsstraat stonden koetshuizen en koepels aan de 'gemeene steeg' (vanaf de 19^e eeuw De Hol genaamd), een situatie die reeds vanaf de 17^e eeuw bestond. Het koetshuis van Dorpsstraat 36 was bereikbaar via de steeg naast het huis, nu de Wilhelminastraat. Dit koetshuis werd in 1877 vervangen door een nieuw koetshuis met koetsierswoning. Hiervan werd de eerste steen (zie afb. 6) gelegd door Paul Constant Bloys van Treslong Prins, de zoon van Jacoba Hermanna Ditmars van Dam, die later gehuwd was met Richard Adolphe Verploegh Chassé, burgemeester van Vreeswijk en in die periode bewoner van Dorpsstraat 36.

Afb. 6. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd door Paul Constant Bloys van Treslong Prins den 7e juni 1877', dat behoorde tot het koetshuis en de koetsierswoning van Dorpsstraat 36 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 7. Ansichtkaart uit ca. 1925 met rechts Dorpsstraat 36 en rechts daarvan de Wilhelminastraat (collectie auteur)

Afb. 8. Uitsnede van luchtfoto van omgeving Dorpsstraat en Wilhelminastraat (zijstraat Dorpsstraat) ca. 1928, gezien naar het oosten. Het koetshuis en de koetsierswoning achter Dorpsstraat 36 is rood omcirkeld. Op de voorgrond 'het Zand' (Beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie; bewerking auteur)

4. Tramstraat – Diaconiehuysjes

Zowel de rooms katholieke als de hervormde kerk bezaten diverse landerijen, boerderijen, huizen en huisjes in het dorp. De diaconie van de hervormde kerk liet in 1892 een zestal huizen bouwen aan de noordzijde van de Tramstraat, ter hoogte van de huidige Margrietstraat. De eerste steen werd gelegd door de dochter van de toenmalige predikant Meerburg. De huisjes

werden in 1960 verkocht aan de gemeente Vreeswijk en zijn gesloopt bij de sanering van de steegjes ten westen van de Dorpsstraat en de aanleg van de Margrietstraat in de tweede helft jaren '60. De gedenksteen (afb. 9) en de troffel (afb. 10) zijn bewaard gebleven.

Afb. 9. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd op den 4^{den} juni 1892 door Adriana Agatha Meerburg geboren 31 juli 1880', dat behoorde tot de zes 'diaconiehuysjes' van de hervormde kerk in de Tramstraat (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 10. Troffel gebruikt bij de eerste steenlegging, met het opschrift 'De eerste steen gelegd door A.A. Meerburg 4 juni 1892 te Vreeswijk' (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 11. Uitsnede van luchtfoto van omgeving Dorpsstraat en Tramstraat rond 1928, gezien naar het oosten. De zes diaconiehuysjes uit 1892 zijn rood omcirkeld (Beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie; bewerking auteur)

Afb. 12. De zes 'diaconiehuysjes' van de hervormde kerk in de Tramstraat, gezien naar het oosten, vlak voor de sloop in de jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 13. De zes gesloopte 'diaconiehuysjes' van de hervormde kerk, jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 14. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd door H.J. Sparenburg den 4 febr. 1885 op zijn verjaardag geb. te Vianen den 4 febr. 1822', dat behoorde tot het pand Dorpsstraat 5 (HKN coll. Van Zutphen)

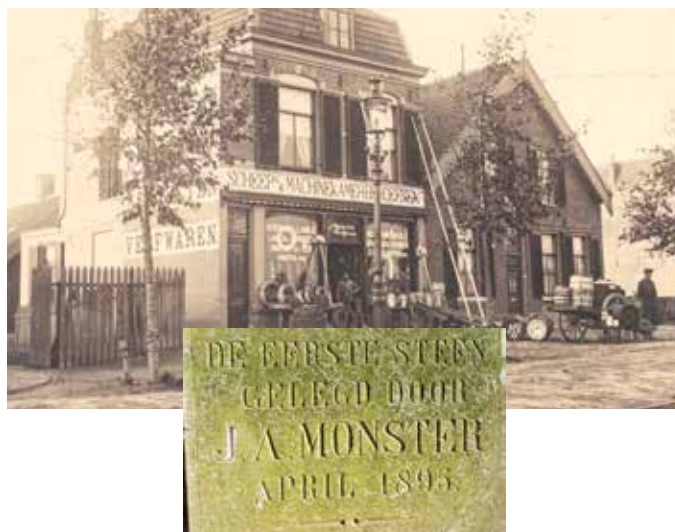
Afb. 15. Uitsnede Ansichtkaart uit ca. 1910. Links is Dorpsstraat 5 te zien, rechts het postkantoor uit 1886 (Dorpsstraat 3) (collectie auteur)

Afb. 16. Uitsnede van een foto uit de jaren '60 van de zijgevel van Dorpsstraat 5, direct boven de fiets is de gedenksteen te zien (rood omcirkeld) (HKN coll. Van Zutphen; bewerking auteur)

5. Dorpsstraat 5

Aan het begin van de Dorpsstraat staat op de hoek met de Mauritsstraat (voorheen: Rozenstraat) het pand Dorpsstraat 5 (nu café Vrolijk). Het pand werd in 1885 gebouwd in opdracht van logementhouder/kastelein Hendricus Jacobus Sparenburg, afkomstig uit Vianen. In 1891 staat het bekend als Koffiehuys. De gedenksteen (afb. 14) bevond zich in de zijgevel (zie afb. 16), en zal bij het plaatsen van het huidige zijraam zijn verwijderd. In 1969 blijkt het pand daarvoor als woning in gebruik te zijn geweest, in het archief van Vreeswijk vinden we in de bouwvergunningen: 'Verbouwen van een woning tot winkel-woning Dorpsstraat 5 21-1-1969'. Blijkbaar was hier voor 1885 al een drinkgelegenheid: in zijn boek *Vreeswijk aan de Lek. Momenten uit de dorpsgeschiedenis* (1964) beschrijft de heer F. van Zutphen in het hoofdstuk 'Het dorp omstreeks 1880': 'Op de hoek van de tegenwoordige Rozenstraat [nu Mauritsstraat], die toen als zodanig nog niet bestond, bevond zich een zgn. kamerkroegje (min of meer heimelijk als gelagkamer ingericht woonvertrek), in de volksmond "De leste stuiver" genaamd, waar onder oogluikend toezien van de veldwachter, zonder officiële tapvergunning, jenever werd geschonken.'

De heer Sparenburg nam in 1876 het Vreeswijkse hulppostkantoor over, en bleef dat tot 1886 voortzetten als op de andere hoek van de Mauritsstraat een (volwaardig) postkantoor in gebruik wordt genomen (zie eveneens afb. 15). Een jaar later, in 1887, liet hij rechts van het postkantoor het statige pand 'de Tolgaarder' bouwen (nu Dorpsstraat 2).

Afb. 17. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd door J. A. Monster april 1895', dat behoorde tot het pand Handelskade 37-38 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 18. Ansichtkaart van begin 1900 waarop rechts het pand met topgevel Handelskade 37-38 te zien is, links Handelskade 39-40 (collectie auteur)

6. Handelskade 37-38

Nadat in 1892 de Koninginnensluis was geopend, raakte de Handelskade al snel aaneengesloten bebouwd. De panden Handelskade 37-38 en 39-40 behoorden in hun oorspronkelijke vorm tot de eerste bebouwing. Aannemer en koopman J.A. (Jan) Monster liet het oorspronkelijke huis Handelskade 38 (afb. 18) in 1895 bouwen. Na 1920 kwam het in andere handen. En in 1954 van zeilmaker Koekman, de buurman van nummer 39, die het verhuurt. In de jaren '70 werd het pand verbouwd waarbij de gevel wordt vernieuwd, waarbij de gedenksteen (afb. 17) niet meer terugkeerde.

In het boek *De Handelskade in Vreeswijk* van Ben Remie lezen we dat diezelfde Jan Monster mede-aandeelhouder en in de beginjaren directeur is van de 'N.V. Vreeswijksche maatschappij tot exploitatie van bouwterreinen', dat een perceel bouwgrond van ruim 2 hectare grond bezat langs de Handelskade tussen Handelskade 56 tot en met de Noorderstraat en actief is tussen 1897 en 1912. Hij laat als zodanig huizen bouwen en verkopen of verkoopt de percelen bouwgrond.

7. Lekdijk – Boerderij Bouwlust

De boerderij 'Bouwlust' stond ter plaatse van het huidige zalencentrum 't Veerhuis, even ten westen van de voormalige veerhuizen. Mogelijk heeft een voorganger van deze boerderij 'het Zandveld' geheten. De boerderij moest wijken voor de Nieuwegeinse nieuwbouw.

De familie Bennik is sinds de 18^e eeuw woonachtig in Vreeswijk. Hendrick Bennik was veerschipper op het Pinnemakersveer. Kleinzoon Hendrik Bennik, aannemer, kastelein en wethouder in Vreeswijk, was gehuwd met Anna Maria Swenker. Hendrik was tevens pachter van de veerpont over de rivier de Lek, ze bewoonden daarom het Veerhuis op de Lekdijk. Ze kochten veel land aan in de polder Zandveld, en lieten in 1829 even ten westen van het Veerhuis de boerderij Bouwlust bouwen. De eerste

steen werd gelegd door de zonen Hendrik Reintje Bennik en Arie (Hzn) Bennik. Hendrik Reintje Bennik, steenfabrikant op de steenfabriek "De Hooge Bliker" in Vianen was raadslid en wethouder in Vreeswijk. Arie Bennik was gezagvoerder op een koopvaardijship en later Rijksbakenmeester. Hij liet een legaat na aan de hervormde gemeente (Dorpskerk) ten behoeve van een nieuw orgel, dat in 1904-1906 werd gebouwd door de firma Van Dam. Een gedenksteen op het orgel vermeld: 'Ter gedachtenis aan de schenker den Weledelen Heer A. Bennik[.] Oud gezagvoerder ter koopvaardij[.] Geboren te Vreeswijk 14 januari 1823[.] Overleden te Arnhem 28 juli 1904'. Dochter Antonia Hendrika en schoonzoon Cornelis Versteeg waren de gebruikers. Dochter Magdalena trouwt met Cornelis Veen. De boerderij bleef enkele generaties bij de familie Veen in gebruik en werd tot de afbraak als laatste bewoond door nazaat Govert Veen en familie.

Afb. 19. Gedenksteen met het opschrift 'H.R. Bennik oud 8 jaar en A. Bennik oud 6 jaar hebben de eerste steen gelegd op den 5 juny 1829', dat behoorde tot de boerderij 'Bouwlust' aan de Lekdijk in de polder Zandveld (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 20. Zicht op de boerderij Bouwlust aan de Lekdijk in de jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 21. Zicht op de boerderij Bouwlust aan de Lekdijk in de jaren 1960. Links van de voordeur bevindt zich de gedenksteen (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 22. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd door Cornelia Helena van Zutphen 4 augustus 1906', dat behoorde tot het woonhuis van de familie Van Zutphen aan de Wierselaan (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 23. Uitsnede van een foto gezien naar het noorden. De Wierselaan ligt achter de 'geniekade' en is daarom niet zichtbaar op de foto. Links op de achtergrond de scheepswerf Van Zutphen, waar schepen op de helling liggen. Geheel links het woonhuis van de familie Van Zutphen. Jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 24. Ansichtkaart van ca. 1925 van de 'scheepswerf Gebr^s Van Zutphen', met in het midden de smederij. Op de achtergrond het Huis de Wiers. Gezien naar het noordoosten (HKN coll. Van Zutphen)

8. Wierselaan - woonhuis familie Van Zutphen

Het Huis De Wiers ten noorden van Vreeswijk aan de Vaartse Rijn kreeg in 1879 een industriële bestemming als de N.V. Nederlandsche Stoombriquettenfabriek het huis verwerft; de fabriek was een jaar later echter al failliet. In 1893 werd Machinefabriek 'De Wiers' opgericht. In deze fabriek van de Stoombootdienst 'de Keulsche Vaart' werden stoomketels gerepareerd. Huis en omgeving maakten vervolgens kort deel uit van scheepswerf Bennik. In 1905 kocht Jan H. van Zutphen de scheepswerf van Bennik. De familie Van Zutphen was een scheepsbouwersfamilie en afkomstig uit Wilnis. Kort na de aankoop brandde het complex af, bij de herbouw werd een dwars- en een langshelling gebouwd. In 1906 vestigde de familie zich op het terrein. De eerste steen van het huis (afb. 22) werd

Afb. 25. Gedenksteen met het opschrift 'De eerste steen gelegd 15 juni 1880 door A. Ruis oud 76 jaar', dat zich bevond in het stoomgemaal (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 26. De Molenvliet en het stoomgemaal, gezien naar het oosten over het Merwedekanaal, begin jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 27. De stoommolen en woning in vervallen toestand, gezien naar het oosten, begin jaren 1960 (HKN coll. Van Zutphen)

Afb. 28. Detail van een kaart van de ridderhofstad Oudegein van de Wierse molen aan de Wiersewetering ten oosten van de Vaartse Rijn, die onder te zien is, ca. 1630. Het noorden is links (Nationaal Archief. Archief 4.HZF kaarten familie Heereman van Zuydtwijck', inv.13)

Afb. 29. Detail topografische kaart 1920. De locatie van de molen en later het stoomgemaal is met een rode cirkel aangegeven (via topotijdreis.nl; bewerking auteur)

gelegd door Cornelia Helena van Zutphen. Op de werf werden zowel schepen gebouwd als gerepareerd, in 1910 voor het eerst een stalen schip. In 1926 werd een moderne dwarshelling gebouwd. In 1947 werd het Huis De Wiers op het souterrain na gesloopt, hier wordt een nieuwe fabriekshal op gebouwd. En in 1952 werd de machinefabriek 'de Keulsche Vaart' op het terrein gekocht, waardoor ook revisie van scheepsmotoren tot de werkzaamheden gaat behoren. Vanaf de jaren 1970 beschikte de werf over een helling van 85 meter langs het Merwedekanaal, het woonhuis aan de Wierselaan uit 1906 werd in die periode gesloopt. De scheepswerf Van Zutphen werd na haar faillissement overgenomen door de firma Klip, maar hield halverwege de jaren 1990 definitief op te bestaan. Na het afronden van het archeologisch onderzoek in de jaren 1996-1997 werd ook de hal gesloopt, waarbij opnieuw alleen het souterrain overblijft. In 2005-2006 werd op het souterrain een nieuw Huis de Wiers gebouwd, waarbij ook het poortgebouw in eigentijdse vorm herbouwd werd.

9. Wierse stoomgemaal

Van oudsher werden het Wierseveld en Wiersebroek ten oosten van de Vaartse Rijn bemalen door een houten wipwatermolen (zie afb. 28). De Wijde en de Enge Laap voerden het water af

op de Wiersewetering. Deze Wierse molen sloeg het water via de Wiersewetering of Hoon(wetering) uit op de Vaartse Rijn (zie kaartje afb. 29). Ook was de naam Pijpwetering in gebruik, evenals Voorvliet (tussen molen en Vaartse Rijn/Merwedekanaal) en Achtervliet (ten oosten van de molen). Ter plaatse van wipwatermolen werd in 1880 een stoomgemaal gebouwd. Na 1938 verloor het stoomgemaal haar functie, als gevolg van de aanleg van het Lekkanaal. Het laag(st) gelegen deel van De Wiers, ten oosten van het nieuwe kanaal (nu Het Klooster) werd vanaf dat moment bemalen door een elektrisch gemaal direct ten oosten van de Beatrixsluis nabij de Tiendkade. Op een foto uit begin jaren 1960 is het complex van stoomgemaal en woonhuis in vervallen toestand te zien (afb. 27).

Deadline

De deadline voor de volgende uitgave van de Cronyck de Geyn is 15 november a.s.; wij zien uw bijdrage graag tegemoet! De redactie behoudt zich het recht voor uw bijdragen, indien nodig, in te korten. Neem gerust contact op om suggesties. Wij verwachten dat de volgende Cronyck eind januari door onze vrijwilligers verspreid wordt.

Activiteiten 2023

Historische Kring Nieuwegein

Expositie "Nieuwegein van Boven"

Verlengd tot 22 oktober 2023

De tentoonstelling Nieuwegein van Boven toont luchtfoto's van Nieuwegein, van vroeger en nu. Heel interessant om te zien hoe Nieuwegein is veranderd en gegroeid. Deze tentoonstelling is verlengd tot 22 oktober a.s. Heeft u al opgezocht waar uw huis staat? U kunt het nu nog doen!

Expositie "Erfgoed van de Nicolaaskerk en Barbarakerk -rouwborden en gebrandschilderde ramen-"

Van zaterdag 17 september tot zondag 19 november

Vanaf zaterdag 17 september worden op de Kunstzolder van Museum Warsenhoek de rouwborden van de familie De Malapert geëxposeerd; deze keer samen met afbeeldingen van de vijf gebrandschilderde ramen uit de Barbarakerk. Deze combinatie van oud en nieuw laat zien hoe rijk Nieuwegein is aan religieus historisch en levend erfgoed. De oude kerken van Jutphaas en Vreeswijk zijn alle rijksmonument en vertellen verhalen uit het Nieuwegeins verleden.

De Historische Kring Nieuwegein, die eigenaar is van de oude, kostbare rouwborden van de familie De Malapert, ziet het als zijn plicht deze regelmatig te laten zien. De combinatie met de piepjonge ramen ter ere van de Heilige Barbara is een voorproefje van de tentoonstelling Van KERK tot ZERK - religieus historisch erfgoed van Vreeswijk en Jutphaas-, die op woensdag 8 november wordt geopend.

Museum Warsenhoek is van maandag 23 oktober t/m dinsdag 7 november gesloten.

Van KERK tot ZERK religieus historisch erfgoed van Vreeswijk en Jutphaas

Van woensdag 8 november (feestelijke opening) tot en met zondag 19 mei (Eerste Pinksterdag) 2024.

Het geestelijk leven in de kerkgemeenschappen van 't Geyn, Vreeswijk en Jutphaas kent periodes van groei en bloei en ook van neergang: de kerkgebouwen die allen rijksmonument zijn, met hun orgels, kunst en kerkhoven, de twee kloosters, klooster Nazareth in 't Geyn en het klooster van de Franciscanessen vlakbij de Nicolaaskerk. En ook de orgels en kerkkoren die nog steeds te horen zijn.

Kunst-expositie "Vlaggen"

Vanaf zondag 26 november (feestelijke opening om 15.00 uur) in Museum Warsenhoek.

In februari toonde ImSook You haar werken. Daarbij verkocht ze ook lege doeken. Bezoekers hebben die bewerkt en exposeren die nu samen met twee werkstukken van eigen hand.

Lunchpauze-lezing "BN'ers in het archief: van jonkvrouw Johanna (Anna) van Rijn tot doelman Piet Schrijvers – op zoek naar sporen van Bekende Nieuwegeiners in de archieven en collecties." door Caroline Auée, vakspecialist particuliere archieven bij Het Utrechts Archief.

Donderdag 16 november van 12.00 tot 13.15 uur in Museum Warsenhoek.

Kunstmarkt

Donderdag 21 december t/m zaterdag 24 december

Kerst in het Natuurkwartier

Zaterdag 24 december

Voor actuele informatie over alle activiteiten van de HKN kijk op www.museumwarsenhoek.nl.

1

Museumwerf Vreeswijk

Expositie "650 jaar Oude Sluis"

Woensdag 1 februari in de Museumwerf tot eind december 2023.

Verdere activiteiten van de Museumwerf zijn de redactie niet bekend, maar er zijn altijd veel leuke en interessante activiteiten, dus bekijk beslist hun facebook en hun website www.museumwerf.nl.

Hoe goed kent u Nieuwegein?

Een aantal lezers van de Cronyck heeft de muurschildering van de beer en de Chinese vaas herkend: deze bevindt zich op de zijmuur van de flat Penningburg bij het Muntplein. Uit de goede inzendingen is Elsbeth de Vries als winnaar uit de hoge hoed getrokken, zij kan binnenkort een waardebon van € 20,- tegemoet zien.

Bedrijven komen en bedrijven gaan, sommige bedrijven laten op gevels sporen van hun activiteiten achter zoals op deze foto. Weet u waar deze foto genomen is? Als u het adres weet en ook kunt aangeven welk bedrijf nu in het pand gevestigd is, bent u wellicht de volgende winnaar van de waardebon. Mail uw oplossing, graag met adres en telefoonnummer, vóór 1 november 2023 naar cronyckdegeyn@museum-warsenhoeck.nl. Alvast bedankt voor uw deelname!

Foto: Ton Vis

*Ooit weilanden in Jutphaas ...
nu een bruisend winkelcentrum!*

U kunt bij Winkelcentrum Muntplein terecht voor gezelligheid en al uw dagelijkse boodschappen, zelfs met een historisch tintje: van boeken over de lokale geschiedenis, 'Oude Jutphaas' kaas en -zoutjes tot bier van de Nieuwegeinse Zevenstar Brouwerij!

Voor actuele berichten, volg ons via:
www.facebook.com/winkelcentrummuntplein

WELKOM OP HET MUNTPLEIN!

muntplein
winkelcentrum